

KRIJGSKUNDIGE MENGELINGEN ,

MEERENDELS

BIJEENGEBRAGT UIT DE VROEGERE JAARGANGEN

VAN DEN

MILITAIRE-SPECTATOR ,

TIJDSCHRIFT VOOR HET NEDERLANDSCHE LEGER.

EERSTE DEEL.

TE BREDA ,
Bij BROESE & COMP.

1856.

INHOUD.

- I. Merkwaardige terugtogt van Pisang op Agam. Episode uit den aanvang van den Bonjolschen opstand van 1833, door J. C. VAN RIJNEVELD..... Blz. 1.
- II. Levensschets van MENNO BARON VAN COEHOORN, in verband met de voornaamste krijgsgebeurtenissen van zijnen tijd, door J. G. W. MERKES VAN GENDT..... » 35.
- III. Geschiedkundige nasporingen omtrent de uitvinding en eerste aanwending der bajonet op het schietgeweer, door J. G. W. MERKES VAN GENDT..... » 89.
- IV. Karakteristiek overzicht van het Pruissische leger in den zevenjarigen oorlog..... » 97.
- V. Het tweegevecht, door A. W. P. WITZEL..... » 155.
-

KUNGLIGA HÖGSKOLEN I UPPSALA

MILITÄRSPEKTOR

INOM HÖGSKOLEN I UPPSALA

J. M. N. N. N.

TE BETA
DE BUREAU & COMP

MERKWAARDIGE TERUGTOGT

VAN

PISANG OP AGAM.

21

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

THE
Faint, illegible text in the middle section of the page.

THE
Faint, illegible text in the lower middle section of the page.

THE
Faint, illegible text in the lower section of the page.

THE
Faint, illegible text in the bottom section of the page.

THE
Faint, illegible text in the bottom section of the page.

THE
Faint, illegible text in the bottom section of the page.

THE
Faint, illegible text in the bottom section of the page.

MERKWAARDIGE TERUGTOGT

VAN

PISANG OP AGAM.

Episode uit den aanvang van den Bonjolschen opstand van

1833.

Onder de vele krijgsverrigtingen en feiten der Nederlandsche troepen in onze Overzeesche gewesten, is er eene, die langdurig de aandacht der Oost-Indische bevolking getrokken heeft, en die onkreukbare regten had en steeds zal blijven behouden op de bewondering van elken krijgsman. In de rij der kleine oorlogsvoorvallen en der merkwaardige partijgangers-terugtogten, zal zij ook eene eerste rang-orde mogen innemen, terwijl zij als een leerrijk voorbeeld van vastberadenheid, beleid en volhardenden moed, in onze nationale krijgsgeschiedenis eene uitstekende plaats kan bekleeden.

Meermalen waren wij aangezoekt om het onderhavige feit te schetsen, terwijl men bereidwillig aanbod, de bijzonderheden van den bedoelden avontuurlijken terugtogt ter onzer beschikking te stellen. Vleijend was het voor den man, die daarbij de eerste en voornaamste rol vervuld heeft, namelijk voor den luitenant-kolonel VERMEULEN KRIEGER, en even vereerend voor de andere officieren, op dat oogenblik onder de bevelen van den genoemden verdienstelijken hoofdofficier, dat de bedoelde aanzoeken aan ons gerigt werden door officieren die geheel vreemd waren aan dat feit. De kapitein van den generalen staf van het O. I. leger, LANGE, had zelf, nog meer dan anderen, door een mondeling gedaan verhaal, ons verlangen opgewekt om de bijzonderheden dezer gebeurtenissen te kennen, die, zoo het scheen, ons eenig meerder licht zouden kunnen geven, omtrent het begin van den strijd, welke Sumatra zoolang geteisterd heeft. Meermalen hadden wij ons tot den luit'-kolonel VERMEULEN KRIEGER gewend, ter inzage zijner aanteekeningen; doch zijne bescheidenheid was altijd een hinderpaal die niet ligt te overwinnen

was. Toen wij nu kortelings de laatste jaren van den Bonjolschen kamp geschetst hadden, kwamen wij nogmaals op ons verzoek terug, en dit, gevoegd bij de aanzoeken van vele andere officieren, werd met dien uitslag bekroond, dat genoemde hoofd-officier ons zijn dagboek, met eene menigte andere bescheiden ter hand stelde, om daarvan het beoogde gebruik te maken. Wij zagen ons alzoo in staat, om uit de relazen van verschillende personen, daarvan een beknopt verhaal zamen te stellen, en hiermede weder eene bijdrage tot de Vaderlandsche krijgsgeschiedenis te kunnen leveren.

In de maand Junij van het jaar 1852, werd de luit.-kolonel VERMEULEN KRIEGER met zijn onderhebbend bataillon ligte infanterie n°. 1 (sterk 27 officieren en 844 onder-officieren en manschappen) van het O. I. leger, van Java naar de westkust van Sumatra gezonden, om aandeel te nemen aan de operatiën, welke tegen eenige ons vijandige gewesten gerigt werden. De bedoelde operatiën werden aanvankelijk door eenen goeden uitslag bekroond, aangezien reeds op den 22sten Julij het district Lintow, den 29sten Julij Boekiet Kaman (in Agam) den 10^{den} September de XII Kotta's en den 10^{den} October van datzelfde jaar eenige versterkte liniën van Tanjong Alem, Broela enz., werden veroverd. Gelijkijdig hadden de uitgebreide landen van Bonjol, Rau en de L Kotta's zich vrijwillig aan het Nederlandsche gouvernement onderworpen, terwijl er onderhandelingen waren aangeknoopt met de hoofden der Batta-landen.

Op den 20sten December werd de luit.-kolonel VERMEULEN KRIEGER door den toenmaligen resident en militairen kommandant, den luit.-kolonel ELOUT, benoemd tot waarnemend civiel en militairen kommandant van de Padangsche bovenlanden, — eene taak die evenveel beleid als moed en locale kennis vorderde, en die in dat, als ook in andere opzigten, aan geen betere handen kon toevertrouwd worden. Kort na de aanvaarding van deze gewigtige betrekking, namelijk den 5^{den} Januarij 1853, ontving genoemde luit.-kolonel het berigt, dat twee jagers van zijn bataillon (KIRS en LIEBERICH) op den weg tusschen de kampong Pisang en de XII Kotta's, door de koelies overvallen en op eene wreedaardige wijze waren vermoord geworden. Deze jagers behoorden tot den bij Bonjol gestationneerden communicatie-post (ter sterkte van 2 sergeanten, 5 korporaals en 56 Europeische soldaten, benevens eenige inlandsche soldaten van den Ala Bassa, allen onder het bevel van den 2^{den} luitenant DE WAUTHIER), van waar zij den 29sten December waren uitgezonden naar het fort Biero (district Agam) ter afhaling van arak, rijst en zout. Zulke fourageringen hadden eenmaal

's maands plaats, bij welke gelegenheden al de dienst- en bijzondere brieven door de fouragerende manschappen naar het hoofdkwartier (fort van der Capelle) werden overgebracht. De genoemde jagers waren deze keer met die taak en daarenboven met eene som van f 200 belast, tot het doen van eenige particuliere aankopen voor hunne officieren. Tot het dragen van deze en gene voorwerpen, moesten de dorpen op de verschillende stations koelies (lastdragers) leveren, die daarvoor geene schadevergoeding outvingen. Acht van deze koelies, waren met beide jagers op marsch gegaan, en hadden den eersten dag Pisang (4 uren van Bonjol) bereikt, alwaar een communicatie-post van 17 inlandsche soldaten, onder bevel van den Europechen sergeant VISBEEK, gestationneerd was. Na hier nachtverblijf gehouden te hebben, vertrokken de beide jagers, met acht andere koelies, in den vroegen morgen van den 50sten December, doch zij waren naauwelijks een uur van genoemden post verwijderd, toen zij, te midden eener woeste streek, door hunne koelies vermoord en uitgeplunderd werden. De koelies waren met hunnen buit beladen, langs eenen anderen weg naar Pisang teruggekeerd.

Eenige weken te voren had een dergelijke moord plaats gehad, zonder dat de daders waren ontdekt geworden. Zulke euveldeeden ongestraft te laten, was hoogt gevaarlijk voor de zekerheid der gemeenschap tusschen de verschillende posten en dus niet minder gevaarlijk voor het behoud der bezette streken. Uit dien hoofde stelde de luit^l.-kolonel V. K., bij de kennisgeving van den laatstgepleegden moord, aan den Resident en Militairen kommandant voor, om zich met een klein detachement jagers in persoon naar Pisang te begeven, ten einde de noodige nasporingen te doen, de moordenaars door de kampongs-hoofden te doen opsporen, en verder naar gelang van omstandigheden te handelen. Dit voorstel goedgekeurd zijnde, stelde hij het navolgende detachement te zamen:

De 1ste luitenant W. G. SCHOUTEN.

2 Sergeanten.

3 Korporaals.

5 Hoornblazers.

50 Jagers.

1 Sergeant.

1 Korporaal.

50 Jagers.

1 Wachtmeester.

6 Ruiters.

} Europeanen.

} Boeginezen.

} Inlanders.

Te zamen . 75 Hoofden.

Den 4^{den} Januarij werd de 1ste luitenant PERK VAN LITH, adjudant van den luit.-kolonel V. K., door laatstgemelden naar het fort Biero als kwartiermaker vooruitgezonden, terwijl hij-zelf den 3^{den} daaraanvolgende aan het hoofd van zijn detachement, zich op marsch begaf. Na in het fort Tangjong-Alem, alwaar het detachement des morgens ten 9 uren was aangekomen, eenigen tijd gerust en zich ververscht te hebben, vervolgden zij hunnen marsch en kwamen des namiddags te vijf uren in het fort Biero, op acht uren afstands van het fort Capelle gelegen, aan. De 2do luitenant der infanterie BAUMAN was in het eerstgenoemde fort in betrekking van civielen en militairen kommandant van het district Agam. De luit.-kolonel V. K. achtte het noodzakelijk een paar dagen te Biero te blijven, ten einde de ingeroepen kampongs-hoofden, uit de VII Loera's af te wachten, van wie hij eenige narigten betrekkelijk het voorgevallene dacht te vernemen. Tot zijne niet geringe verwondering kwam geen dezer hoofden opdagen, hetgeen zeer natuurlijk aanleiding tot argwaan gaf. Het ergste duchtende, en zeer goed inziende, dat hier geen tijd te verzuimen was, ging hij den 8sten Januarij met het detachement op marsch naar het fort de Kock en van daar naar Matoua in de XII Kotta's, alwaar de 2do luitenant SCHOCH als civiele en militaire kommandant in bezetting lag, en die reeds vroegtijdig voor de verkwikking van het detachement gezorgd had. De 2^d luitenant BAUMAN had zich te Biero bij het detachement aangesloten. Dienzelfden dag marcheerde het detachement verder naar het destijds bestaande fort Vermeulen Krieger, ten einde aldaar nogmaals eene poging aan te wenden om de hoofden der VII Loera's te doen opkomen en eenige inlichtingen in te winnen. Slechts twee hunner vertoonden zich op den 9^{den}; doch deze hielden zich onwetend omtrent de voorgevallen moorden. Het niet verschijnen der overige, anders zoo gehoorzame hoofden deed bij den luit.-kolonel V. K. de gedachten oprijzen, dat achter de bedoelde gebeurtenissen andere zaken schuilden en er welligt grootere onheilen aan het broeijen waren. Dien ten gevolge ging hij met het detachement den 10^{den} Januarij vroegtijdig op marsch naar Pisang, de luitenant SCHOCH met zich nemende. Op weg naar Pisang, alwaar het detachement te 10 uren des morgens aankwam, was het eene breede, diepe en snelstroomende rivier, over eene goede houten brug bij Kampong Kotta Tingie, overgetrokken. In Kampong Pisang werd het detachement met opene armen ontvangen, door den vroeger gemelden communicatie-post die zich aldaar door het opwerpen van eene verschansing, in staat van verdediging had gesteld. De kommandant van dien post, de sergeant VISBEEK, rapporteerde aan den luit.-kolonel V. K. vele bijzonderheden

van het voorgevallene gedurende de twee laatste dagen. Hoogst verwonderd was de overste, bij deze gelegenheid te vernemen, dat het kampongs-hoofd, dien hij den vorigen dag bij zich ontboden had, met de geheele bevolking en wel met have en goed, naar het woeste en bijna ontoegankelijke gebergte gevlugt was, doch dat zij evenwel, als een gewaand blijk van vredegezindheid, eene koe (Javie) in de kampong hadden achtergelaten. Intusschen kon men zich geenszins met dit bewijs van Oostersche vriendschap geruststellen, aangezien de vijandige houding, welke de bevolking jegens de manschappen van den communicatie-post, twee dagen vroeger, had aangenomen, en hare bedreiging van ze allen te vermoorden, indien zij zich niet spoedig van Pisang verwijderden, voldoende blijken waren, wat zij in het schild voerde. De beleidvolle en moedige chef dezer expeditie, begreep nu maar al te goed, dat de bevolking van Pisang zich had schuldig gemaakt aan de gepleegde moorden, en dat welligt de vrees voor wraakneming haar had doen vlugten. De geheel onverwachte bloedige gevolgen dezer gebeurtenis, bewezen echter weldra, dat de vlugt der ingezetenen van Pisang ook nog andere beweegredenen had.

Intusschen was de 2de luitenant DE WAUTHIER, kommandant van het te Bonjol gestationneerde detachement, dienzelfden morgen, onder geleide van negen Europesche jagers, te Pisang aangekomen, ten einde nog eenige inlichtingen te geven omtrent het vermoorden der beide jagers. Bedoelde officier verklaarde verder, dat te Bonjol alles rustig was; doch de overste vermeende, dat men zich op die rust, in de loopende oogenblikken, niet goedschiks kon verlaten, weshalve hij hem beval, naar Bonjol terug te keeren. De vermoedheid der manschappen en de ongesteldheid van dien officier in aanmerking nemende, stond hij echter zijn dringend verzoek toe, om eerst den volgenden dag te vertrekken.

De omstandigheden, waarin het detachement zich alsnu bevond, en de onwetendheid, waarin men voor alsnog verkeerde omtrent den oorsprong en den aard der dreigende onrust onder de bevolking, vorderden veel voorzigtigheid, maar vooral ook kordaatheid, om het morele overwigt der Europesche magt te behouden. De onvermoeide chef der expeditie raadpleegde zijne rijke ondervinding op zoo menig Europeesch oorlogstoooneel opgegaard, om gewaarborgd te zijn tegen onverwachte onheilen. De ligging van het uit een vijftigtal bamboezen huizen bestaande Pisang, op eenen vrij hoogen heuvel, in eene drooge gracht gesloten, en door eene hooge levende doornhegge (Bamboe dourie) omringd, bood van zelve eene gunstige gelegenheid tot zelfverdediging en zekerheid tegen overvalling. Het detachement werd alsnu in de verlaten woningen gelegerd en de noodige

veiligheidsmaatregelen bevolen. De manschappen waren naauwelijks in hunne kwartieren, toen twee hunner, bij het doorzoeken der woningen, een stuk van een kapotjas en een rood lapje van een sabelbajonet vonden en bij hunnen kommandant bragten. Op den lap der kapotjas bevond zich het kleedingsnummer van een der vermoorde jagers, zoodat het alsnu een bewezen feit was, dat de Pisangers zich aan dat gruwelstuk hadden schuldig gemaakt.

De overste V. K. zag intusschen zeer goed in, dat hij den minnelijken weg nog geenszins verlaten moest, eensdeels omdat de staatkundige aangelegenheden zulks vorderden, ten anderen omdat zulks hem in de gelegenheid kon stellen, iets naders omtrent de oogmerken der bevolking dezer landstrekten te weten te komen. Dien ten gevolge zond hij de twee Maleische hoofden, die uit Agam met hem medegekomen waren, naar het gebergte, om het kampongs-hoofd van Pisang op te zoeken, en dezen te overreden met zijne bevolking terug te trekken, ten einde met gemeen overleg, *alleen* de misdadigers op te sporen. Goede woorden en beloften moesten niet gespaard worden, om de vrees voor eene meer algemeene tuchting te doen ophouden, en het vertrouwen op de regtvaardigheid en menscheijkheid van onze regering te doen terugkeeren. Ook deze poging leverde geen resultaat op, aangezien gezegd dorpshoofd zich, zoo het scheen, opzettelijk schuil hield.

Terwijl de bedoelde Maleische hoofden zich van de hun opgelegde taak zoo goed mogelijk kweten, meldde zich in den loop van dien dag bij den overste het district-hoofd van Songipoa aan, genaamd Toeanco NAN TINGI (lange Heer). Dit hoofd werd vergezeld door den 2^{den} luitenant TOMMEGANG PRAWIERO Diredjo, behoorende bij onze hulptroepen van den Ala Bassa, bijgenaamd *Sentot*, welke officier zich met eenige zijner inlandsche soldaten gedetacheerd bevond in het fort Vermeulen Krieger. Beide personen bragten zeer ongunstige berigten mede nopens den muitenden geest, welke algemeen heerschte bij de bevolking der XII Kotta's en der VII Loera's.

Al deze berigten deden de waakzaamheid bij het detachement verdubbelen, terwijl de aandacht van den chef zich meer en meer rigtte op de eigenlijke strekking van de aangekondigde gebeurtenissen.

De 2de luitenant WAUTHIER, van eene ligte ongesteldheid hersteld zijnde, ging met zijne negen jagers, in den vroegen morgen van den 11^{den} Januarij op weg om naar Bonjol terug te keeren; met aanbeveling om behoedzaam te marcheren, aangezien men den vorigen nacht, rondom op het gebergte onderscheiden vuren had zien branden, en zich op verscheidene punten in den omtrek, groepen inlanders vertoond hadden.

De laatstvermelde vertooning deed den overste V. K. besluiten, nogmaals tot toegevendheid zijne toevlugt te nemen, ten einde, zonder de waardigheid van de regering, die hij met zooveel ijver en onderscheiding diende, te krenken, eene laatste proef te bewerkstelligen, om den dreigenden opstand te smoren. Tot dat einde stelde hij eenen brief op in de Maleische taal, gericht aan het Pisanger hoofd, waarin hij hem uitnoodigde, met zijne onderhoorigen terug te keeren, terwijl hij hem daarbij de verzekering gaf, dat de Nederlandsche regering geene neiging tot wraakoefening had, en dat het hoofdbeginsel harer magt eene strikte regtvaardigheid was. Hij stelde hem daarenboven gerust voor de gevolgen der gepleegde euvelheden, indien de eigenlijke daders niet ontdekt werden, terwijl hij dan, ter voorkoming van meer dergelijke wandaden, slechts strengere politie-maatregelen zou te nemen hebben. Meergenoemde Toeanko NAN TINGIE, in wien de inlanders veel vertrouwen stelden, nam de bezorging van dien brief in persoon op zich, en vertrok dan ook, des morgens ten 10 ure, vergezeld van nog een vertrouwd hoofd, uit Agam, de Tocanko SOEDA ALAM, naar het gebergte. Twee uren daarna waren deze zendelingen reeds terug, het verontrustend berigt medebrengende, dat zij in de volvoering van hunnen last waren gestuit door een aanzienlijk getal gewapende inlanders. Deze hadden hen niet alleen gedreigd hun het hoofd voor de voeten te leggen, indien zij zich wederom met de bezorging van brieven van de Capiëris (ongeloovigen of onbesnedenen) mogten belasten, maar zij hadden hun tevens opgedragen, den chef der expeditie te zeggen, dat de bevolking der VII Loera's, benevens die van Bonjol, in massa hadden besloten zich aan het gezag der Nederlandsche compagnie (Nederlandsch gouvernement) te onttrekken, en eindelijk, dat zij de Hollanders zouden bekampen en een verdelgings-oorlog tegen hen zouden voeren.

Het vermoeden was alzoo zekerheid geworden; de opstand was aangekondigd, en de oorlog alsnu onvermijdelijk. De chef der expeditie werd daardoor van alle aarzeling ontheven, en behoefde nu slechts zijnen moed en zijne vastberadenheid te raadplegen, om maatregelen te bevelen, die met de omstandigheden, waarin men verkeerde, in naauwe overeenstemming zouden staan. Zijn besluit stond onwrikbaar vast, den muiters moedig het hoofd te bieden, met zijne weinige strijdgenooten eene grootsche vertooning van zedelijke kracht te geven, en de eer der Nederlandsche wapenen te handhaven. Zijn voornemen, om voorloopig de voordeelige stelling van Pisang bezet te houden, deelde hij aan zijne officieren, in den vorm eener beraadslaging mede. Hij ontveinsde hun echter de bezwarende omstandigheden, waarin men verkeeren zou, in geenen deele. Eene lang-

durige verdediging zou daarenboven onmogelijk zijn, indien men niet spoedig versterking in manschappen, maar vooral in levens- en krijgsvorraad ontving. Vooreerst waren er slechts 80 geweerdragende manschappen, en ieder dezer had niet meer dan 50 patronen bij zich, terwijl de voorraad van levensmiddelen bestond in een weinig ongedorschte rijst, welke de Pisangers hadden achtergelaten (1). De civiele en militaire kommandant der XII kotta's had echter in den loop van dien dag nog eene kleine hoeveelheid rijst, zout en arak uit het fort Vermeulen Krieger doen aanvoeren, 't welk dan ook dadelijk onder de officieren en manschappen verdeeld werd. Ten slotte gaf de overste aan zijne officieren te kennen, dat hij dadelijk aan het hoofdkwartier kennis zou geven van de gebeurtenissen, welke al deze voorzorg-maatregelen hadden ingeroepen; het hoofdkwartier nu (het fort Capelle) lag op 20 uren afstands van Pisang.

Terwijl het rapport over het gebeurde gesteld werd, zag men allengskens gewapenden op de hoogten van het omringende gebergte opdagen; uit dien hoofde besloot de overste V. K. met de afzending van zijn rapport aan den Resident en militairen kommandant, den luit.-kolonel ELOUT, tot 's nachts te wachten.

Behalve dit rapport, zond de chef der expeditie aan den zeer getrouwen inlandschen regent van Pattipo, een' brief, met verzoek, om hem, zoo spoedig mogelijk, een 1000 man hulptroepen te zenden, alsmede een bevel aan den kapitein ТНОЕИГ, van zijn onderhebbend bataillon, om met 100 man bussen-jagers en eenen voldoende voorraad munitie, met snelmarschen, langs eenen opgegeven weg, het detachement te gemoet te komen.

Tot overbrenging dezer brieven en bevelen, werd een klein detachement zamengesteld, onder aanvoering van den braven inlandschen opperwachmeester ABDULKADE. Deze zou met zich nemen 4 Djajonsekers te paard, een goed Europeesch korporaal en 4 goede jagers. De oppasser van den overste V. K. en de Boeginesche knecht van den luitenant BAUMAN voegden zich vrijwillig bij dit detachement, om voor hunne meesters het noodige mede te brengen; de laatstbedoelde zou tevens als gids dienen door de VII Loera's.

Het vertrek van dit detachement was bepaald tegen 4 uren in den morgen (12 Januarij), toen de schildwachten, ongeveer te 5 uren in den

(1) Toen de luitenant-kolonel V. K. met zijn detachement naar Pisang vertrok, was het niet vooruit te zien, dat men met de bewoners in strijd zoude gewikkeld worden, aangezien die gewesten zich nog kort te voren vrijwillig aan het gouvernement hadden onderworpen. Uit dien hoofde bestonden er alstoen ook geene redenen om meer krijgsbehoeften mede te nemen.

nacht, een Javaanschen jongen aanhielden, die voorgaf knecht te zijn van den sergeant KELLER te Bonjol gestationneerd. Voor den overste V. K. gebragt, vertelde hij, dat een groot aantal gewapende Padriërs den vorigen dag, omstreeks 5 uren in den morgen, de moskee te Bonjol, waarin onze post gehuisvest was, hadden overvallen, en eerst de schildwacht en vervolgens al de overige onder-officieren en manschappen, te zamen 27 Europeesche en 19 inlandsche soldaten, slapende, op eene onmenschelike wijze hadden vermoord. De Javaan verhaalde wijders, hoe hij dat bloedtooneel ter naauwernood ontvlugt was, en dat hij zich den geheelen dag had schuilgehouden, om, door de duisternis begunstigd, Pisang te bereiken; ten slotte vertelde hij, dat hij in den voormiddag, op den weg van Bonjol, vele geweschoten gehoord had. Bij deze ontzettende treurmare rees nu ook het vermoeden bij den overste op, dat de luitenant WAUTHIER, met zijne 9 jagers welligt het slagtoffer der bloeddorstige woede dezer moordenaars was geworden, 't geen zich later werkelijk bevestigde, aangezien zij allen, tegen groote overmagt strijdende, waren gevallen.

Met weinige woorden gaf de overste nog berigt van deze treurige gebeurtenis aan den Resident, en zond het kleine detachement ten 4 ure des morgens weg, aan den voornoemden opperwachmeester de grootste omzigtigheid aanbevelende.

Van het slagen dezer zending zou nu grootendeels het behoud van het geheele detachement afhangen, daar het toch blijkbaar door groote overmagt omsingeld, en van zijne hulp- en ondersteunings-bronnen afgesneden was. In dezen toestand moest het gevaar met elk uur klimmen, en aan eenen terugtogt te denken, zonder de zekerheid te hebben dat er hulp op marsch was, was geen zaak, zoolang er hoop bestond, dat het uitgezonden detachement de plaats zijner bestemming kon bereiken. Het was ook geenszins de gedachten aan zelfbehoud die den overste bezig hielden, maar meer het ontwerp, om, indien de terugtogt noodzakelijk werd, dezen alsdan te doen strekken tot tuchtiging der muiters. Dit was mogelijk, zoodra het berigt van zijnen toestand aan het hoofdkwartier bekend werd. In één woord, het gelukkig doorkomen van de afgezonden manschappen, moest beslissen, of de muiters eene gevoelige les zouden ontvangen, dan wel of de overste met de luttele strijdkrachten, die hij te Pisang om zich had, den kamp op leven en dood met een' duizendvoudigen vijand zoude wagen.

Te midden van het beramen van maatregelen voor de beide gevallen, werd de moedige chef der expeditie gestoord, door het rapport van den voorpost, dat men zware geweschoten hoorde rollen, in de rigting van

den weg, dien de afgezonden manschappen genomen hadden, en die naauwelijks een half uur van Pisang verwijderd konden zijn. De overste, die zich dadelijk op eene belendende hoogte begaf, kon alstoen zeer duidelijk de zware schoten uit de Padriesche lontgeweren, van die uit de bussen zijner jagers onderscheiden. Het was alzoo niet meer twijfelachtig, dat de afgezondenen gestuit en met de muiters in gevecht waren. Uit het duidelijker worden der schoten, was het blijkbaar genoeg te bespeuren, dat de zijnen, hoewel vechtende, echter wijkende waren. Dit werd dan ook spoedig bevestigd door een' in renloop aansnellenden kavallerist, die den overste het verlies van twee man, twee paarden en het wonden van eenige andere manschappen aankondigde, terwijl hij daarbij voegde, dat het kleine detachement vechtende op Pisang terugtrok. De overste zond het dadelijk eene versterking te gemoet tot dekking van die achterwaartsche beweging, terwijl hij tevens zijn geheele detachement onder de wapens deed komen, het eenige krachtige woorden toesprak, en toen vastberaden, de op handen zijnde gebeurtenissen afwachtte. Een kwartier daarna kwam het detachement met de toegezonden versterking terug, de muiters, die de vervolging hadden gestaakt, op een half uur van Pisang achterlatende. De zedelijke kracht van het Europeesch gezag was alzoo nog voldoende geweest, om eene ontzettende overmagt vrees in te boezemen.

De opperwachtmeester verhaalde nu zijn wedervaren. Hij was met zijne onderhebbenden, met het aanbrekend daglicht, op een klein uur afstands van Pisang, den voet van het gebergte genaderd. Het voetpad dat zij moesten volgen, werd aldaar door kuilen en verhakkingen versperd gevonden. Men had alstoen eene poging gedaan, om zoo stil mogelijk deze hinderpalen te boven te komen, en door den vijand heen te sluipen, hetgeen echter mislukte, daar hij, de onzen bemerkende, weldra door een woest geschreeuw gewekt, naar de wapens greep. Te midden der genoemde belemmeringen, moest het kleine detachement eene algemeene losbranding der geweren doorstaan, terwijl een regen van zware steenen en korte werpspiessen, van de hoogte op hen neêrge worpen werd. Twee der paarden, die allen aan de hand moesten geleid worden, werden al dadelijk door steenen getroffen, en stortten in den afgrond. Ook de getrouwe oppasser ZELLER en de knecht van den luitenant BAUMAN, vonden den dood, terwijl later nog twee jagers gewond werden.

Dat het hier een welgeordende opstand was, bleek duidelijk uit de snelheid waarmede zij zich verbreidde, en uit de stelselmatige berenning van Pisang. Wat de oorzaken van dit even onverwacht verschijnsel waren, was den overste onbegrijpelijk; 't was hem echter genoeg, het bestaan daarvan

in zijnen omvang te kunnen begrooten, om alsnu bedacht te zijn, de zijnen door eenen belevdvollen, maar manmoedigen terugtogt te redden, en gelijktijdig de regering op Sumatra bekend te maken met het nakende gevaar. Het eerst opgemaakte plan, om zich in de voordeelige positie van Pisang staande te houden, moest nu van zelf vervallen. Zonder levensmiddelen, met eenen zeer geringen voorraad munitie, in eenen geheel afgesneden toestand, was er ook werkelijk geene verdediging mogelijk. Zich met zijne 40 Europesche jagers (met percussie-bussen) en 40 inlandsche soldaten (met korte steenslot-geweren gewapend) stoutmoedig eenen weg te banen, bleef alleen tot redding over. Hiertoe behoorde echter de grootste onverschrokkenheid van de zijde van den chef en van zijne ondergeschikten, maar vooral werd er veel bedaardheid en tegenwoordigheid van geest bij den eersten gevorderd.

Twee verschillende wegen of voetpaden kon men voor den terugtogt kiezen, namelijk den weg, welke door de XII Kotta's, van waar het detachement gekomen was, leidde, die voorzeker de voordeeligste zou zijn geweest, zoowel om den gemakkelijker weg, als om de nabijheid van het fort Vermeulen Krieger, of wel een tweeden die door de woestijn der VII Loera's liep. Den eersten kiezende, zou men verplicht zijn de vroeger bedoelde houten brug over te trekken, omdat de rivier ondoorwaadbaar was. Het was echter te vermoeden, dat de muitelingen dit middel van redding zouden vernield hebben. Voor dat men derhalve tot een besluit kwam, moest dit worden onderzocht, omdat het van veel belang was, niet op eenen onoverkoomlijken hinderpaal het hoofd te stuiten, en zich blindelings in den val te laten lokken. De overste zond dan ook dadelijk een vertrouwd inlandsch soldaat, als een Padriër verkleed, langs den kortsten, maar ongebaanden weg, om den toestand der bedoelde brug op te nemen. Deze man kwam spoedig terug, met het berigt dat de brug afgebrand en vernield was, en dat in het naburige bosch eene menigte gewapende Padriërs in hinderlaag gesteld waren. Dit onderzoek redde het detachement van eene totale vernietiging.

Er bleef nu geen andere weg open, dan die waarop het uitgezonden detachement des morgens teruggeslagen was, en hoezeer de overste zich overtuigd hield, dat hij daar met overgrootte overmagt en allerhande hinderpalen zou te worstelen hebben, weifelde hij echter geen oogenblik, om het manmoedige besluit te nemen, den dood te troiseren. Daarop verzamelde hij zijne vijf officieren: den 1ste luit.-adjutant PERK VAN LITH en den 1ste luitenant SCBOUTEN, de 2de luitenant BAUMAN en SCHOCH, alsmede den inlandschen 2^{den} luitenant TOMMAGONG BRAWIRO en zijne 80 onder-officieren

en manschappen, om zich. De gevaren, die men te ontmoet zoude gaan, te ontveinzen, was niet mogelijk, en het zou ook onraadzaam geweest zijn, die gevaren te bemantelen. De overste had daarenboven met mannen van beproefden moed te doen, die geenszins vreemdelingen waren in de Indische oorlogsvoering. Hen aansprekende, was het hem minder te doen om hunnen moed te verhoogen, dan wel om hen opmerkzaam te maken op de voorzorgen die stiptelijk in acht moesten genomen worden. Het eerste, waarop het hier voornamelijk aankwam, was eene zorgvuldige lading der geweren, en de aanbeveling van niet te schieten, dan met de zekerheid van te zullen treffen; vervolgens beval hij hen ten dringendste aan, zich steeds gesloten te houden, hoe groot het getal vijanden ook wezen mogt, dat men te bestrijden zou hebben; men zou in twee gelederen marcheren.

Vóór den aftogt moest er nog gezorgd worden voor het medenemen van den geringen voorraad levensmiddelen en zoo mogelijk van de kleine bagage. Het eerste was vooral noodzakelijk, omdat men een marsch van 12 uren door eene woestijn moest maken. Wat de bagage betrof, zoo valt hier op te merken, dat de onder-officieren en manschappen van het bataillon jagers, bij hunnen marsch naar Pisang, zonder randsels op marsch waren gegaan, aangezien de expeditie aanvankelijk geene andere strekking had dan eene eenvoudige verkenning; de kapotjassen waren medegenomen; deze waren langwerpig gerold en werden dwars over den linker schouder naar de regter zijde gedragen. Verder had ieder man een klein pakje, bevattende een à twee hemden en een paar schoenen. De officieren waren slechts voorzien van eenen kleinen mantelzak, benevens eenen opgerolden stroomat, inhoudende eene ligte matras met hoofdkussen. Deze goederen zouden door inlandsche knechts gedragen worden, aangezien de koeliediensten in de bestaande omstandigheden hadden opgehouden. Overigens moest ieder man het zijne dragen; doch om alle belemmering op marsch en gedurende het gevecht voor te komen, beval de overste de kleine pakjes achter te laten. De kleine voorraad rijst werd gelijkelijk verdeeld, doch de voorhanden arak werd in een 12tal kalbas-flesschen gedaan, en aan eenige vertrouwde onder-officieren en korporaals te dragen gegeven, om steeds in staat te zijn eenige verkwikkingen aan den vermoeiden of gewonden soldaat te kunnen toereiken.

Deze voorzorgen bewerkstelligd hebbende, gelastte de overste den 2^{den} luitenant BOUMAN de voorhoede, ter sterkte van 1 sergeant en 15 der beste bussen-schutters te geleiden, terwijl aan den 1sten luitenant SCHOUTEN het bevel over de 20 man sterke achterhoede werd opgedragen. Laatstgenoemde officier kreeg den stelligen last, geene bagagedragende knechts

tusschen de gelederen te dulden, maar hen geheel achteraan te laten marcheren.

Het was alzoo op den 12^{den} Januarij 1833, des morgens ongeveer ten 8 ure, dat de luit^l.-kolonel V. K. het kommando *voorwaarts!* uitsprak, zijne kleine kolonne in beweging zette, en haar, uit hoofde van de smalte der begaanbare wegen, die geene pelotons- of sectie-formatie toeliet, in twee gelederen deed marcheren.

De terugtocht, dien wij schetsen zullen, was dan aangevangen onder omstandigheden, die meer dan schrikwekkend waren, en die, hoogst zeldzaam van aard, er ook daarom het karakter van buitengewone stoutheid en vastberaden moed aan hebben gegeven. Hoogst moeilijk echter zal het ons vallen, de gebeurtenissen, die nu volgen, naar waarheid te verhalen en de zoo verschillende en afwisselende tafereelen naar de natuur te kleuren. Schriftelijke bescheiden en mondelinge ophelderingen toch, waren niet voldoende om ons volkomen te verplaatsen te midden van al de verschrikkelikheden, waarmede dit handvol dapperen te worstelen had; verschrikkelikheden die alleen door onkreukbaren, volhardenden moed, strenge krijgstucht en door het voorbeeld, dat de moedige en beleidvolle VERMEULEN KRIEGER, als chef gaf, en dat door zijne officieren zoo goed gevolgd werd, konden getrotseerd worden.

De kolonne had slechts weinige minuten gemarcheerd op het smalle, drie à vier schreden breede voetpad, dat door de van hooge bergen omringde bouwlanden van Pisang liep, en door moerassige rijstvelden omringd was, toen zij in de vallei ontdekt werd door den loerenden en bloeddorstigen vijand. Een woest geschreeuw steeg alsnu uit het gebergte op, waarop men van alle zijden eene menigte gewapende muitelingen zag te voorschijn komen, die zich al loopende verzamelden, en de kolonne op eenen verren afstand volgden. Het getal muiters nam met iedere minuut op eene schrikbarende wijze in sterkte toe, zoodat de overste en zijne officieren hen, na verloop van een half uur, op ongeveer 2000 man schatteden, die de kolonne van achteren half cirkelvormig omsingelden, en zodoende de beide flanken, zoowel als den rug bedreigden. Het scheen, dat zulks met opzet geschiedde, om de kolonne op het bergopwaarts gaande voetpad te drijven, waar zij waarschijnlijk ook van voren zoude aangevallen worden. Hoe nader de kolonne bij het gebergte kwam, des te digter begon de achtervolgende vijand op te dringen, zoodat hij reeds vele schoten uit zijne verdragende lontgeweren loste, doch gelukkig zonder verwondingen te weeg te brengen, hoewel de kogels in de nabijheid der marcherende kleine kolonne sloten.

Het woest geschreeuw der steeds aangroeiende menigte muitelingen,

door moordlust aangevuurd, was ijzingwekkend, en weergalmde akelig door het gebergte. Stil, met bedaarden, manmoedigen tred, marcheerde de kleine kolonne, in den steeds naauwer wordenden kring, om zoo te zeggen, eenen zekeren dood te gemoet. Eene enkele aarzeling, één oogenblik van zwakte op het gelaat van den chef, zou voldoende geweest zijn om dat tijdstip der vernieling te doen aanbreken. Zelfbeheersching alleen kon den zoo noodzakelijken moed en het vertrouwen op redding staande houden.

Bij het naderen van den bergpas scheen de woeste stoutmoedigheid van den navolgenden vijand toe te nemen. De passief verdedigende houding der kolonne bragt misschien iets bij, om de stoutheid van de voorvechters der razende muiters, zóózeer te verhoogen, dat zij, als tijgers brullende, tot op 50 schreden van de linker flank der kolonne, hunne moordkreeten den marcherenden toegraauwden. Voor den overste was dit echter een wenk, dat de vijand een gedeelte zijner krachten in de rigting der voorhoede had, hetwelk, voor alsnog verscholen, slechts afwachtte, dat de kolonne het bergpad betreden had, om aan alle kanten te gelijk aan te vallen. Het oogenblik van handelen was derhalve aangebroken, en de opdringende muiters moesten eene bloedige les ontvangen, ten einde ruimer te kunnen ademen, als men zich vooruit ruim baan zou moeten maken. Tot dat einde had de overste de voor- en achterhoede reeds aan de kolonne doen aansluiten. Nu liet hij koelbloedig en voorbedacht, den halfgesloten kring der onafzienbare massa muitelingen, zoo dicht mogelijk naderen, om van zijn eerste salvo van 80 schoten de grootste partij te trekken. Met opzet verkortte de kolonne den pas. De brave soldaten waren onderrigt van hetgeen zij te doen hadden, en op des overstens uiterlijke bedaardheid steunde hun vertrouwen, dat er nog redding mogelijk was, en verhoogde alzoo hunnen moed in dezen bangen stond.

De vijandelijke voorvechters, in hunne gele, blauwe en roode kleeding, met sabels en lansen gewapend, waren intusschen reeds tot op 15 à 20 passen genaderd, den 20 à 30 passen meer achterlijken troep aanvurende, om de slagting te beginnen. Met doodelijke stilte ging de kolonne echter langzaam vooruit, toen op eens het kommando: *halt en aan beide zijden front!* uit des overstens mond klonk, en die van *vaardig!* en *chargeert!* onmiddellijk volgde.

Het was de manschappen wel deugdelyk aanbevolen, een bedaard twee-gelederenvuur te beginnen, doch het laatste bevelwoord was naauwelijks uitgesproken, of het eerste salvo was ook reeds gelost, zoodat het meer naar een mislukt pelotons-, dan naar een twee-gelederenvuur geleck. De uitwerking van de 80 geschoten geweerkogels in den dicht opeengepakten

vijand, was ontzettend. De vermetelste voorvechters vielen dood of gewond neder, terwijl de groote hoop der muitelingen, als door eenen donderslag getroffen, uiteenstootte. Ziedaar het gevolg en de zegepraal eener koelbloedige afwachting des vijands, en het physiek en zedelijk overwigt van een gereserveerd geweervuur, terwijl het onzeker vuur op groote afstanden den vijand meer aanmoedigt, dan afschrikt.

De eerste schok was gedaan; de brave soldaten vonden zich in het blind vertrouwen op hunne officieren niet bedrogen; het moordend lood had allerwege doel getroffen, de brullende gevechtkreeten des vijands waren voor eenige oogenblikken in een wanhopend pijnlijk gekerm van de met den dood worstelenden veranderd; wat nog vlieden kon, had zich een paar honderd passen van die voortgaande vuurbron verwijderd en de eerste zegepraal van den waren heldenmoed was behaald. Gelukkig echter, dat de kleine heldhaftige troep door den schrik des vijands in de gelegenheid gesteld werd, om bedaard te kunnen herladen, en de vijand geen gebruik maakte van het gelijktijdig afgegeven vuur, om met het blank geweer in de dunne gelederen te dringen. Men rekene slechts: 80 soldaten, tegenover ruim 2000 met geweren, met lansen en sabels gewapende, van bloeddorst ziedende muitelingen, vóór het salvo naauwelijks 50 passen van de eersten verwijderd, om zich een flauw denkbeeld te maken van den doodsangst, die een ieder moest bekropen hebben, indien het blind vertrouwen op den moed, maar vooral op het beleid van den chef en der overige officieren, hen niet geschraagd had, om den dood bedaard te trotseren!

Slechts een zwaar- en een ligtgewonde jager waren buiten gevecht geraakt, en moesten door hunne kameraden ondersteund worden. Zoodra de geweren geladen waren, vervolgde de kolonne haren marsch in dezelfde orde. Slechts 10 minuten waren met het afslaan van dezen aanval verloop. Zoodra de vijand deze beweging bespeurde, hereenigde hij zich weder tot de vervolging. Nu echter was hij voorzigtiger, langzamer in het opdringen, terwijl zijn woest geschreeuw merkelyk getemperd was door het geleden verlies van hen, die hen vroeger met getier in den dreigenden aanval waren vorgegaan.

Op het bergpad gekomen, vond men dan ook, zoo als de vroeger afgezonden opperwachtmeester reeds gemeld had, den weg versperd door kuilen en verhakkingen. Tot daartoe had men de bagage en de paarden behouden, doch het behoorde tot de onmogelijkheden om deze voorwerpen nu nog verder te vervoeren. Deze opoffering werd te noodzakelyker, daar men voorzag, dat men zeer spoedig alle beschikbare handen zou moeten bezigen tot het hanteren der wapenen en het vervoeren en helpen der ge-

kwetsten; want hetgeen de overste reeds lang gevreesd had, zag hij nu vóór zich, namelijk: een' sterken troep vijanden, die de toppen van de het pad omgevende bergen begonnen te bekroonen. Ook van dáár ging weldra een woest getier op, die den vervolgenden vijand op nieuw de stoutmoedigheid gaf om digter op te dringen. Verstaanbaar hoorde men de laatsten aan de eersten toeroepen, dat zij de Europeërs beletten moesten door te dringen, middelerwijl van alle kanten hulp toesnelde om dien kleinen hoop te vermoorden.

Het eerste gevaar, waarin onze moedige strijders verkeerd hadden, hoe verschrikkelijk het zich ook had laten aanzien, was alzoo het geringste geweest. De weg was overal versperd; rondom zag men niets dan een woest bosch, eenen steilen, sterk bezetten berg, dien men moest overtrekken, en eindelijk, achter zich, een digten kring van vijanden, welke, behalve hunnen aangeboren' moordlust, nu daarenboven de slagtoffers hunner stoutheid te wreken hadden. Het wegwerpen der bagage en het in vrijheid stellen der paarden, kon nu, behalve eene noodzakelijk geworden ontlasting van beschikbare armen, nog dienen om de roofzucht der muitelingen op te wekken, en eene afleiding te geven aan het gevaar dat van achteren op nieuw kwam opdagen. Met weinige woorden verklaarde de overste zijne oogmerken, en gelaste toen, dat men de bagage wegwerpen en de paarden zou laten loopen, terwijl hij de zijnen, verwijzende op het kort te voren behaalde succes, andermaal het vertrouwen op de kansen eener nieuwe zegepraal inboezemde. Zijne officieren, vooral zijn adjudant, de luitenant PERK VAN LITH, versterkten deze toespraak, door eene onbepaalde toewijding en het voorbeeld van kordaatheid. Zijne bevelen werden oogenblikkelijk uitgevoerd, en zijne bemoedigende stem drong door in de ziel zijner getrouwe en moedige togtgenooten.

Het beoogde doel met het wegwerpen der bagage en het in vrijheid stellen der paarden, werd volkomen bereikt. De roofzieke vijand wierp zich op een en ander, en vergat, door het onderling twisten om den buit, de vervolging. Honderde muiters verstrooiden zich om de losgelaten paarden, door de rijstvelden na te volgen en op te vangen, terwijl de aandacht der overigen geheel verdeeld werd, om den afloop van dat alles te zien.

In dien tusschentijd waren al de armen in de kolonne bezig om de versperringen zooveel mogelijk uit den weg te ruimen, terwijl men daarop, zoo snel als in de gegeven omstandigheden mogelijk was, voorwaarts marcheerde. Nieuwe maatregelen werden er echter gevorderd, om den voorwaarts geposteerden vijand uit den weg te drijven, en tevens om niet onvoorbereid door in hinderlaag liggende vijanden te worden overvallen. Tot

dat einde gaf de overste last aan een' zijner beste jager-onderofficieren, om met 15 bussen-jagers en de drie hoornblazers den voortroep te vormen, hem gelastende, met zijne manschappen, op eenen kleinen afstand voorwaarts, met een zoo breed mogelijk front, door het wilde kreupelhout te dringen, twee hoornblazers op de vleugels en de derde in het midden te nemen. Vervolgens moesten zij zoo stil mogelijk vooruitgaan, tot zij den vijand op den top des bergs in het oog kregen, om dan een goed gerigt vuur op hem te maken, terwijl de hoornblazers den stormmarsch zouden blazen. Het overige gedeelte der kolonne volgde de voorhoede, nu echter meer uiteen, daar ieder man voor zich een weg door de struiken banen en den steilen berg opklimmen moest.

Het afrollen van groote steenklompen, het werpen met kleinere steenen, alsook het schieten van voren en achteren, namen in hevigheid toe naarmate men voorwaarts drong; gelukkig echter waren de onzen door de hooge struiken aan 's vijands gezigt onttrokken. Even te voren hadden zij een hartverscheurend schouwspel gehad, namelijk: de lijken van den jager ZELLER en den zwarten knecht, die denzelfden morgen gesneuveld en tijgerachtig in stukken en brokken vaneengehakt waren. Het zien van deze lijken deed ieder de noodzakelijkheid beseffen om tegenover den moordlustigen vijand eene onverwinbare volharding te stellen, en hem het leven zoo duur mogelijk te verkoopen. Het bevelwoord *voorwaarts!* werd zonder aarzeling opgevolgd, aangezien het heviger geschreeuw des vijands op den bergtop, het hoorngeschal en een goed onderhouden busvuur het teeken gaven dat de voorhoede door de muitelingen ontdekt was (1). De stormmarsch en de behoefte om de vooruitzijnde kameraden te ondersteunen, spoorden de achternakomenden aan tot grootere inspanning om voorwaarts te komen. Gelukkig hadden de goedgemikte schoten eenige der voornaamste VII Loerasche Padriërs doen vallen, waardoor de overigen aan het wijken waren gebracht. Eindelijk, na de onbeschrijfelijkste moeilijkheden en levensgevaaren, binnen den tijd van een uur, in die rotsachtige wildernis met onverschrokkenheid te hebben doorgestaan, was het den overste en den zijnen gelukt, den top des bergs te bereiken.

Het tweede grootere gevaar was men alzoo te boven gekomen, en gelukkig was men nu in de gelegenheid, om zich op de kleine bergvlakte te herenenigen, en, na een tiental scherpschutters voordeelig geposteerd te hebben, om den achternarukkenden en steeds schietenden vijand in bedwang te

(1) Een der hoornblazers, Vico genaamd, ontving bij die gelegenheid een kogel regt in zijn hoorn, 't welk hem het blazen verder belette. Later werd hij daarenboven zwaar gewond.

houden en eenige oogenblikken adem te halen. Bij deze hereeniging ontdekte men, dat een indisch soldaat en twee zwarte knechts gesneuveld waren, als ook dat het getal gekwetsten tot twaalf geklommen was. De 2de luitenant Tommagong BRAWIRO, benevens Toeanko NAN TINGIE, hadden zich in het gebergte van de kolonne verwijderd, zonder dat men wist werwaarts zij zich hadden begeven. Het sprak wel van zelf, dat deze sluiksche verwijdering deed vermoeden, dat zij zich bij den vijand hadden aangesloten.

De overste VERMEULEN KRIEGER en zijne officieren waren nu bemoeid om aan hunne togtgenooten eenige rust te gunnen en aan hen eenige verkwikkingen uit te deelen. Tot grooten schrik ontwaarde men echter, dat de met arak gevulde kalbasflesschen en de kleine pakjes rijst, bij de worsteling door de struiken, waren verloren gegaan. Dit verlies was in die oogenblikken ontzettend, daar men thans, van alle levensbehoefsten onthloot, zelfs geen dronk water ter verkwikking aan de gekwetsten kon geven. De overste zag de grootheid dezer teleurstelling voor zijne brave soldaten zeer goed in; maar steeds bereid om zelfs van de onverwachtste ongelukken de beste partij te trekken, riep hij zijnen makkers toe, dat men door voorwaarts te trekken zich verkwikkingen zoude kunnen verschaffen. Dit deed de teleurstelling vergeten, om er nieuwe te gemoet te gaan. Na een half uur gerust en de wapens behoorlijk in order gebragt te hebben, werd er weder eene voor- en achterhoede gevormd, even als bij den afmarsch uit Pisang: de eerste onder aanvoering van den 2^{den} luitenant BAUMAN, de andere onder de leiding van den kloekmoedigen 1sten luitenant SCHOUTEN. Na deze beschikkingen genomen te hebben, sprak de chef nogmaals het bevelwoord *voorwaarts!* uit, om den gevaarlijken togt afwaarts van de hoogte, waarop men gerust had, te beginnen. De kolonne had zich echter nauwelijks in beweging gesteld, of de overste ontving het berigt, dat de jager ZEGERS zoodanig beschonken was, dat hij zich buiten staat bevond om te marcheren. Hij had namelijk bij het opklimmen, een der arak-flesschen gevonden en geledigd, zoodat hij geheel bewusteloos nederlag. De overste beproefde tot zijn behoud, hem door eenige sabelslagen te ontnuchteren en te doen opstaan, dewijl er toch niet aan konde gedacht worden, hem te doen dragen, naardien de brave gewonde soldaten reeds elkander moesten ondersteunen en helpen, om niet te veel handen buiten gevecht te stellen. Deze proef gelukte in zoo verre, dat hij verschrikt opstond en een 60 à 80 schreden vooruit waggelde, doch toen weder bewusteloos nederviel. Het geheele detachement was verontwaardigd, en ieder bad den overste, den onwaardigen, die zich niet ontzien had de eenige verkwikking voor den vermoeiden en gewonden kameraad, zoo redeloos voor zich-zelfen te

nemen, aan zijn lot over te laten. De overste zag in, dat hij welligt niet zou gehoorzaamd worden, als hij een viertal zijner manschappen had bevolen, den dronken deugniet te dragen en hun leven zodoende prijs te geven. Men verliet hem alzoo, en men was slechts weinige minuten vooruitgetrokken, toen reeds de vervolgende vijand op hem viel en hem het hoofd van den romp scheidde. Dit voorbeeld, zoo schrikwekkend toonende, hoe spoedig in zulke benarde omstandigheden elk vergrijp tegen de krijgstuicht gestraft wordt, werkte heilzaam op de overigen.

De kolonne had naauwelijks den bergtop verlaten, of deze werd door eene groote menigte muitelingen bezet. Het voetpad, dat zij afwaarts moest volgen, was gelukkig niet versperd, en zelfs zoo breed, dat men afwisselend op één gelid, dan weder op twee gelederen kon marcheren. Desniettemin bleek het spoedig dat men op dezen marsch eigenlijk nog aan grootere gevaren blootgesteld was, dan bij het klimmen het geval was geweest. De vijand namelijk had door zijne verheven positie een beter gezigt op het detachement, hetgeen dan ook spoedig bleek uit het toenemend geweervuur, en de menigte van groote en kleine steenen, welke naar beneden gerold of geworpen werden. De vier gesneuvelden en de achttien ligt- en zwaargewonden, welke men in eenen korten tijd telde, waren maar al te spoedig de treurige bewijzen van het nadeel waarin men verkeerde. De voor- en achterhoede, thans aan den hoofdtroep gesloten, deden echter uitmuntend haren pligt, telkens halt makende, en man na man schietende, en dat met eene zoodanige onovertrefbare bedaardheid, dat elk schot een vijand velde. Den raad des oversten volgende, werden de voorste en stoutmoedigste voorvechters dadelijk nedergeschoten, om de vermetelheid waarmede zij voorwaarts drongen, te temperen. Weldra bespeurde men de gevolgen dezer leiding, daar men den vijand voor 't minst een honderd passen van zich afhield.

In weerwil van dat alles, werd de toestand van het detachement, bij het toenemen der gekwetsten en dooden, daar er armen ontbraken om hulp te verleenen, hoe langer hoe treuriger. De overste, door niets ter neder te slaan, die, zelfs bij het toenemen van het gevaar, nieuwe aansporing in zich voelde om het onmogelijke te doen, die van alles partij wist te trekken en de zijnen telkens nieuwen moed in te boezemen, daarin door zijnen braven adjudant PERK VAN LITH en de overige officieren op het ijverigste ondersteund, verloor ook hier die tegenwoordigheid van geest niet, welke in den nood weet te voorzien. Nu eens bij de voorhoede, dan weder bij de achterhoede, hoorden al zijne strijdgenooten aanhoudend zijne bevelen en raadgevingen, die met bliksemsnelheid werden uitgevoerd.

Elke aarzeling toch werd door 't verlies van eenige menschenlevens gestraft. De gesneuvelden werden dadelijk van hunne wapens en munitie ontdaan, die aan de kavalleristen te voet en aan de officiers-knechts werden overgegeven, om die zoo goed mogelijk te gebruiken. De zwaargewonden moesten door de lichtgewonden (in hun midden marcherende) ondersteund worden; in dier voege marcheerde de kleine moedige hoop, langzaam als eene lijkstaatsie, doch altijd vechtende, den berg af.

Eindelijk had men den voet der hoogte en spoedig daarop eene rivier bereikt, waarover eene brug gelegen had, doch die door de muitelingen vernield was. De rivier was gelukkig doorwaadbaar, doch de snelheid van den stroom maakte weder eenige voorzorgen noodzakelijk, te meer daar men altijd krachtig vervolgd werd, en het te verwachten was, dat de vijand partij zou trekken van het onvermijdelijk uiteengerukte verband der tot hiertoe voortgezette beweging. Tot dat einde liet de overste het vuur der achterhoede eenigzins versnellen en door de beste schutters onderhouden, om den vervolgenden vijand, door het toebrengen van een gevoelig verlies, te weerhouden snel op te dringen. Gelijkijdig gingen de voorste manschappen te water, zich, als eene keten, hand aan hand houdende, zoodanig dat al de manschappen van het detachement elkander ten slotte ondersteunden, ten einde zodoende het gevaar te vermijden van door den stroom te worden medegevoerd. De vrees voor de goedgemikte bussehoten, was gelukkig merkbaar bij den vijand, aangezien hij zich op eenen te grooten afstand hield, en zodoende de gunstige gelegenheid liet ontsnappen, om het geheele detachement, dat tot onder de armen toe weerloos door het water waadde, in eens te vernietigen. Schietende en schreeuwende, liet hij die doorwading bewerkstelligen. Ware hij ras aan den oever gekomen om van dáár zijn vuur te rigten, dan had het grootste gedeelte der kolonne den dood in den stroom gevonden. Zoodra de overtocht bewerkstelligd was, schenen de muitelingen hun verzuim in te zien en stormden nu naar den oever, tot op nog geen 100 schreden van de achterhoede.

Nauwelijks had men dit haghelijk oogenblik doorgeworstd, of de dreigende doodsengel vertoonde zich even grijnzend aan de voorhoede. Deze was namelijk digt aan een der VII Loerasche kampongs genaderd, waaruit een andere hoop muitelingen een hevig geweervuur onderhield, terwijl het zich naar boven krommend voetpad aan alle zijden door een groot getal vijanden bezet was, die een regen van ijzer-houten werpspiessen, lanssen en slingersteenen op de onzen wierpen. Het scheen echter dat de dood nog niet voldoende was — eene voorafgaande pijnlijke verminking moest de voorstelling ter redding vermeerderen. Duizende bamboezen voetangels

(ranjoes) namelijk, versperden den weg, noodzaakten tot eenen langzamen tred, en stelden den reeds afgematten soldaat des te langer aan het vijandelijk lood en ijzer bloot. De toestand dezer braven nam ook met elke minuut in verschrikkelijkheid toe, terwijl het aantal dooden en gekwetsten in dezelfde evenredigheid vermeerderde. Akelig klonk het moordgebrul des vijands tusschen de rotsen; van alle zijden hoorde men het ophitsen tot den aanval; duidelijk en duizende malen herhaald, hoorde men het: « Doodt die ongeloovigen (*Matti itoe kapirie*); schiet op den grooten heer (*Passang itoe Toewan-kadang*)!» waarmede de overste bedoeld werd. Deze daarentegen sprak de zijnen moed in, en gaf telkens gepaste bevelen tot leiding van het vuur, dat even geregeld onderhouden, als goed gerigt werd. De bedaardheid van den chef en die zijner officieren deed het overige om den moed levendig te houden.

Zoo rukte de slepende kolonne voorwaarts, tot zij aan eene tweede kronkeling der eerst doorwaadde rivier kwam, die gelukkig minder diep en minder snelstroomend was, en alzoo gemakkelijker kon worden doorgetrokken. Het scheen echter of bij het overkomen van elke terreinafscheiding, de toestand van het detachement rampzaliger moest worden. Het smalle voetpad, waarop men zich alsnu nog voortsleepte, werd met elken voetstap door het bloed der onzen geverwd. Treurig was het tooneel dat zich hier vertoonde, en hartverscheurend het gekerm der gekwetsten, die al voortwaggelend uitbloedden, daar tijd en middelen ontbraken, om de bekomen wonden te verbinden. Velen, te verzwakt om alleen te marcheren, waren reeds uren lang, en al vechtende, over bergen, door dalen en rivieren ondersteund; doch ook de gezonden waren te uitgeput van vermoeidheid, om de dubbele dienst van verweering en ondersteuning te kunnen volhouden. Treffend was het smeeken der gekwetsten, die zich niet meer voort konden slepen; het smeeken, om door hunne kameraden verder te worden afgemaakt, ten einde niet in de handen van de dicht achtervolgende bloeddorstige vijanden gemarteld te worden. Lang had de brave overste de volvoering hunner wenschen tegengegaan; hij en ieder zijner officieren had geholpen, waar nog hulp te verleen was, doch eindelijk moest hij aan hun smeeken gehoor verleen, daar de redding zich nog lang kon laten verbeiden, en slechts de helft van den weg was afgelegd, aan welks einde men redding mogt hopen. Het zielroerend tooneel, dat twee brave, met den dood worstelende jagers, op hunne bedde, door hunne kameraden werden doodgeschoten, en hunne lijken in de diepe wildernis werden geworpen, om ze voor mishandeling te vrijwaren, deed het ijzige wekkende van den toestand waarin men verkeerde, in scherpge-

kleurde trekken zien. Gelukkig hij, die dadelijk een doodend vijandelijk schot ontving, en zoodoende uit een zedelijk lijden geraakte, dat alle zielskrachten te boven ging overmocht. De vermoeidheid van het ligchaam bragt de overige gekwetsten tot eene soort van onverschilligheid, die de akeligheid van het geheele tafereel een nog donkerder tint gaf. Wij, die bij het lezen der verschillende ontboezemingen van de weinige ooggetuigen dezes rampzaligen terugtogts, ons slechts flauw de tooneelen kunnen voorstellen waarbij zij rollen vervulden, deelen toch reeds het gevoelen van den overste VERMEULEN KRIEGER, als hij in zijne aantekeningen zegt: »Neen, de rampspoeden van den Russischen veldtogt van 1812, die ik in alle verschrikkelikheden bijgewoond en gekend heb, konden bij den toestand waarin wij, bij onzen togt naar Agam verkeerden, niet vergeleken worden, en dank zij der Voorzienigheid, dat zij mij krachten schonk, om een gedeelte mijner dappere togtgenooten uit gevaren te redden, die alle menschelijke verbeeldingskracht verre te boven gingen.»

Onder al deze ontzettende en ijzingwekkende wederwaardigheden, werd het onmenschelijk lijden van de gewonden, zoowel als der nog ongetroffenen, vermeerderd door het gemis van verkwikking en eenige rust. Aan stilstaan en ademhaling kon niet gedacht worden; want aanhoudend en tot op honderd passen afstands achtervolgd en omringd wordende, werd elke stilstand, door het aanbieden van meerdere trefzekerheid, door eenige dooden en gekwetsten gekocht. Aanvalsvermogen bezat de kolonne niet meer, uithoofde van het groot getal dergenen die reeds buiten gevecht gesteld waren, zoodat men alle nog overige krachten moest inspannen, om de muitelingen al voortgaande van het lijf te houden, terwijl men tevens bedacht moest zijn, hen zoo weinig tijd mogelijk te laten om hunne lontgeweren te herladen. Onder dat alles moest men het als eene merkwaardige en zegenende beschikking der Voorzienigheid beschouwen, dat tot dusverre geen der officieren buiten gevecht geraakt was. Alleen de overste was door een slingersteen ligt aan het heupbeen gewond, iets dat wel pijnlijk was, doch hem niet belette overal tegenwoordig te zijn en voor de zijnen te zorgen. Het zedelijk overwigt en het steeds aanmoedigend voorbeeld der officieren hield den moed onder de strijdenden wakker, en evenzoo bleef het vertrouwen op redding levendig. Opwekkend waren ook de menigvuldige voorbeelden van zelfverloochening en onderling hulpbetoon, welke in die oogenblikken alleen als natuurlijke opwellingen van kameraadschappelijk medegevoel voorkwamen, doch die ieder eerst naar waarde schatte, toen het zoo verschrikkelijk zedelijk en lichamelijk lijden een einde had genomen. Onder deze nemen wij, uit de verschillende aantekeningen die voor ons liggen, het volgende over:

De brave adjudant van den overste VERMEULEN KRIEGER, de 1ste luitenant PERK VAN LITH, die gedurende al dien tijd zijnen chef in de uitvoering van diens moeilijke taak op de lofwaardigste wijze ondersteund had, bezweek eindelijk onder de bovenmenselijke inspanning, en zonk krachteloos neder, door een soort van flauwhartigheid overvallen, welke in die oogenblikken met eene doodelijke verwonding gelijkstond. Ontzettend was deze mare voor allen, maar vooral voor den overste, die vooruitzag dat hij zijnen adjudant, wien hij zoo hoogschatte, aan den bloeddorstigen vijand zou moeten prijs geven. Immers hem te doen dragen, was evenmin mogelijk als het doen dragen van den minsten soldaat. Het *te zijn of niet te zijn* moest oogenblikkelijk vervuld worden door de eene of andere onverwachte redding. Tijd van beraad was er niet; voorthompelen of den dood van zijne kameraden te ontvangen, moest in hetzelfde oogenblik beslist worden, toen zijn Javaansche knecht TOM toesprong, zijnen meester onder de armen vatte, en hem met bovenmenselijke inspanning, half dragende, half ondersteunende, voorthielp, totdat men aan eenen schuilhoek gekomen was, waar de overste het geheele detachement eenige minuten kon doen rusten. De liefde en zelfopoffering van den getrouwen Javaan, was de redding van dien officier, die nu nog in onze gelederen als 1ste luitenant dient (1), en voorzeker met het dankbaarste gevoel aan die gedenkwaardige episode zijns levens kan denken.

De weinige oogenblikken rust, welke aan PERK gegund waren, deden hem zijne krachten herwinnen, en wel zoodanig, dat hij zich zonder ondersteuning konde helpen, en zijne moeilijke betrekking als onmiddellijke hulp zijns chefs, hervatten. Doch ook nu opende zich voor hem de gelegenheid, om zijne brave beginselen en de inspraak van zijn dankbaar hart op eene wijze te toonen, die ieder zijner togtgenooten tot tranen stortens toe, roerde. Bij het al later vechtend doortrekken, namelijk, van eene versterkte kampong, waar de weg met voetangels bezaaid was, geraakte dezelfde Javaan, die PERK vroeger getorscht had, gevaarlijk aan het bloote been gekwetst, en wel zoodanig dat hij door het bloedverlies en de hevigste pijnen, buiten staat was zijnen meester te volgen. Hetzelfde had hier nu met den knecht plaats, wat een uur vroeger de redding van den meester besliste. Met dezelfde liefde, hier uit dankbaarheid ontsproten, torschte nu de herstelde meester den verzwakten knecht, en onttrok hem alzoo aan eenen zekeren dood. Treffend was dit voorbeeld van broederlijk hulpbetoon, te midden van een treurtooncel, dat wel te gevoelen, maar niet te be-

(1) Bij het reserve-bataillon van het 4de regiment (1841).

schrijven is, terwijl het tevens een heerlijk onderwerp voor den historieschilder zou uitmaken, wanneer zijne verbeelding hem te midden der waarheid zou kunnen voeren, die wij hier slechts door flauwe tinten konden aanduiden, daar eene beschrijvende kleurmengeling toch onvoldoende zou zijn, om het beeld der wezenlijkheid helderder voor te stellen. — Keeren wij na deze korte uitweiding, tot de gebeurtenissen, die het detachement verder bejegenden, terug.

Het vijfde uur van den namiddag was daar, en reeds vijf der in opstand zijnde, de eene meer, de andere minder versterkte kampongs waren doorgetrokken, toen men de laatste kampong der VII Loera's voor zich zag, die zich door eene hooguitstekende moskee (tempel) van de andere onderscheidde. Tot groote verwondering van ieder een, bespeurde men daár geene verzameling van bewoners, noch het woest geschreeuw, waarmede men bij de doorgetrokken kampongs reeds van uit de verte begroet was. Een glimp van hoop, die in den boezem zijner togtgenooten eene weldoende uitwerking te weeg bragt, dat men de grootste gevaren doorworsteld had, bestond bij den overste niet. Het was hem bekend, dat de voorliggende kampong de voornaamste en volrijkste was, en dat men er derhalve op bedacht moest zijn, ook hier den hardnekkigsten weêrstand te ontmoeten, als eene laatste poging om het overschot van het detachement te vernietigen. Een' blik op zijne strijdgenooten slaande, zag hij ook maar al te goed, hoezeer er van zijne zijde eene laatste zedelijke inspanning noodig was, om de vermoedelijk vernielende kracht eener teleurstelling, die tot wanhoop kon voeren, voor te komen. Tot dat einde verzamelde hij zijne brave soldaten, sprak ze kort aan, deed hen gelooven dat achter die zichtbare stilte het verraad woonde, om den onbevangenen te lokken, en deed hen beloven, dat zij ook nu den bovennatuurlijken moed en de ongehoorde volharding niet zouden verzaken die zij tot dusver getoond hadden. Hij wees hun op de redding, die aan gene zijde van de kampong ontwijfelbaar zou opdagen, en op het loon, dat hem wachtte, die de onverschrokkenheid tot het hoogste toppunt der mogelijkheid zou weten te verheffen.

Blijkbaar was de zedelijke indruk, welken deze weinige woorden op allen te weeg bragten; zelfs de ligter gekwetsten grepen weder krampachtig naar de wapens, en vergaten in deze oogeblikken hun bovenmenschelijk lijden. De nog ongetroffenen, zeer klein in getal, schenen door nieuwe krachten beziel, en bereidden zich tot eenen wanhopenden aanval voor, zich vaardig schikkende tot de maatregelen die de overste beval.

Na de korte voorbereiding zette zich de kolonne weder in beweging, altijd half omringd door het steeds aangroeiende getal vijanden. Op een

honderdtal passen van den aarden wal, die om de moskee was opgeworpen en den weg zijdelings bestreek, genaderd, ontving men eene verschrikkelijke losbarsting uit de lontgeweren van eene menigte muitelingen, die plotseling te voorschijn traden en door het opleggen van hunne geweren een zeker schot hadden.

Drie dooden en een aantal gekwetsten waren het gevolg van dit verraderlijk salvo, dat gelukkig nu niet onverwacht kwam. De weg, dien men onvermijdelijk volgen moest en die langs eenen wal, waarneven eene diepe gracht lag, voerde, was daarenboven met voetangels versperd, die, een na een, moesten uitgetrokken worden om te kunnen vooruitkomen. Dit veroorzaakte een noodlottig oponthoud. Om zich zoo spoedig mogelijk aan het zekere schot der Padriërs te onttrekken, gelastte de overste, dat men meer regts af, door de moerassige rijstvelden zoude baden. De overste oogste echter ook hier de vruchten zijner zedelijke volharding, daar zijne brave jagers woedend vroegen, om met de bajonet de versterkte moskee aan te vallen, en zodoende eenen roemrijken dood te vinden, of wraak te nemen in het bloed des laaghartigen vijands en glorievol te zegevieren. De diepe gracht, welke den wal omgaf, deed den overste echter afzien van dit wanhopig besluit, waarbij zijne afgematte braven ontwijfelbaar den dood zouden gevonden hebben. Zijne ondervinding en zijn geoeffend oog hadden hem vrij spoedig doen ontdekken, dat de onwetende vijand geen partij trok van den wal, om zich voor de zeker treffende busschoten te waarborgen, waarop hij een werkdadig flankerend tirailleuvre uit de rijstvelden liet onderhouden, dat al voortgaande eene onverwachte uitwerking moet voortgebracht hebben, — op te maken uit het groot aantal muitelingen dat men zag vallen. Met ongehoorde inspanning werd dit gevecht voortgezet tot dat men buiten bereik des geposteerden vijands gekomen was, en men alnu de moerassige rijstvelden kon verlaten, om den weg weder te volgen. Bij eene vlugtige opsomming der gevolgen, bleek het, dat er nu geen officier of soldaat bij het detachement in leven was, die niet min of meer gekwetst was, en dat het getal strijders tot op een zeer klein getal manschappen was ingekrompen. Gelukkig echter dat men voorwaarts van vijanden bevrijd was, zoodat men nu alleen bedacht kon zijn, om de nog slagvaardigen in de achterhoede te vereenigen, onder de bevelen van den dapperen en altijd koelbloedig gebleven 1sten luitenant (thans kapitein) SCHOUTEN, ten einde den vijand, die weder verward en al schieteude en schimpende kwam opdringen, terug te houden. Gelukkig waren deze manschappen nog van een voldoende aantal patronen voorzien, die men achterevolgens de gesneuvelden en zwaar gekwetsten had afgenomen.

Was de marsch der kolonne, gedurende den geheelen dag, tot behoud der gekwetsten, langzaam geweest, nu, na deze groote inspanning, werd hij in den waren zin des woords, kruipend. De zwaar-, even als de lichtgewonden, moesten door het bloedverlies, en door honger en dorst uitgeput, voortgesleept worden. De aanhoudende aanmoediging van den overste om te volharden, hadden echter hare kracht op de ongelukkigen verloren; alleen de ontombare vrees voor eenen marteldood, hield het leven en de beweging gaande. Gelukkig echter, dat de dag neigde en dat omstreeks half zeven uur de duisternis een einde aan de barbaarsche vervolging maakte. Bij het nog schemeren van den dag, vermeende de overste het echter nog noodzakelijk, eene laatste, maar bloedige les te geven aan den opdringenden vijand. Daartoe posteerde hij, bij eene kronkeling van den weg, achter eenen grooten klipsteen, een tiental van de nog strijdvaardigste jagers, onder bevel van den luitenant SCHOUTEN, met last, om dáár den wellicht geen gevaar vermoedenden vijand op te wachten, hem plotseling een salvo te geven, en zoo noodig met de bajonet op het lijf te vallen, ten einde aan de overige meer verzwakten de gelegenheid te verschaffen, een eind wegs te winnen. Hetgeen hij verwacht had gebeurde; de muitelingen kwamen onbedacht den klipsteen om, en ontvingen, in het halve duister, een salvo op 20 passen, dat zoo bloedig werkte, dat alles verschrikt en onder een jammerend gekerm terugstooft. Dit was het slot van eenen rampvollen dag; een dag, dien de overste VERMEULEN KRIEGER op zijn eerewoord verklaart, de merkwaardigste, de moeilijkste, de hartgrievendste en afgrijslijkste te zijn geweest, welken hij in den loop zijner zeven-en-vijftig dienst- en veldtogts-jaren heeft doorgebracht.

De stille hoop, die van zelf op de gedachte van mogelijke redding ontsproot, werd droevig gemengd door het gekerm der gekwetsten en der ongelukkigen, die zich nu in diepe duisternis nog ruim een uur lang moesten voortslepen, omdat de overste nog altijd den nabijzijnden vijand duchtte.

Op eene kleine vlakte aankomende, liet de overste eindelijk het kommando: *halt!* hooren, dat zoo lang verbeid was. Als of allen door een zenuwtoeval getroffen waren, zonken de braven, onder het slaken van eene diepe, hoorbare zucht, neder in het natte, lange gras. Lang echter kon, noch mogt de chef zijne beklagenswaardige togtgenooten de zoo noodige rust gunnen, dewijl het hem maar al te wel bekend was, dat de plaats, waar men zich aan eene eigenlijke rust konde overgeven (het district Agam) nog twee uren verwijderd was. De onzekerheid waarin hij verkeerde, of welligt de voorliggende landstreek mede niet in oproer was, deed hem te meer de noodzakelijkheid gevoelen om van de duisternis partij

te trekken en op te rukken. Dien ten gevolge klonk het: *voorwaarts!* ten elf ure andermaal. Zoo het halt houden in een oogenblik was uitgevoerd, het in beweging stellen der uitgehongerde en uitgeputte soldaten duurde ruim een half uur. In het stikduistere volgde men kruipende het smalle voetpad, over bergen en door dalen, tot men eindelijk de grenzen van het district Agam bereikt had. Verheugend was het berigt, dat de luitenant BAUMAN had ingewonnen bij eenen post van inlandsche soldaten, dat de rust niet het minste in het Agamsche gestoord was, en dat men zich eindelijk mogt verblijden eenen gastvrijen bodem te betreden.

Stortte deze tijdning eene ongekende vreugde in de harten der weinigen, wien de ligchaamskrachten nog niet geheel ontzonken waren, — zij had eene tegenovergestelde uitwerking bij de zwaargewonden. Het gevoel van lijden nam de overhand, toen de vrees voor den marteldood was geweken. Een na een zonken zij aan den weg neder, met den uitroep: „Overste, ik kan niet meer!” De onverschilligheid oefende nu hare heerschappij uit en bedwong de laatste zielskrachten. De zoo lang volgehouden broederlijke hulpbetooning der ligtgekwetsten, verkeerde in magteloosheid. Daar lag bijna het geheele detachement verspreid, steunende aan den weg, en slechts weinigen hielden het op de been. Intusschen was het 5 uren in den morgen, terwijl men nog $1\frac{1}{2}$ uur van het fort Boekiet Kouririe verwijderd was. Het eenige wat den overste derhalve overbleef, was, den luitenant SCHOUTEN, die nog het krachtigste van allen was, vooruit naar het fort te zenden, om onmiddellijk maatregelen te provoceren tot het afzenden van hulp, en voor gekookt voedsel te zorgen.

Juist te vijf uren des morgens van den 15^{den} Januarij 1855, op het oogenblik dat de reveille in het fort Boekiet Kouririe geslagen werd, bevond zich de overste met zijne vier officieren en negen afgematte soldaten, het overschot van 80 man voor de poort. Bedwelmd van onbeschrijfelijke vreugde, stortten deze braven in elkanders armen, verbaasd over eene redding, die eenige uren vroeger nog onder de onmogelijkheden geacht was!

Werpen wij nu nog eenen vlugtigen blik op dien merkwaardigen terugtocht, waarvan de geschiedenis welligt geen tweede voorbeeld kan bijbrengen.

Sedert den vorigen dag (12 Januarij) van des morgens $7\frac{1}{2}$ uur, tot 's anderen daags ten 5 ure in den morgen, had men 22 uren marcherende doorgebracht om eenen afstand van 12 uren af te leggen. Sedert des namiddags 5 ure van den 11^{den} Januarij (alzo in 57 uren), had geen der manschappen eenig voedsel genoten, van tijd tot tijd alleen verkwikt door het troebele rivierwater, dat men bij het doorwaden met de hand of muts

schepte. Onder de onbeschrijfelijkste vermoeijenissen, was men rusteloos in beweging geweest, steeds klimmende over steile bergen en worstelende door wild hout, valleijen en ravijnen; dertig malen wadende door groote en kleine riviertakken, altijd vechtende en bloedende in een heet en afmattend klimaat! Die schilderen kan, moge de nabootsing van zulk een tafereel beproeven; onze beschrijvende verbeeldingskracht schiet hier te kort.

Ten acht ure des morgens waren al de gekwetsten, die op den weg in het Agamsche achtergebleven waren, in het fort gebragt, en lagen toen om den braven hooghartigen chef, aan wiens beleid en koelbloedige bejaardheid zij hunne redding te danken hadden. Zij, die den even moedigen, gevoelvollen, als waarheidlievend en bescheiden overste VERMEULEN KRIEGER, zoo goed als wij kennen, zullen zich de kinderlijke vreugde kunnen voorstellen van dien man, te midden zijner lijdende, maar nu geredde soldaten! Ook dit tooneel zullen, noch kunnen wij beschrijven!

Bij een nader onderzoek bleek het, dat er van de 80 gewapende onderofficieren en manschappen, welke uit Pisang getrokken waren, 17 waren gesneuveld en 54 gewond, waaronder twee met verbrijzelde beenbreuken, en een groot getal door twee en drie kogels getroffen. Het kleinste gedeelte was door de vergiftigde voetangels gekwetst, waarvan geen der officieren, evenmin als hun chef, geheel waren verschoond gebleven. Onder het bovengenoemde getal zijn echter niet begrepen eenige gesneuvelde en gewonde knechts van officieren en onderofficieren. Onder de bijzonderheden die men nu ontdekte, moet ook genoemd worden, dat bij het losrollen der kapotten, die over den schouder waren gedragen, onderscheidene geweerkogels voor den dag kwamen, terwijl vele der jassen aan alle zijden waren doorboord. Deze omstandigheid, en het niet medenemen der ransels, waarop de kapotten doorgaans gebonden, en die veeltijds door Koelies gedragen worden, had nu klaarblijkelijk medegewerkt tot het behoud van vele brave soldaten.

De lijdenswaardige toestand alsnu rust en geneeskundige verzorging vorderde; doch noch het een, noch het ander was dáár te vinden, zoodat de overste zich genoodzaakt zag, om de zwaargekwetsten naar het hoofdkwartier fort Van der Capellen te doen vervoeren.

De overste, noch zijne officieren, noch zijne manschappen, waren den eersten dag in staat om eenig versterkend voedsel te gebruiken, dewijl zij allen aan hevige keelontstekingen leden, en aan eene afmatting van lichaam en ziel, die verontrustend was. Niettegenstaande deze kwalen, dicteerde de overste een uitvoerig rapport aan den resident en militairen

kommandant van Sumatra's westkust te Padang, nopens al de gebeurtenissen waarvan hij in de laatste dagen getuige was geweest, welke gebeurtenissen geheel onbekend moesten zijn, en die hij van onberekenbare gevolgen hield. De toenmalige 2de luitenant, thans kapitein bij den generalen staf, LANGE (1841), welke het rapport geschreven had, vertrok daarop als estafette naar Padang, om tevens eenige mondelinge berigten te geven van den toestand waarin het detachement in het fort Boekiet-Kourierie was aangekomen. De overste zelf, hoewel lijdende, liet zich te paard helpen en begaf zich nog dienzelfden dag naar het hoofdkwartier, alwaar hij (den 14^{den} Januarij) des morgens omstreeks drie uren aankwam, ten einde de noodige beschikkingen te verordenen, om de uitbreiding van het oproer, zooveel zijne middelen dit toelieten, tegen te gaan. Reeds drie uren na zijne aankomst vertrokken alle officieren en troepen die gemist konden worden, onder de bevelen van den kapitein THÖNIC, naar het district Agam en de XII kotta's.

Het zoo merkwaardig geworden onderzoek van het vermoorden der beide jagers, was alzoo op eene geheel onverwachte wijze derwijze afgeloopen, terwijl de bloedige Bonjolsche strijd met een afschuwelijk bloedbad een aanvang genomen had. De overste, het met hem voorgevallene alstoen nagaande, vond daarin nog reden om zich te verheugen. Blijkbaar toch was het, dat, indien hij den maatregel tot onderzoek naar den moord zijner beide jagers niet geprovoceerd had, en hij daardoor niet achter de vertakkingen van den beraamden algemeenen opstand gekomen was, hij met zijne manschappen, even als die te Bonjol, slapende zou zijn vermoord geworden. De opstand was in de stilte voorbereid en op het punt van uit te breken, toen het detachement naar Pisang op marsch ging. Hij had tot doel om al de Nederlandsche, verre van elkander verspreide troepen, die daarenboven zeer gering in getal waren, gelijktijdig en bij nacht te overrompelen, en zodoende niet alleen de Sumatrasche binnenlanden, maar ook de hoofdplaats Padang aan de Nederlandsche heerschappij te ontwingen. Het doel, om het afgezonden detachement op dien onvergelykelijken terugtogt te vernietigen, was blijkbaar uit de hardnekkigheid waarmede het achtervolgd was geworden. Het uitbreken van den opstand was door deze beweging gelukkig eenige dagen vervroegd, en daardoor bepaalde hij zich nog slechts tot het Bonjolsche en de VII Loera's. Ware het nu den muitelingen gelukt, het detachement geheel te vernietigen, dan waren ook alle posten onvoorbereid overvallen geworden, en welligt had het oproer, op deze wijze, zich over al de landstrecken waar de Nederlanders gezeteld waren, verspreid. De moed en de volharding, door de weinige braven,

onder de aanvoering van den verdienstelijken VERMEULEN KRIEGER, aan den dag gelegd, droegen alzoo heerlijke vruchten voor den Staat, terwijl zij voor zich-zelven eenen onvergetelijken roem en de aanspraak op de blijvende erkentelijkheid van hunne kameraden, van de regering en het moederland bevochten.

J. C. VAN RIJNEVELD.

AANTEKENINGEN.

Wij hebben gemeend in het vorenstaande stuk geene veranderingen te mogen aanbrengen; daar wij intusschen in het werk van den luitenant-kolonel *LANGE*, *Het Nederlandsche Oost-Indisch leger ter Westkust van Sumatra (1819—1845)* eenige teregtwijzingen vinden (die evenwel slechts nevenzaken betreffen), hebben wij gemeend, die aanmerkingen hier te moeten bijvoegen, om zooveel mogelijk de volledigheid te bevorderen.

Blz. 5, wordt bij de opgave van het Detachement (waarvan de totale sterkte abusievelijk als 75 hoofden in plaats van 97 is opgegeven) de 1° luitenant *W. G. SCHOUTEN* vermeld; genoemde officier was evenwel op dat oogenblik nog 2° luitenant en werd eerst in het volgende jaar 1854 bevorderd. Vergelijk hiermede blz. 20, reg. 23 en blz. 27, reg. 5 v. o.

Blz. 15. In den laatsten regel van deze bladzijde wordt het getal onderofficieren en manschappen bij het vertrek van Pisang als 80 opgegeven. Bij den overste *LANGE* evenwel lezen wij:

„Van de 97 hoofden (de oorspronkelijke sterkte van het detachement zonder de officieren) moest in fort de Kock één jager wegens eenen val achterblijven, en in den vroegen morgen van den 12^{den} Januarij werden 2 jagers van het detachement dat met den wachtmeester was uitgeweest, gekwetst, zoodat nog 94 strijdbare manschappen overbleven. Daarbij kwam de sergeant *VISBEEK*, die met zijne 17 inlandsche soldaten den overste *VERMEULEN KRIEGER* bij den aftogt van Pisang vergezelde, zoodat het geheele detachement bij het verlaten van Pisang, behalve de officieren ongeveer 112 hoofden sterk was.” — In verband hiermede wijzige men ook regel 17 op blz. 17.

Blz. 20, reg. 6. Volgens den overste *LANGE* is later gebleken dat de beide hier genoemde inlandsche officieren zich niet bij den vijand hadden aangesloten, maar zich naar onzen post *Vermeulen Krieger* hadden begeven. Ofschoon althans de *Tomonggong* zich daardoor niet strikt gedroeg overeenkomstig zijne verplichting als krijgsman, bleek hunne handelwijze later van veel nut geweest te zijn, daar zij de bezetting van genoemden post met het voorgevallene bekend konden maken, en haar in staat stelden maatregelen tegen een' te verwachten aanval te nemen.

Ten slotte willen wij nog verwijzen naar het *Tydschrift voor Neêrlandsch Indië*, jaargang 1851, 2° Deel, blz. 10, waar een denkbeeld gegeven wordt van de zwaarigheden, welke de luitenant-kolonel *VERMEULEN KRIEGER*, door de moeilijkheid van het terrein in de VII *Loerah's*, op dezen terugtogt met de zijnen heeft te overwinnen gehad.

LEVENSSCHETS

VAN

MENNO BARON VAN COEHOORN.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

LEVENSBERTS

Faint, illegible text below the main title, possibly a subtitle or a short paragraph.

MEMOIR VAN COLONIE

Main body of faint, illegible text, likely the start of a memoir or historical account.

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly a footer or concluding paragraph.

LEVENSSCHETS

VAN

MENNO BARON VAN COEHOORN.

IN VERBAND MET DE VOORNAAMSTE KRIJGSGEBEURTENISSEN VAN ZIJN' TIJD.

En Nederlands Vauban slaat hier een gordel schansen
Om onzen ringmuur heen, met holwerk, mijn en transen,
Waar achter de overloed een lucht van rozen kweekt,
En Mavors donder sterft, waar onze Connoon spreekt!

Volgens het gedenkschrift van den hoogleeraar N. YPEIJ, over MENNO VAN COEHOORN, in het latijn geschreven, werd hij, in het jaar 1641, op het buitengoed Lettinga Staate onder Britzum, in Friesland, geboren. Zijn kundige vader GOSEWIJN VAN COEHOORN, kapitein eener kompagnie infanterie, onderwees hem in de eerste beginselen der krijgskunde, en merkte weldra bij hem eene sterke neiging op voor de artillerie- en ingenieur-wetenschap. Om hem in de daartoe leidende hulp-wetenschappen te onderwijzen, werd hij onder de leerlingen van zijnen oom BERNARDUS FULLENIUS, aan de hoogeschool te Franeker, opgenomen.

Een zoo vruchtbaar en levendig genie kon de aandacht des Stadhouders van Friesland, HENDRIK CASIMIR VAN NASSAU, niet ontglippen; want deze vorst was niet alleen zelf een groot krijgskundige, maar bovendien een milddadig begunstiger van geleerdheid en wetenschappen. Ook werd COEHOORN niet naar het getal zijner jaren, maar naar zijne kennis en verdiensten beloond, daar hij reeds op zijn 18de jaar met den rang van kapitein bekleed werd. Hij omhelsde dus kort voor den Pyreneschen vrede den militairen stand, en was aanschouwer van het luisterrijkste tijdvak van LODEWIJK XIV, hetwelk tot den dood van den grooten COLBERT duurde.

Na den dood van PHILIPPUS IV, koning van Spanje, de schoonvader van LODEWIJK XIV, maakte deze laatste aanspraak op een deel van de Spaansche Nederlanden, dat hij zijnen schoonbroeder KAREL II, koning van Spanje (in

1665), door eenen stouten aanval wilde ontnemen; door samenwerking van Holland, Engeland en Zweden werd hem dit evenwel belet, waartoe de wakkere staatsman DE WITT niet weinig toebragt; want voor LODEWIJK's heerschzucht beducht, sloot hij, in 1667, nadat de Nederlandsche zeeheld, DE RUITER, de Engelsche vloot op den Theems verbrand had, een drievoudig verbond met genoemde staten, hetgeen LODEWIJK in 1668 tot den vrede van Aken noodzaakte, waarbij hij zijne aanspraken op de Spaansche Nederlanden alleen tot elf veroverde plaatsen moest bepalen. De geringe invloed op den vrede van Aken, bij welken hij zich enkel met eenige vestingen vergenoegen moest, wekte zijne ijverzucht op. Dat verdrag schreef hij inzonderheid aan den invloed van Holland toe, en zich alzoo op de Republiek willende wreken, begon hij, in vereeniging met Engeland en Zweden, welke mogendheden hij in zijn belang had weten over te halen, tegen haar eenen nieuwen oorlog (1).

Kort voor de overrompeling van Holland liet LODEWIJK aldaar voor eene groote som krijgsbehoeften en levensmiddelen aankooopen, denkende het hierdoor te verzwakken. Het was geen wonder, dat hij bij eenen zoodanigen onverwachten aanval en met zulke talrijke legerbenden gemakkelijk in Holland door kon dringen; hetgeen zich dan ook maar gedeeltelijk door inundatiën kon redden; want Crevecoeur, Oudewater, Woerden en Naarden moesten zich, wegens hunne geringe bezetting en zwakke wallen, weldra overgeven.

COEHOORN had reeds menigwerf aan zijne vrienden eene groote geestdrift voor, en verlustiging in de gevaren der belegeringen doen blijken, en zijne chefs sloegen weldra een' belangrijken blik op hem. Het wapen der artillerie, 't welk hij bij voorkeur omhelsde, zoo geschikt om eens in andere wapens te schitteren, en zonder welks kennis men ook zelden groote ingenieurs heeft zien optreden, werd door COEHOORN bij uitstek behartigd.

Dan, de gevaren van zijn vaderland bemerkende, wenschte hij het zoowel zijnen arm als zijn hoofd te kunnen wijden. Met innig leedwezen zag COEHOORN, dat zoo vele vestingen, niettegenstaande hare dappere, doch te weinig talrijke verdedigers, door hare zwakheid voor den heerschzuchtigen LODEWIJK moesten bezwijken. Doch het behoud van Muyden, waardoor Holland geïnundeerd en alzoo gered werd (te meer toen men eenen

(1) Eene merkwaardige passage, rakende den aanvang van het jaar 1671 en wat volgde, voorkomende in een zeldzaam werkje, getiteld: *Historisch verhael van 't leven en oorlogsbedrijf van CHRISTOPH BERSHARD VAN GALEN*, door S. v. V., in 12°, Amsterdam, 1679, bladz. 162—166, meenen wij hier der lezing te mogen aanbevelen.

spoedigen dooi (1) zag invallen) gaf zijn bedrukt gemoed de kalmte terug.

De keizer van Oostenrijk stond den prins VAN ORANJE zijne Spaansche troepen en zijne artillerie af.

Ook de keurvorst van Brandenburg kon de onregtvaardige handelwijze van den trotschen LODEWIJK met geen onverschillig oog aanschouwen; hij vereenigde zijn leger met dat des prinsen VAN ORANJE, die met frisschen moed de teugels der republiek aanvaardde.

Maastricht had reeds van den beginne hare poorten voor LODEWIJK gesloten, en daar hij deze flankstelling, met het oog op Duitschland, als gevaarlijk voor zijne ondernemingen beschouwde, stelde hij zich in persoon aan het hoofd van een talrijk leger, om die vesting met den meesten spoed op het onverwachts te berennen.

Den 6^{den} Junij 1673 verscheen zijn leger des morgens voor de vesting, en ofschoon er geen verdere redenen bestonden, om gedurende den aanmarsch zijn oogmerk met betrekking tot Maastricht te verbergen, dan alleen om te beletten, dat de Hollanders er geene meerdere troepen in wierpen, wyl de Franschen destijds nog eenige bezettingen in Holland hadden, zoo gelukte het LODEWIJK, dit voor te komen, waardoor zijne onderneming anders voorzeker langwijziger en moeilijker ware geworden.

COEHOORN behoorde onder het kleine getal der aangevallenen, doch had weinig invloed op de verdediging.

De gouverneur DE FARJAX verdedigde de vesting slechts middelmatig, minder uit gebrek aan moed en dapperheid, dan wel uit gebrek aan behoorlijke kennis en wijze schikkingen, welke laatste hier althans, tegen eenen zoo wel uitgerusten als ervaren aanvaller, grootelijks vereischt werden; doch het al te groote zelfvertrouwen, aangezien hij zich reeds in zes belegerde plaatsen had bevonden, hoewel alle toenmaals nog op eene gebrekkige wijze aangevallen, deden hem goede raadgevingen verwerpen.

Deze anderzins dappere verdediger was gewoon zijne uitvallen tegen de oude gebrekkige wijze van aanval te doen, als wanneer de belegeraar zich nog van zulke enge loopgraven bediende, dat het niet mogelijk was, tegen eenen wel bestierden uitval, zonder groote verliezen, stand te houden; doch nu werd hij van de zijde der aanvallers op eene geheel andere wijze ontvangen. Zij hadden hunne loopgraven eene meer aan de vestingwerken evenwijdige en frontbiedende strekking gegeven, en ze tevens ruimer

(1) Swammerdam en Bodegrave vielen in de handen van LUXEMBOURG die ze over het ijs veroverde; doch deze zelfde onderneming op den Haag en Leijden mislukte, zoo dat Amsterdam, Leijden, den Haag, Delft, Breda en 's Hertogenbosch door de gestelde inundatiën en eenen spoedigen dooi behouden bleven.

en te gelijktijdig defensief ingerigt, waardoor men bij den eersten uitval, en dewijl FARJAUX den belegeraar in het front aanviel, veel volks verloor.

Hier was het aan VAUBAN, voor het eerst, vergund eene geheel nieuwe wijze van aanval te bezigen (waartoe hij door de ondervinding, in de belegering van Rijssel en bij het voorgevallene tegen Candia, was toegelicht geworden), namelijk: het daarstellen van twee ruime parallellen, zoo nabij elkander, dat zij elkaar behoorlijk ondersteunden, waarmede hij het front tusschen de Brusselsche-poort en de Jaar insloot. De troepen marcheerden in deze parallellen, als het ware in slagorde, naar de vesting.

Drie honderd grenadiers beschermden de sappen-hoofden. Hierbij kwam nog, dat de vesting door kwalijk gedekte bekleedingsmuren was omgeven, die, bijna gelijkshoogte met het bovenzak der borstweer opgetrokken zijnde, op doorgaande lengten tot beklimbare bressen reeds van verre werden ter neder geschoten; door dit alles, gepaard met eene zwakke bezetting, die het in vele opzichten aan kriegsbehoefden ontbrak, was men verpligt, om zich, onder beding evenwel eener eervolle kapitulatie, den 15^{den} dag na het openen der loopgraven, over te geven. Nog dienen wij hierbij te voegen: dat deze vesting niet alleen door eenen VAUBAN en het puik van het Fransche leger werd aangevallen; maar dat ook CASTELLAN, reeds bekend door de schoone verdediging van het eiland Ré, en met roem bedekt wegens zijne groote daden met een klein aantal mineurs in de belegering van Candia (1669), almede de belegeraars kwam ter hulp snellen; ja, het was zelfs grootendeels het gevolg eener sterk geladen mijn, welke hij met beleid, digt bij de Tongersche-poort, aanbragt, dat zich de vesting moest overgeven. COEHOORN overtuigde zich nu bij deze belegering, meer en meer, van de menigvuldige gebreken, waaraan destijds de vestingen in het algemeen, en vooral ten opzichte dezer nieuwe en betere wijze van aanval, onderworpen waren, en maakte zich dit voorbeeld ten nutte, zoo als wij hierna zullen aantoonen (1).

Terwijl Naarden den Franschen werd ontnomen, gaf zich Bonn, aan den Rijnkant, almede aan den dapperen MONTECUCULI over. Engeland, de keurvorst van Keulen en de bisschop van Munster (2) lieten Frankrijk aan zijne eigene krachten over, en Holland rustte gelijktijdig twee groote vloten uit, welk een en ander LODEWIJK niet weinig beangstigde. Aan Maas-

(1) Sommigen beweren dat COEHOORN in deze vesting is gewond geworden.

(2) Deze woezieke CHRISTOPH BERNHARD VAN GALEN, kort te voren door Engeland aangehitst, omgekocht en nu over zijne laauwheid onderhouden, zeide: »Ik heb het geld; Hij het berouw! Engeland is ook kettersch." (Zie zijn leven en bedrijf, in 42°, Amsterdam, 1679, blad. 92.)

tricht werd dadelijk alles besteed, wat maar mogelijk was, om in die gebreken, welke VAUBAN bij de belegering had opgemerkt, te voorzien. Deze vesting, Maseijk en Grave waren de eenige, welke de Franschen nog hadden kunnen behouden; en in de laatste plaats bragten zij bijna al de oorlogsbehoefden en levensmiddelen der ontruimde vestingen, benevens het overschot der schattingen en plunderingen, waarmede zij, gedurende hun verblijf in Holland en den aanmarsch naar Grave, de inwoners geteisterd hadden. Zutphen alleen moest 27,000 gulden geven, en dan nog 70,000 gulden voor het behoud van de fortificatiën der stad, welke men anders wilde doen springen (1).

CHAMILLY, vermaard door zijne daden in Portugal en in de belegering van Candia, verdedigde Grave (1674) met ruim 4000 man, en nam twee ingenieur-officieren, DE BELLEVILLE en DE SAXIS, bij zich. De oude RABENHAUPT, beroemd door zijne verdediging van Groningen en het verrassen van Coevorden, in het vorige jaar, vergenoegde zich voorloopig, de vesting alleen ingesloten te houden, ten einde de strooperijen, zooveel hem doenbaar was, te beletten, daarbij zich nog te zwak gevoelde, om tegen eenen zoo magtigen en van alles rijk voorzien verdediger iets te ondernemen. CHAMILLY, die echter spoedig eene belegering te gemoet zag, versterkte zich op alle mogelijke wijzen, liet de werken in eenen meer volmaakt staat van tegenweer brengen, en beplante de wallen met een ontzaggelijk aantal vuurmonden; het aanleggen van geblindeerde magazijnen, galerijen in de terre-pleinen en onder de aarden wallen, tot berging van buskruid, krijgsgen levensbehoefden, waren zijne eerste werkzaamheden; de bedekte weg werd met eene dubbele rij palissaden voorzien; de dijken en naauwe toegangen werden met fougassen, Friesche ruiters, fraisen, piketteringen en andere hinderpalen gewapend; op de rivier de Maas liet hij eene schipbrug slaan, gedeeltelijk uit medegevoerde koperen pontons bestaande; almede werden van eenige oude vaartuigen twee zoogenaamde vlottende redouten of batterijen vervaardigd; geen middelen noch kosten werden gespaard om al de naderingswegen van deze reeds zoo sterke vesting tegen de sapperingen te wapenen (2).

De Prins van ORANJE, zijne tegenwoordigheid voor Grave noodig achtende, kwam RABENHAUPT ter hulp snellen.

(1) Leven en bedrijf van C. BERNH. VAN GALES, bladz. 268.

(2) 's Hertogenbosch had zich door middel der gestelde inundatiën gered. CHAMILLY vond nogtans het middel, om, gedurende deze belegering, met Maastricht en Maseijk, waar de graaf d'ESTRADES bevel voerde, in gemeenschap te blijven.

COEHOORN was in de maand Augustus voor Grave teruggekeerd, na den bloedigen veldslag bij Senef te hebben bijgewoond.

Bij de aannadering tot aan de voorgracht, liet hij, door eene menigte bevorens verzamelde drooge bies- en takkebossen, met veel spoed eenige bruggen vervaardigen, en hoewel zijn voornemen alleen was, om zich op het glacis vast te zetten en aldaar eene bekrooning naar de regels uit te voeren, werden de aanvallers door zijne tegenwoordigheid dermate aangevuurd, dat zij zich grootendeels op hunne vijanden in den bedekten weg wierpen, door over de eerste rij palissaden te springen, die aan den voet van het binnen-talud der borstwering des bedekten wegs was geplant; doch daar zij de tweede rij, op 5 passen van de eerste, nagenoeg aan den voet van het banket, niet zoo spoedig konden omverhakken en overkomen, had er eene verschrikkelijke slagting plaats.

Buiten een groot verlies, 't welk de belegerde reeds aan manschappen en infanterie-officieren had ondergaan, verloor hij ook de beide zoo evengenoemde ingenieurs DE SAXIS en DE BELLEVILLE; waardoor CHAMILLY nog maar alleen door DE BEAUMONT, die een neef van DE SAXIS was en iets of wat van de ingenieur-wetenschap verstond, ondersteund werd (1).

COEHOORN zette zich wederom aan het hoofd eens tweeden aanvals, deed de manschappen het glacis behouden, dat zij ook dadelijk be kroonden. Hij maakte nu voor het eerst van zijne draagbare kleine hand-mortiertjes gebruik, waardoor hij den belegerde niet alleen gedurig uit den bedekten weg en van achter de palissaden verdreef, maar hem ook in de verder afgelegen terre-pleinen, waar men hem met den gewonen worp der hand-granaten niet konde bereiken, onophoudelijk teisterde. Hierna raadde COEHOORN aan, hetgeen ook werkelijk geschiedde, om op die plaatsen eenige batterijen voor zwaar geschut op te werpen, van waar men de belegerden het best *de revers* kon nemen; hij deed almede eenige batterijen voor verticale vuren op de terre-pleins der werken met een convergerend vuur spelen, hetgeen er zoo veel schade aan toebragt, dat de bezetting zich, op bevel van LODEWIJK XIV, onder eene zeer eervolle kapitulatie overgaf, na eene heldhaftige verdediging van omtrent 4 maanden (2).

(1) De ongelukkige DU PAS, gewezen gouverneur van Naarden, van wien men eene hardnekkiger defensie verlangd had, werd in deze vesting gevangen gehouden. CHAMILLY had hem, wegens zijne anderszins bekende kloekheid, reeds zijne vrijheid, zijne eer en wapenen teruggegeven, en hij wilde zich deze weldaad door uitstekende daden waardig maken. Van CHAMILLY het bevel over eenen uitval bekomen hebbende, deed hij wonderen van dapperheid, doch moest er het leven laten.

(2) Gedurende dit beleg, had COEHOORN den PRINS VAN ORANJE aangeboden, om de

COEHOORN had zich, door zijne talenten en door zijne dapperheid, in den bloedigen veldslag van Senef, zoo beroemd gemaakt, dat hij, door prins HENDRIK CASIMIR, tot kolonel van de beide bataillons Nassau-Friesland werd bevorderd. Hoewel CONDÉ bij dezen veldslag een veel talrijker leger aanvoerde en eene voordeeliger stelling had, bleef de overwinning onbeslist. COEHOORN had met zijne dapperen aan het hevigste van het gevecht, 't welk van 's morgens 7 tot 's avonds 10 uren duurde, deel genomen; ook telde men, des anderen daags, in eenen omtrek van 2 uren, niet minder dan 27,000 dooden. Het is waar, dat COEHOORN het zich ten sterkste aantrok, dat men de, sedert meer dan een jaar, aan hem gedane belofte niet had vervuld, van hem namelijk het bevel over de beide bataillons te schenken; doch dat hij zich door deze ontmoedigende handelwijze zoude hebben kunnen laten wegslepen, om aan CHAMILLY, die toenmaals gouverneur van Oudenaerde was, in 1673 zijne diensten aan te bieden, zoo als men dit bij ALLENT, in zijne *Hist. du corps du genie* pag. 129, leest, is zeer onwaarschijnlijk. Veeleer zal CHAMILLY, die COEHOORN'S verdiensten het beste wist te waarden, hem daartoe hebben uitgenoodigd; want het is genoegzaam bekend, hoe veel moeite en aanbiedingen LODEWIJK XIV naderhand vruchteloos heeft aangewend, om hem in zijne dienst te doen overgaan. COEHOORN beminde te zeer zijn vaderland, om zich daaraan, wegens de miskeningen en beleedigingen van eenige zijner opgeblazene chefs, die zijne verdiensten en zijn karakter miskenden, te willen wreken. De gedragingen en handelingen van krijgsbevelhebbers, die uit heerschezucht, egoïsmus of afgunst, de ontwikkeling en den voortgang van sluimerende talenten eenen geheimen slagboom in den weg stellen, gelijk vaak gebeurt, moeten tegenover deze laatsten vroeg of laat hunne magteloosheid erkennen, en ook met opzigt tot COEHOORN ondervonden zij slechts eene algemeene afkeuring.

Terwijl de maarschalk DE CRÉQUI, te Consarbruch, werd geslagen, en ook Trier, niettegenstaande eene dappere verdediging, verloor, moesten CONDÉ en LUXEMBOURG in Vlaanderen van alle aanvallen afzien, en bevonden zich aldaar meer dan eens in vrij netelige omstandigheden.

LODEWIJK, het voornemen opschortende (1673) om Spaansch-Vlaanderen te veroveren, vergenoegde zich vooreerst met zijne staten in Artois en Fransch-Vlaanderen, ingevolge zijne geliefkoosde spreuk, *eenigzins te*

stad dadelijk te veroveren, wanneer men hem hiertoe een bataillon afstond, waarmede hij plotselings de Maas wilde overtrekken, door middel van een daartoe vervaardigd vlot of eenig ander vaartuig, om eene reeds bestaande groote bies, in een der bastions aan de zwakke rivier-zijde, te beklimmen, waarvan de toegang alleen door deze alhier niet zeer breede rivier belet werd; doch deze voorslag werd niet aangenomen.

ronden; waartoe hij een driedubbele keten van vestingen bezigde, die zich van de zee tot aan de Schelde uitstreckte, en waarvan Furnes, Yperen, Menen, Doornik en Condé de grensvestingen waren. Nogtans moesten daartoe bevorens de vestingen Condé, Bouchain en Aire teruggenomen worden, waarin door de verbondenen slechts zwakke bezettingen waren achtergelaten. De beide eerste plaatsen werden door LODEWIJK zelf belegerd, waarbij hij niet minder dan vijf maarschalken ter zijner ondersteuning om zich verzamelde; namelijk: DE SCHOMBERG, DE LORGE, D'HUMIÈRES, DE CRÉQUI EN DE LA FEULLADE (1). Condé en Bouchain moesten voor eene zoo groote overmagt weldra bezwijken. De Prins VAN ORANJE deed inmiddels de bezetting van Kamerrijk versterken, opdat het niet eveneens in handen van het zoo talrijke Fransche leger zou vallen. Louvois belegerde Aire, daarin door VAUBAN ondersteund, welke aldaar op nieuw gewond werd. Inmiddels trachtte de Prins VAN ORANJE in 1676 den Franschen Maastricht te ontnemen, waarin zich de dappere CALVO, CHOISI en andere beroemde mannen bevonden (2). De Prins had hier niet alleen eene sterke vesting te belegeren, aan welke men sedert twee jaren niets gespaard had, om haar in eenen behoorlijken staat van tegenweer te brengen, en waarin zich eene talrijke bezetting, bestaande uit het puik van het Fransche leger, bevond (3); maar hij zag ook weldra den maarschalk VAN SCHOMBERG met een leger van ruim 40,000 man op hem aannaderen (want Aire had zich intusschen moeten overgeven), waardoor hij gedurende de belegering in den rug zoude zijn genomen, had men niet spoedig het beleg opgebroken, hetgeen met de meeste orde plaats had; terwijl tevens de Prins VAN ORANJE, door eene schoone beweging, het talrijke legerkorps VAN SCHOMBERG afsneed en hem ten strijde uitdaagde; doch SCHOMBERG vond het geenszins raadzaam aan deze uitnoodiging te voldoen, en rekende zich gelukkig, langs bedekte wegen en bosschen, zelfs met eenig verlies, de vesting Charleroi wederom te kunnen bereiken.

(1) De prins van CONDÉ had, wegens zijne hooge jaren, de rust gekozen, en TURENNE was den 22sten Julij 1675 tegen MONTECUCOLI, bij Salsbuch aan den Rijn, gesneuveld. De Franschen kregen bij Altenheim een hevigen schok, en rekenden zich gelukkig de overzijde van den Rijn te hebben kunnen bereiken.

(2) CALVO voerde het bevel in plaats van ESTRADES, welke door LODEWIJK als onderhandelaar naar Nijmegen was gezonden.

Hij was kavallerie-generaal, en zich weinig voor eene kunstige verdediging bekwaam rekenende, verzamelde hij zijne officieren en sprak hen aldus aan: »Messieurs, je me connais »peu dans l'art de la défense; vous m'y assisterez. De quoi je puis vous assurer, c'est de »ne jamais me rendre.»

(3) De bezetting bestond uit ruim 4500 man infanterie, eene talrijke artillerie en 3 regimenten kavallerie.

Hoe ongelukkig de onderneming van den PRINS VAN ORANJE tegen Maastricht, door de bijkomende omstandigheden, uitviel, blijft het echter twijfelachtig, of het de verdedigers dan wel de aanvallers waren, welke zich het meest met roem bedekten; want ofschoon deze vesting, door het aanrukken en de nabijheid van SCHOMBERG tegen nieuwe stormen werd bevrijd, had zij het, naar het algemeen gevoelen, niet lang meer kunnen uithouden, wijl de wallen reeds naar puinhoopen geleken. Wat de schikking der aanvalswerken betreft, deze althans waren niet minder doeltreffend, dan die, welke de Franschen aldaar twee jaar vroeger bezigden; doch de plaats gehad hebbende verbeteringen aan de vestingwerken, eene sterkere bezetting, van alle krijgs- en levensmiddelen ten ruimste voorzien, de korte tijd waarover de PRINS VAN ORANJE nog te beschikken had, en zijne netelige stelling tusschen twee magtige vijanden, waren onoverkoomlijke hinderpalen. Hier zag men nogtans eene heldendaad, waarvan geen belegering, zoo ik meen, eene weêrgade opleverde. De soldaten des Prinsen VAN ORANJE waren door de gedurige stormen op de verschanste bressen der vestingwerken (welke met overhaasting, wegens het aanrukken des vijands, moesten volbragt worden) zoodanig vermoeid en met wonden bedekt, dat zulks schrik en weifeling onder de overige aanvallers begon te verwekken en ook het hart van hunne bevelhebbers zoo zeer trof, dat deze, waaronder ook COEHOORN zich bevond, zich verzamelden, het schietgeweer van hunne magtelooze en uitgeputte soldaten overnamen, en daarmede stout en met fierheid, onder aanvoering van hunnen dapperen Prins, op het midden van den dag, en toen de verdedigers hierop het minste verdacht waren, eene bres van het hoornwerk begonnen te bestormen; doch de sterke omschansing, gepaard met ontelbare hindernissen, welke hun hier tegengesteld werden (waaronder voornamelijk de bijzonderheid, dat de belegerden, nog kort voor dezen storm, de gracht voor de bres met water hadden doen aanvullen) maakten deze laatste poging vruchteloos.

De PRINS VAN ORANJE werd in de loopgraven door een geweerschot gewond, doch stond niet toe, dat men hem van daar vervoerde; liet zich op de plaats verbinden, en koos in het midden der loopgraven zijne legerstede, om zijne soldaten des te meer aan te moedigen in het voortzetten hunner aanvalswerken.

Men trachtte inmiddels de geleden verliezen door aanwerving te herstellen, en onderwees de troepen in de taktiek, vooral in eene vlugge en juiste behandeling van het schietgeweer. COEHOORN behartigde de artillerie, voor zooveel zijn rustloos leven toeliet.

Intusschen woedde de oorlog aan alle zijden. Philipsburg moest zich

den 17^{den} September 1676 aan prins KAREL VAN LOTHARINGEN overgeven. Doch het volgende jaar verloor men aan de andere zijde Bouillon, Valenciennes, Kamerrijk, St. Omer, St. Guillain en Fribourg; welke plaatsen zich, wegens hare zwakke bezettingen, en nog meer uit gebrek aan krijgsmiddelen, aan LODEWIJK, onder eervolle en voordeelige voorwaarden, overgaven. In dien tijd was het COEHOORN wederom vergund, zich met roem te bedekken in het bloedige gevecht, hetwelk den 14^{den} November 1677, bij Mont-Cassel, tegen den hertog VAN ORLEANS, voorviel.

De stad Gend, met een zwak garnizoen en bijna openliggende wallen, moest zich weldra aan LODEWIJK overgeven, hetgeen ook Leew en Yperen te beurt viel; Bergen in Henegouwen, aan welks zwakke bezetting de Prins VAN ORANJE vruchteloos eenigen onderstand trachtte te bezorgen, bood desnietteenstaande eenen dapperen weerstand aan MONTAL en GUINCY, die het belegerden.

Had COEHOORN reeds ongemeene blijken van moed en dapperheid in de veldslagen van Senef en Mont-Cassel gegeven, niet minder schitterde hij in den veldslag van Saint-Denis, welke in 1678 tusschen den Prins VAN ORANJE en den maarschalk DE LUXEMBOURG voorviel, en waarvan zich deze beide veldheeren de zege betwisten. Het wapen der artillerie had bij deze gelukkige gevechten groote nadeelen ondergaan. COEHOORN raadde steeds eene uitbreiding aan, waaraan echter met traagheid werd beantwoord; nogtans werd HENDRIK IJSEL gelast, om onder zijne compagnie, welke veel geleden had, nog 80 konstapels aan te werven.

Den 10^{den} Augustus 1678 werd te Nijmegen de vrede gesloten, waarbij Holland niets verloor; want Charleroi, Ath, Binche, Oudenaerde, Kortrijk, Gend, Leew, Maastricht en Limburg werden teruggegeven; alleen stond men St. Gislain af, onder voorwaarde dat de vestingwerken dadelijk geslecht zouden worden. Spanje daarentegen moest aan Frankrijk het graafschap Bourgogne (Franche-Comté) met 16 Nederlandsche plaatsen afstaan; nogtans mede onder voorwaarde van bij verscheidene de vestingwerken te sloopen; alleen werd hun Puycerda, in Spanje, teruggegeven, hetwelk den Franschen het vorige jaar geene geringe opofferingen ter verovering gekost had.

Oostenrijk en Duitschland sloten den vrede den 5^{den} Februarij 1679, waarbij Frankrijk Freiburg en Nancy behield, maar Philipsburg teruggaf.

Dan, de onbepaalde heerschzucht van LODEWIJK gedoogde niet, hier zijn plan tot vergrooting of ronding des rijks te staken, en de vrede van Nijmegen bracht slechts eenen voorbijgaanden toestand van rust te weeg. De eerste der hiertoe aanleidende oorzaken was, dat, bij de jongste verdragen,

van verscheidene plaatsen, welke met hare onderhoorigheden aan Frankrijk waren afgestaan, geene grenzen waren bepaald geworden.

Het gemis der vrije rijkstad Straatsburg, door hare belangrijke positie, voor de strategische operatiën der Oostenrijkers aan den Rijn van groot gewigt, lag LODEWIJK te zwaar op het hart, en ofschoon deze vesting geenszins in de zoo evengenoemde categorie behoorde, liet hij haar, zonder eene formeele oorlogsverklaring en geheel in stilte, door zoo vele troepen omsingelen, dat deze gewigtige plaats bij de eerste opeisching zich zonder eenige belangrijke tegenweer, den 20sten September 1681, moest overgeven; zij werd onmiddellijk door VAUBAN versterkt. Homburg en Binche nam hij mede weg; doch zijne onderneming op Luxemburg (1682) mislukte, waar hij tot eenen spoedigen aftogt gedwongen werd.

Het was in de jaren van 1678 tot 1685, dat men in Frankrijk eene ontzaggelijke keten van vestingen zag verrijzen. Inderdaad gaat het alle verbeelding te boven, hoe men in eenen zoo korten tijd een dergelijk reuzenwerk heeft kunnen volbrengen. Dan, welligt heeft hier de te groote overijling niet die gunstige gevolgen voor het nageslacht gehad, welke zich de edele VAUBAN voorstelde; want naderhand bevonden niet alleen vele krijgskenners, maar VAUBAN zelf, dat het grootste gedeelte dezer vestingen een voor den staat bijna nuttelooze last was, ten gevolge harer weinige kracht naar de dagelijks meer en meer verbeterde wijze van aanval. Hoewel VAUBAN het talent bezat, om zich van de voordeelen te bedienen, welke de natuur en het omliggende terrein voor de verdediging aanhooft, waren de meeste vestingen zoodanig gelegen, dat hare kracht bijna alleen op de geheel door kunst bereide defensiemiddelen moest aankomen, dat is, op eene vernuftige inrigting en aanleg der vestingwerken, en hunne onderlinge of zamenstellende deelen, in overeenkomst met de vorderingen der aanvalswapenen. Hier zag men te laat, dat het door VAUBAN gekozen model, 't welk op eene slaafsche en eentoonige wijze, overal bij den opbouw van dit verbazend getal vestingen gevolgd werd, in geen deele voldeed, en dat vele dezer vestingen slechts voor eene weinighbeduidende en geenszins aan het oogmerk voldoende verdediging bestand waren, zoo als de ondervinding dit ook naderhand met dure lessen, ten volle bevestigd heeft.

Terwijl men destijds hemelhoog al de werken en verrigtingen van LODEWIJK verhieft, werd er ook geen lof gepaard aan de uitvoerders van een zoo verheven ontwerp, waaraan meer dan 60 ingenieurs deel namen; nogtans waren er verscheidene onder dit getal, welke voor en gedurende den opbouw aanmerkten, dat het gekozen model geenszins met het gezegde van VAUBAN strookte, namelijk: »Dat de constructie der vestingwerken,

»in overeenstemming met de vordering des aanvals moest plaats hebben; »dewijl deze laatste daarvan de gedaante en eigenschappen voorschrijft.» Immers het kanon had de oude methode, namelijk het gebruik der mijnen tot het in bres leggen, vervangen, en het was dus klaar, dat men de bekleedingsmuren niet reeds van verre aan het gezigt des vijands moest bloot stellen, die ze meerendeels kon doen beuken, alvorens het glacis te naderen; verder viel het ook dadelijk, als een groot gebrek, in het oog, dat de meeste dezer vestingen onder het bereik van het steeds overmagtige vijandelijke geschut werden beheerscht; de voorliggende werken waren zoo uitgebreid en van eenen zoo massiven aanleg, dat de vijand ze, zonder veel opoffering, dadelijk veroverde en zich dan daarvan als van eene tweede vesting, tegen de belegerde bediende.

COEHOORN zag alles met de meeste oplettenheid en kalmte aan, en dacht gewis bij zich-zelfen: ziedaar menig millioen op eene doellooze wijze besteed! Ook bleek het, toen alles ten einde was gebracht, dat de meest ervaren ingenieurs, zoo in Frankrijk als elders, in deze werken geenszins dien stempel van schrandrheid en vernuft aantroffen, welken men zich had voorgesteld, en in welke verwachting men ook niet zoude teleurgesteld zijn geworden, wanneer er reeds toenmaals een comité van fortificatiën had bestaan.

In het jaar 1680 ontstond er twist tusschen COEHOORN en zekeren LOUIS PAËN, omtrent het versterken eens vijfhoeks. Het was eigenlijk slechts eene weddenschap, welke tusschen beiden, in tegenwoordigheid van den luitenant-kolonel ANDRÉ, plaats greep, om te weten, wie de beste versterking, door deskundigen te beoordeelen, op den vijfhoek konde voordragen; welke door PAËN gekozen werd, hoewel COEHOORN zegt: »dat de lezer »zich niet moet voorstellen, dat er meer bekwaamheid in den vijfhoek »gelegen ware, dan in andere figuren.» Integendeel oordeelt hij, dat de vijfhoek een van de minste is, tot de versterking dienstig; maar dat de zevenhoek en verdere veelhoeken veel bekwaamer zijn tot eene meer sterke bevestiging. Men vindt eene korte beschrijving daarvan in een ontwerp van COEHOORN tot verbetering van de stad Coevorden, hetwelk gedrukt is, in de door hem in 1682 te Leeuwarden uitgegeven *Versterkinge des Vijfhoeks* met alle zijne buiten-werken (1). De nieuwe denkbeelden van COEHOORN werden hevig bestreden (2); nogtans bevatte zijn werk, buiten

(1) Uit de voorrede van dit werk blijkt, dat COEHOORN reeds lang te voren, doch vruchteloos, de hedendaagsche bajonet had voorgesteld.

(2) Van daar de navolgende werken:

a. *Architectura Militaris*, waerbij de Verstercking des Vijfhoeks van den heer Overste

den aangeroerden twist, zoodanige voortreffelijke grondbeginselen, dat het bij alle kundige beoordeelaars (en in aanmerking genomen de destijds nog weinig volmaakte wijze van aanval en verdediging) een altoosdurend gedenkteeken zijner bedrevenheid zal opleveren; ten blijkbaren bewijze hiervan strekt, dat er in het stuk van versterking, tot dien tijd toe, nog nooit iets was uitgedacht, dat met zijne manier konde vergeleken worden.

Dat COEHOORN de bevestiging uit een geheel ander oogpunt dan de ingenieurs van dien tijd beschouwde, baarde veel nijd en afgunst. Dit schrikte hem echter niet af, om de weinige rustige uren, die hij over had, aan de verbetering van den vestingbouw te wijden. Dikwerf ziet men de waarheid, de verdiensten en den roem beneveld, doch zij schitteren dan ook later met des te meer glans.

Desniettemin moeten wij hier de waarheid hulde doen; want hoewel COEHOORN bij deze geschillen veelal zegevierde, wees men hem echter wel degelijk eenige gebreken aan; maar ook ten allen tijde heeft de twist tusschen ingenieurs het goede en nadeelige der onderscheidene bestaande tracés leeren kennen, en heeft men eens hierdoor eenige onwederlegbare gebreken ontdekt, zoo tracht men ze bij een volgend ontwerp te vermijden. Dit voorgevallene leert ons dus, dat men destijds de zaak wel waardig achtte om haar bevorens te bepleiten. Op zulk eene wijze waarborgt men zich ook tegen alle overijling en ligtvaardigheid, en is in staat 's Lands schatten op eene wijze te besteden, dat men zich naderhand geen zelfverwijt hebbe te doen, waartegen men zich het beste kan waarborgen, door het oordeel der meerderheid alvorens in te roepen, en zich nimmer aan een zelfde versterkingsstelsel, als voor alle plaatsen onfeilbaar, vast te houden.

COEHOORN wist zich de wijze raadgevingen van ervaren mannen, die hem omringden, in zijne eigene ontwerpen ten nutte te maken, en bij zijne inspectiën en visitatiën, welke het aanleggen van nieuwe vestingwerken of aanzienlijke verbeteringen ten doel hadden, werden hem, op eigen verzoek, steeds 5 à 4 ingenieurs als adviseurs toegevoegd (1).

M. VAN COEHOORN wordt verbrooken, etc., opgesteld zonder naam van een liefhebber derselven en van andere konsten. Fol. Leeuwarden 1682.

b. LOUIS PAËN, alle werken, fol., Leeuwarden, 1684.

c. M. VAN COEHOORN, wederlegginge der *Architectura Militaris*, onlangs uitgegeven door een auteur zonder naam; waarin de attaque van den Ingenieur en Capiteijn PAËN wordt afgewezen, 8°. Leeuwarden 1683. Hoe overtuigend COEHOORN in dit werk zijne tegenpartij van diens dwalingen overtuigde, werd er nochtans wederom een boek tegen geschreven, getiteld: *Verdedigingh van de Architectura Militaris tegen M. VAN COEHOORN*, fol. Leeuwarden 1683.

(1) Gelijk men dit, onder anderen, bij zijne belangrijke inspectiën in 1697 en 1698 opmerkt.

Hij zegt ons ook, dat men, om zich in den vestingbouw te volmaken, vooral geen vijand van tegenspreken zijn moet; waartoe hij ons, in de voorrede van zijne *Nieuwe Vestingbouw*, twee voorbeelden aanhaalt.

Hervatten wij den afgebroken draad der merkwaardigste krijgskundige gebeurtenissen van dien tijd.

Frankrijk verloor intusschen twee groote mannen, namelijk den ridder CLERVILLE en COLBERT, en sedert daalde zijn politiek en militair belang wederom even spoedig, als het zich, onder het bestuur van dezen laatsten, wijzen minister, verheven had.

In 1682 tuchtigde LODEWIJK de Afrikaansche rooverstaten; daar hij Algiers door DUQUESNE en RENAU, met de door dezen laatste nieuw uitgevonden bombardeer-galjoten, deed beschieten.

Het onbepaalde, dat het vredes-tractaat van Nijmegen had achtergelaten, gaf meer en meer aanleiding tot een' nieuwen oorlog. LODEWIJK maakte in de Spaansche Nederlanden wederom aanspraak op het graafschap Aalst en Gend. Spanje verklaarde hem hierop den 26sten October 1685, den oorlog. De koning van Polen kwam keizer LEOPOLD te hulp, en deed het beleg der Turken tegen Weenen, den 12^{den} September 1685, opbreken; waardoor niet alleen deze hoofdstad, maar het geheele keizerrijk, uit eenen zeer benarden toestand werd gered.

SOBIESKI met de Oostenrijkers vereenigd, sloeg de Turken den 7^{den} en 9^{den} October daaraanvolgende, en dwong hen zich wederom binnen hunne landpalen te begeven. LODEWIJK belegerde Kortrijk, welke vesting zich ook weldra aan hem overgeven moest, dewijl deze plaats naauwelijks den naam eener vesting verdiende. Inmiddels werd het fort d'Andye vruchteloos door de Spanjaarden gebombardeerd.

Gironne werd door de Franschen, onder den maarschalk DE BELLE-FONDS, eer bij verrassing dan door eenen geregelden aanval genomen, doch hetzelfde, wat de Engelschen in 1814 te Bergen-op-Zoom ondervonden, viel hun hier te beurt; zelfs verliet men het aanvalsveld en het geschut. LODEWIJK kwam Luxemburg (1684) andermaal met den maarschalk SCHOMBERG belegeren, nadat het door CRÉQUI was berend. Het genie van VAUBAN kon alleen deze sterke vesting bedwingen. De prins VAN CHIMAI deed wonderen van dapperheid; VAUBAN bezigde hier de tranchée-katten; en werd in deze belegering door zestig ingenieurs ondersteund (1).

Het vermaarde mineur-korps, door GOULON onderwezen, bereidde dadelijk twee wijde bressen.

(1) Men kan hieruit nagaan, welke middelen VAUBAN in het belegeren boven CORBOORN had, terwijl deze laatste meestal slechts over 4 à 5 ingenieur-officieren kon beschikken.

Bij het beklommen der bres liet de prins VAN CHIMAI een detachement kavallerie door de drooge grachten deboucheren, welke den stormenden vijand in de flank namen en terugdreven (1); doch de bezetting moest toch wegens de menigte bressen kapituleren, daar men de achtereenvolgende stormen niet meer afweren kon. VAUBAN erkende alhier meer en meer, naar het reeds door COEHOORN gegeven voorbeeld, dat de mortier met bijzonder voordeel in den aanval en de verdediging kon gebezigd worden, mits bij uitsluiting op vestingwerken gericht wordende. Inderdaad bevond men alhier, dat die werken, welke alleen in de boven-defensie hunne kracht vonden en slechts eene geringe binnenruimte hadden, al vrij spoedig door worpvuren tot zwijgen gebragt werden.

COEHOORN maakte, als aandachtige beschouwer, deze gebeurtenissen zich ten nutte, en hield zich, in de weinige rustige uren welke hem overbleven, bezig met het opstellen van nieuwe versterkingsmanieren, waarvan het geheel, zoowel als de zamenstellende deelen grootendeels van de bevonden gebreken gezuiverd werden.

In het jaar 1685 verscheen het voortreffelijke werk van COEHOORN, namelijk: zijne *Nieuwe Vestingbouw* (2); waarin hij zijne drie manieren van versterken beschrijft, met die van aanval voor ieder; en ze zoo in hare wederzijdsche sterkte als onkosten met den Franschen toenmaligen vestingbouw vergelijkt.

COEHOORN had te zeer opgemerkt, dat Frankrijk destijds vele Europesche natiën voorlichtte, zoo door de zuivering en volmaking van de taal, door de voortreffelijke instellingen voor wetenschappen en kunsten, door het aantal zijner uitstekende redenaars en dichters, en door den hoogen graad van nijverheid en algemeene beschaving; doch wat den vestingbouw betrof, hierin was hunne dwaling maar al te zigbaar, en des te meer vreesde COEHOORN dat hunne gebrekkige methoden destijds ook welligt in de Neder-

(1) COEHOORN schijnt bij het aanraden zijner ruime en breede drooge grachten of wapenplaatsen, zich het voorgevallene te Grave en alhier te hebben ten nutte gemaakt, om, zooals hij zegt: »de voordeelen der natte en drooge grachten te vereenigen, den stormenden »belegeraar zelfs met kavallerie in de flanken te kunnen nemen, op het oogenblik dat hij »de hooge wallen door de bressen nadert, en hem alzoo te zekerder door infanterie in het »front terug te drijven.»

(2) NIEUWE VESTINGBOUW *op eene natte of lage horizon, welke op drierlei maniere getoont wordt in het fortificeeren der binnengrootte van de Fransche royale zeshoek; waarin de sterkte der hedendaagsche natte en drooge grachten gevonden wordt; alsmede hoe men tegenwoordig langs eene zee of rivier fortificeert en op wat manier men daar behoorde te bouwen*; door M. Baron VAN COEHOORN, kolonel, enz. Leeuwarden, in fol. 1685. Dit werk schreef hij op het buitengoed zijns vaders te Bergumer-bosch, en gaf hetzelfde den 10den October van gemeld jaar in druk.

landen zouden doordringen (1); en het was daarom ook dat hij hoofdzakelijk gemeld boek als eene waarschuwing daartegen opstelde, en zijne drie voorgestelde manieren, in hare wederzijdsche sterkte en onkosten, met den toenmaligen Franschen vestingbouw vergelijkt, waartoe hij de middelen des aanvals van ieder hunner omschrijft.

Deze toenmalige Fransche vestingbouw, waartegen COEHOORN schreef, was nagenoeg het eerste Vaubansche tracé, volgens hetwelk men destijds ook Menen begon te versterken, zoo als hij daarvan in gemeld werk de afteekening geeft, zijnde nog zelden op eene zoo volmaakte wijze uitgevoerd als dit plan aanduidt, althans niet de van de Italianen overgenomen tenaille, die meestal op eene veel gebrekkiger wijze is uitgevoerd, zoo als nog aan de meeste Fransche vestingen te zien is. Dit tracé (waarvan COEHOORN even onwraakbaar de menigvuldige gebreken aanwees, als hij voor de meeste betere in de plaats gaf, niet slechts door zijne drie voorgestelde methoden, zoo als vele ingenieurs denken, maar ook in 't algemeen door zijne betere grondbeginselen) werd toenmaals als eene eigene vinding beschouwd; en nog noemt NOIZET ST. PAUL hetzelfde *le 4ieme tracé Français*, hoewel SPECKLE reeds, in 1389, in zijne *Architecture von Festungen*, enz., in de platen 8 en 11, op zeer weinig na, dezelfde methode voordroeg, terwijl de geringe daaraan toegebragte verbeteringen niet eens van eigene vinding waren.

COEHOORN trachtte eerst goede grondbeginselen daar te stellen, en rigtte hiernaar in het tracé en relief zijner vestingwerken. Hij baande zich eenen nieuwen weg, welken hij het eerst durfde betreden, en, zonder eene verkeerde gehechtheid aan vele zwakke grondbeginselen en dwalingen zijner voorgangers, verliet hij stellingen welke hem gebrekkig toeschenen, en verving die door geheel nieuwe, op eenen beproefden en beteren grond berustende.

Het behoorlijk flankeren en dekken was bij hem een eerst vereischte. In zijne versterkingsmanieren leerde hij al dadelijk het vermijden der schuinsche defensie (*défense oblique*); en trachtte zijne werken door loodregte vuren te verdedigen, waardoor de kapitalen eene krachtiger defensie bekomen.

Ook naderhand hebben de bekwaamste ingenieurs dit beginsel van hem overgenomen (2); verder merkt hij zeer juist op, dat, aangezien de mortier

(1) Zie de *Voorrede* zijner *Nieuwe Vestingbouw*, pag. 3.

(2) COEHOORN zegt bovendien: »dat die verdediging boven alle andere den voorrang verdient, waarin de krijgsknechten de natuur als leidsvrouw volgen; dat het uit dien hoofde noodzakelijk zij, de werken zoo in te rigten, dat hunne verlengde face's met die der naast gelegen werken, welke ter hunner bescherming dienen, regte boeken maken; dat men

de vestingwerken van eene geringe en benaauwde binnenruimte, spoedig tot zwijgen brengt, men de vestingwerken eene zoo groote ruimte moet geven, dat de soldaten, met hunne krijgsgereedschappen en met al wat er verder tot de verdediging vereischt wordt, geen gevaar loopen, van wegens de engte der plaats verloren te gaan; van dáár zijne beter ingerigte, verder vooruitspringende ravelijnen, welke alle ingenieurs naderhand hebben overgenomen, en waarvan VAUBAN, op het laatst van zijn leven, in eenige fronten van Rijssel, Straatsburg, enz., voordeel schijnt getrokken te hebben. Hij leert, zijn geschut beter te dekken, door het breken der anderzins te lange regtlijnige veldwaarts keerende kruinen, tegen de enfileerschoten; en verhoogde de saillanten door bonnetten, waardoor de artillerie digt achter deze brekingen op de verlaagde gedeelten minder blootgesteld is.

COEHOORN leerde nog, dat, hoe minder veelhoeksijden, men des te minder goede versterking heeft, en merkt te regt op, dat men, om eene krachtige versterking te hebben, althans op de fronten van aanval, de bastions in hunne keelen door voorloopige of permanente verschansingen moet wapenen, die gelijktijdig met den opbouw van het bastion moeten daargesteld worden. De destijds niet gedekte bekleedingsmuren, leert hij aan het vijandelijk geschut onttrekken; kunnende men daarin geene bressen aanbrengen, dan na de bekrooning van den bedekten weg te hebben volbragt. De flanken leert hij zoo groot mogelijk in te rigten, en haar geschut, met het geven eener kromlijnige buiging, door het beter dekken des schouderhoeks, tegen het demonteren en tegen de kruisvuren te wapenen, ten einde ze tot op het laatste oogenblik te kunnen behouden; ook zegt hij, dat zijne aldus gebogen flanken, als slechts uit één punt der contre-batterij op de ware dikte kunnende worden getroffen, terwijl de overige schoten schuins inboren, deze bouw sterker dan de regte te achten is. De hoorn- en kroonwerken, alsmede de vele buitenwerken, noemt hij *onnutte meubelen*, meer den aanval dan de verdediging begunstigende, en geeft den voorrang aan eene krachtige geconcentreerde verdediging. Hij leert, den aanvaller de benoo-

»derhalve zulk eene gedaante aan zijne buitenwerken te geven hebbe, als het beste geschikt »zij, om met het daarop geplaatste geschut, het veld in het verlengde der kapitalen met »de meeste kracht te beschieten; dat de belegeraar niets hinderlijker is, dan dat hij, op »wat plaats het ook zijn moge, uit verscheidene deelen der vestingwerken gezien kan wor- »den, en gedurig aan een dubbel kruisvuur, ter bekwame dragt, zij blootgesteld; dat de »vijand, tot welk werk hij ook trachtte te naderen, uit vele naastgelegene werken, met »eene grootere menigte van kanon heviglijk kan beschoten worden, dan het hem mogelijk »is op de plaats van den aanval te gebruiken; dat de vestingwerken voor des te sterker te »houden zijn, naarmate er eene goede gemeenschap en bekwame voorbereide verschansingen »bestaan." (Zie N. YPERI, Gedenkschrift.)

digde aarde voor zijne logementen benemen, de buitenwerken en het glacis met worpgeschut te verdedigen; hij geeft aan het relief, voor die gronden waarop hij het voorschrijft, eene veel betere evenredigheid dan men tot nog toe gedaan had; gebruikt in de bedekte wegen kunstige palissaden, waardoor men de gedurige uitvallen begunstigt, en zich bij het vervolgen des vijands spoedig dekt; merkt het nuttige gebruik der geeneleerde galerijen op, tot eene rugdefensie; wijst ook aan, hoe men de revêtemeten, op tweederlei wijzen, door gewelven tegen het bresschieten kan versterken; leert voorts het nut der bedekte of gekazematteerde vuren, en eindelijk, hoe men door deze laatste en door de ruime vergader- of wapenplaatsen en eene menigte chicanes, het tracé tot eene stoute verdediging voet voor voet, kan toebereiden.

Een werk 't welk dergelijke grondbeginselen in zich bevatte, was ook weldra in vreemde talen overgebracht, en werd meer en meer als een meesterstuk bewonderd.

COEHOORN was bovendien niet een ingenieur, die slechts dezelfde ideën op alle plaatsen wist toe te passen, onverschillig of het een verheven of lage horizont was, hetgeen hij zijnen naburen destijds reeds te regt als eene groote dwaling aanwees (1), hun ten klaarste bewijzende, dat iedere horizont groote wijzigingen in het versterken vereischt; maar hij wist ook de vestingwerken, zoowel naar den eisch der taktische grondregelen, als naar den aard en de natuur van het omvangsterrein en de plaats zelve, waarop hij bouwde, alsook naar hunne bijzondere bedoeling, te plaatsen, waarvan de menigvuldige en van verschillende gedaante der door hem aangelegde vestingwerken nog het kenmerk dragen. Ook zijne grondbeginselen kunnen nog tegenwoordig veelal tot rigtsnoer dienen in het toepassen van vestingwerken, naar den aard en de natuur der plaatselijke vereischten, waaraan hij zich meer dan aan zijn stelsel hechte.

LODEWIJK had inmiddels de vestingwerken van Luxemburg, waarover VAUBAN het beheer had, aanmerkelijk doen verbeteren; verder werd de nieuwe vesting Mont-Royal gebouwd, welke voortaan de offensive en defensiva operatiën der Franschen moest begunstigen, en het kasteel Traërbach werd tot een bruggenhoofd ingerigt. Hetzij als een gevolg der schriften van COEHOORN, hetzij ten gevolge der reeds door de Fransche ingenieurs zelve opgemerkte gebreken in het 1ste tracé van VAUBAN, hetzij eindelijk, uit eigene overtuiging, VAUBAN liet de steden Landau en Befort naar eene geheel andere methode versterken; welke beide vestingen de defileën van het

(1) Nieuwe Vestingbouw, 8ste Hoofdstuk.

Vosges-gebergte moesten sluiten, ten einde de frontieren van den Elzas en van de Sarre te verzekeren. De gebastioneerde torens werden voor eene gekazematteerde defensie ingerigt. De aarden borstweringen, die voorheen, bij het bresschieten, dadelijk geheel en al naar beneden kwamen, de gracht dempten, eenen gemakkelijken storm aanboden, de defensie van boven voor dit gedeelte verijdelden en de verdere gemeenschap over de wallen verhinderden, werden aanmerkelijk teruggetrokken.

Ook het nieuwe fort Louis zag men, in het midden eens eilands door den Rijn gevormd, herrijzen. VAUBAN werd in het binnenste van Frankrijk teruggeroepen, waar hij zich met eene menigte waterbouwkundige werken bezighield, en den handel, door verscheidene nieuwe kanalen, eenen grooten luister bijzette. Het kanaal van Languedoc en het daarstellen van verscheidene nieuwe zeehavens, verhoogden nog zijn roem. Hij trachtte bij alle nieuwe vestingen het water voor de defensie ten nutte te maken. Overal had men reeds in Frankrijk, met eenen verbazenden spoed gepoogd, den reeds vroeger ondernomen vestingbouw te voltooien en de vestingen in eenen behoorlijken staat van tegenweer te brengen; want COLBERT had te regt stervende gezegd: dat hij weldra een veel bloediger' oorlog te gemoet zag dan de voorgaande, en de rampen, welke die oorlog aan Frankrijk veroorzaakte, kan men grootendeels aan de dwaze raadgevingen en kuiperijen van den heerschzuchtigen Louvois toeschrijven.

Holland rustte, met allen mogelijken spoed, eene groote zeemagt uit tegen Engeland, waar JACOBUS II, uit eigenbelang en staatkundige inzigten, de vorige godsdienst weder wilde invoeren. Frankrijk verklaarde in 1688 aan Holland en in 1691 aan Savoije den oorlog; daarentegen traden Spanje, Oostenrijk en het Duitsche rijk, weldra, overeenkomstig het in 1687, op den voorslag van WILLEM III, in Augustus gesloten verbond, tegen Frankrijk op, en de oorlog werd meer door belegeringen gevoerd dan door veldslagen.

Dat tijdperk bereidde VAUBAN als aanvaller eenen onsterfelijken naam; doch verijdelde, naar zijne eigene bekentenis, ook grootendeels alles, wat hij vóór dien tijd had doen bouwen.

Philipsburg was wederom de eerste merkwaardige belegering. VAUBAN, CATINAT en LA FREZELIÈRE bestierden haar, met de hulp van niet minder dan 40 ingenieurs; verder waren bij deze belegering nog de Dauphin, DURAS en RENAU tegenwoordig. De bezetting, onder bevel van STAREMBERG, bestond uit 2000 man; de vesting was, wegens de onverwachte berenning, aan hare eigene krachten overgelaten, en kon het dan ook slechts 26 dagen, tegen een zoo overmagtig leger als dat der Franschen, hetwelk meer dan

23,000 man telde, uithouden; nochtans zou de zaak, zonder de vernielende ricochetschoten, welke VAUBAN hier reeds liet gebruiken, zich gewis geheel anders hebben toegedragen, desniettemin kostte deze verovering den belegeraar niet weinig opoffering, want 10 zijner ingenieurs sneuvelden, zoo bij de stormen als in de loopgraven, terwijl er 14 zwaar gewond werden. Het getal der dooden en gekwetsten van hunne infanterie en artillerie, overtrof verre weg de geheele bezetting.

Frankenthal en Manheim werden daarna belegerd; beide vestingen waren slechts eenige weinige dagen bestand tegen de door VAUBAN hier, voor de tweede maal, gebezigde ricochetschoten. Louvois had te weinig geloof geslagen aan den eersten brief van VAUBAN, waarin hij hem de vreeselijke uitwerking dezer schoten tegen Philipsburg gemeld had, en waaraan VAUBAN hoofdzakelijk de verovering dezer vesting toeschreef.

VAUBAN schreef nu andermaal, den 12^{den} November 1688, aan Louvois, omtrent deze batterijen, het volgende:

»Celle de Philipsbourg, que sans doute vous aurez traité de visionnaire et de ridicule, a démonté sept pièces de canon; fait désertier l'un des longs cotés de l'ouvrage à corne, et toute la face d'un des bastions opposées aux grandes attaques, si bien qu'on n'en tirait plus. Celle de Manheim, qui ne servit qu'un jour, démontra cinq pièces, et fit abandonner six ou sept autres, qui tourmentaient la batterie principale des assiégés et persécuta les assiégés, qu'elle allait chercher, dans des endroits où l'on ne voyait que le ciel." De Dauphin verheugde zich dermate over deze ontdekking, dat hij VAUBAN 4 stukken geschut, tot eene gedachtenis zijner verheven diensten, aanbood. Intusschen begaf zich de Prins van ORANJE (1689), met den maarschalk DE SCHOMBERG, (welke even als GOULON, aan LODEWIJK zijne diensten weigerde, uithoofde dat hij de Protestanten deed vervolgen) naar Engeland; trok zegevierende binnen Londen, beklom den troon zijns schoonvaders, en was JACOBUS II behulpzaam in 't ontvlugten aan de woede des volks. Deze omwenteling benam Frankrijk een' geallieerde, en LODEWIJK had wederom alle Europesche vorsten tegen zich.

LODEWIJK werd dan ook weldra verplicht, den landroof langs den Rijnstroom wederom af te staan, en moest de geroofde steden even spoedig ontruimen als hij ze had ingenomen; doch brandstichting en verwoesting der eigendommen van de onzijdige bewoners des Rhijn-Paltz, kenmerkte den aftogt der Franschen, schoon men die bewoners, tegen hunnen vrijen wil, nog onlangs eene andere godsdienst had opgedrongen. Deze handelwijze deed de haat tegen LODEWIJK alom nog hooger stijgen. — Meintz werd hem, na een beleg van 47 dagen, wederom ontnomen.

Voor Keizersweert stelde zich COEHOORN aan het hoofd van een zijner bataillons, en ging *de vive force*, op de verdedigers los, die zich op eene zoo stoute onderneming niet genoegzaam gewapend hadden, hetgeen hun 400 man kostte en eene spoedige overgave bewerkte. De keurvorst van Brandenburg (1) vergenoegde zich, na de verovering van het bruggenhoofd, dat de vesting Bonn (1689) op den anderen oever van den Rijn had, met eene blokkade; wyl hij genoodzaakt was een groot gedeelte van zijn leger naar Meintz te zenden, en een ander tegen den maarschalk DE BOUFLERS. Sedert 2 maanden bombardeerde hij vruchteloos deze vesting, hetgeen daardoor veroorzaakt werd, dat men, strijdig met COEHOORN's meening, den mortier bij uitsluiting tegen het binnenste der vesting bezigde, en niet tegen de vestingwerken zelve. COEHOORN had openlijk gezegd dat Bonn, tot dus verre met weinig voorspoed belegerd, op eene andere wijze ligtelijk te winnen ware. De hertog VAN LOTHARINGEN, na zich bevorens van Meintz verzekerd te hebben, kwam zich bij hem voegen, en nu werd de eigenlijke belegering eerst ondernomen, waarvan men het bestier aan COEHOORN overliet. Deze de zwakheid der vesting aan de rivierzijde bemerkende, bestierde de belegering met zoo veel wijsheid, en maakte eene zoo doeltreffende verandering in de wijze van aanval, dat zich de bezetting alsnu in drie dagen moest overgeven.

De brigadier D'ASFELD, die deze vesting met eene groote dapperheid verdedigde, werd doodelijk gewond (2). DE CLERAC EN LA LANDE bevonden zich mede binnen de vesting. Uit erkentelijkheid bood de keurvorst COEHOORN aan, hem tot kolonel over twee zijner élite-bataillons te benoemen, en zelfs tot den rang van generaal-majoor te verheffen, mits hij voortaan

(1) Deze was de grootvader van FREDERIK den Grooten.

(2) Hij werd door zijne grenadiers op eenen draagstoel uit de vesting medegevoerd, zijnde door een musketkogel doodelijk getroffen, niettegenstaande hij, naar de toenmalige gewoonte, met een harnas (*) bedekt was. De keurvorst welke hem eene kapitulatie had geweigerd, werd op het gezicht van dezen dapperen verdediger ontroerd.

De hertog VAN LOTHARINGEN, COEHOORN en vele anderen, omringden dezen brave, en betuigden hem met smart hunne achting en eerbied. Hij werd door zijne vijanden begraven, die ter zijner eere eene treffelijke rede op zijn graf uitspraken.

(*) Tijdens COEHOORN en VAUBAN, werd het kuras en de helm in belegeringen niet alleen door de mineurs en sappeurs gedragen, maar ook door de officieren van den staf en die der genie. ANNESSON DE MALLET beschrijft deze dekkingsmiddelen in zijne *Travaux de Mars*. COEHOORN droeg ook een harnas (zie zijn afbeeldsel door NETSCHER.) In 1784 bewaarde LE PELLETIER DE ROSAMBO op het kasteel van Madrid, waarvan hij gouverneur was, den helm en het kuras van VAUBAN, waarin men nog verscheidene deuken of indrukzels bespeurde, als gevolgen der afgeweerde geweerkogels.

bij uitsluiting onder zijne banieren wilde strijden, doch COEHOORN, met liefde voor zijn vaderland bezielde, en zelfs gebelgd over de behandeling welke de keurvorst den braven D'ASFELD had aangedaan, wees deze aanzienlijke eeramten beleefdelyk van de hand.

De maarschalk D'HUMIÈRES, wilde tegen Walcourt het stoute voorbeeld van COEHOORN volgen, om deze slechts met een muur omringde stad, hoewel tegen de escalades bestand, *de vive force* te veroveren; doch hij moest deze onderneming met eene dure les boeten. Zijn misslag was hier te grooter, aangezien hij den storm van verre, geheel ontbloot, en slechts met eenige veldstukken gewapend, tegen eene sterkte ondernam, welke gedurig door versche troepen ondersteund werd; terwijl COEHOORN bij Keizersweert het oogenblik eener niet behoorlyk toebereidde verdediging te baat nam, en slechts het voorbeeld van VAUBAN, tegen Kamerrijk en Valenciennes (1677), had gevolgd.

LODEWIJK werd overal tot eene verwerende houding gedwongen. De NOAILLES was nog de eenige Fransche generaal, welke een' aanvallenden oorlog in Katalonië staande hield. Niettegenstaande deze verzwakking, liet LODEWIJK niet na JACOBUS II een talrijk legerkorps toe te voegen, waartoe groote wervingen gedaan werden, en schonk hem eene weltoegeruste vloot, om Engeland te heroveren. De ROSEN had het gebied over de troepen, de LANGIERES en D'ASTIER volgden hem. De Ieren, die aan JACOBUS II waren getrouw gebleven, voegden zich bij hem; dan, bij de eerste belegering van Londonderry, waren de rampen en tegenspoeden zoo groot, dat zij hunnen aanleg op Engeland weldra moesten staken; ook SCHOMBERG bedwong het oproerig Ierland, met de verovering van Carrick-Fergus.

Frankrijk zag zich nu meer en meer van alle zijden bedreigd. LE PELLETIER nam zijn ontslag. VAUBAN zag ten duidelyksten in, dat er geen redding overbleef, zonder de Hugenooten in hunne volle regten te herstellen. Edel en groot waren in deze zijne pogingen (1). CATINAT, FENELON, NOAILLES en DAGUESSEAU schaarden zich aan zijne zijde; doch de schijnheilige geestelykheid van Cevennes en eenige beruchte vrouwen, stookten bij voortduring het vuur der tweedragt en der onverdraagzaamheid aan, en LODEWIJK's trotschheid kon er niet toe besluiten zijne dwaze handelwijze geheel te herroepen; nogtans werden eenige Hugenooten met meer zachtheid behandeld, en de koning liet dikwijls, hoewel te laat, zijn berouw blyken. PONCHARTRIN nam in 1690 den vervallen staat van het financieewezen van LE PELLETIER

(1) Zie *Éclaircissements Historiques sur la révocation de l'Édit de Nantes*, par M. DE RHULIÈRES, chap. XVII, pag. 380; idem, Tome 2. *Allent*, pag. 244—247.

over, en door ongehoorde volksschattingen hield men de zaken, hoewel op eene gebrekkige wijze, nog staande. — Van alle zijden had er eene groote werving plaats. Vier talrijke legers bragt men op de been, om de vijanden in Vlaanderen, Duitschland, Italië en Rousillon tegen te houden.

Terwijl de maarschalk DE LUXEMBOURG den 1ten Julij 1690 den slag bij Fleurus tegen den prins VAN WALDECK won, behaalde WILLEM III, door den maarschalk DE SCHOMBERG ondersteund, aan de Boyne, tegen JACOBUS II en zijne aanhangers, eene zoo volkomen zege, dat alsnu voor altijd de hoop op het weder beklimmen des troons door laatstgenoemde, verijdeld werd; doch de dappere SCHOMBERG moest hier zijn leven laten, hetwelk zijnen grooten meester veel smart veroorzaakte.

De eerstgenoemde bataille woonde COEHOORN als brigadier bij; hij bood met 8 bataillons, die door hem werden aangevoerd, tegen een ver overmagtig leger een langdurigen en dapperen tegenstand, tot hij eindelijk, van alle kanten door den vijand omsingeld, in zijne handen had moeten vallen, zoo hij niet, door eene voorbeeldige getrouwheid van eenen zijner dienstknechten, ware gered geworden (1). COEHOORN gebood hier over die troepen, welke door den hertog VAN LUXEMBOURG zoozeer zijn geroemd geworden, zeggende: dat zij, met beleid en dapperheid, het grootste gedeelte van zijn leger eenen langen tijd bezighielden en hunne stelling met eene onverzettelijke standvastigheid, voet voor voet, verdedigden. Wanneer COEHOORN zijne magt meer had kunnen doen gelden en daartoe eenen hoogen rang bekleed had, zouden zijne raadgevingen, ten opzichte der destijds geleverde veldslagen, een' gunstiger' invloed hebben gehad; want hij zeide dikwijls, dat men te weinig artillerie bij de mobiele korpsen bezigde, waardoor zij, alvorens het schietgeweer te gebruiken, door hunnen vijand reeds eene al te groote nederlaag hadden ondervonden, om zich met hem te kunnen meten. Niettegenstaande deze raadgevingen, had de vorst VAN WALDECK, vóór deze bataille, namelijk den 13^{den} April 1690, dit wapen slechts met 2 officieren vermeerderd.

Een zoo regtschapen beminnaar van zijn vaderland, zoo beroemd door zijne dapperheid, door zijne krijgskunde en zijne wijze raadgevingen, had zekerlijk nog grootere belooningen en eene betere behandeling verdiend dan de nijd en afgunst hem berokkendden. Het eeraamt 't welk hij tot hiertoe bekleedde, werd bij eene nieuwe organisatie, door gunst en geheime kuisperij, aan een ander geschonken, zoo dat hij alleen het bevel behield over de twee bataillons Nassau-Vriesland; een hoon, welke hem zoozeer tref,

(1) YPREI, enz., pag. 21.

dat hij liever verkoos ook dat neder te leggen wat het dankbare Friesland hem had opgedragen, dan langer tegen bittere en rustelooze afgunst te worstelen. Hij leidde nu, hoewel kortstondig, een ambtelooz leven; doch Koning WILLEM III, niet willende gedoogen, dat de Staat van een zoo groot man beroofd zou worden, schonk hem het schoone regiment van den graaf VAN STIRUM, 't welk door den dood van diens waardigen chef was opengevallen, en zond hem daarmede naar Namen, om het kasteel dier stad in een' beteren staat van verdediging te brengen (1); hij versterkte dit met nieuwe voorwerken, op eene zoo krachtige wijze, dat het, ten opzichte van den toenmaligen vestingbouw, als een meesterstuk beschouwd werd, en gaf hetzelfde den naam van *William*. Intusschen stierf in Frankrijk de minister van marine DE SEIGNELAI, en LODEWIJK ging Bergen-in-Henegouwen (1691) belegeren, door LOUVOIS, DE LUXEMBOURG, VAUBAN en MEGRIGNY gevolgd. Deze vesting werd naar de Berthaimontsche zijde aangevallen, waar MEGRIGNY de door GOULON geoeffende mineurs zoo doeltreffend in het werk stelde, dat zulks grootendeels den overgang der vesting bewerkte; nogtans moeten wij hier aanmerken, dat deze vesting destijds zeer kwalijk versterkt was, daar zij overal hare zwakke muren reeds van verre tot het breschieten aanbod. Ook liet VAUBAN haar dadelijk na de verovering in een' beteren staat van tegenweer brengen.

Het onweder in Ierland nog niet ten volle voorbij gedreven zijnde, deed LODEWIJK eene laatste poging, en zond nogmaals een leger af, onder het opperbevel van SAINT-RUTH, om Ierland te ondersteunen; doch deze troepen moesten even spoedig als hunne voorgangers kort te voren, voor WILLEMS dappere legerbenden bezwijken, daar bijna het geheele leger van SAINT-RUTH bij Kilkonnel krijgsgevangen genomen werd en hij-zelf het leven verloor. Koning WILLEM nu geheel meester van Ierland, kwam naar Vlaanderen terug, en boezemde, door zijne tegenwoordigheid, den soldaten nieuwen moed in. De LOUVOIS, welke reeds LODEWIJK's gunst miste, stierf in hetzelfde jaar en werd door BARBEZIEUX opgevolgd.

Zoodra LODEWIJK bemerkte, dat men de vestingwerken van Namen in eenen beteren staat van tegenweer bragt, en daar hij op deze vesting te regt, als een krachtig steunpunt zijner regter flank, voor zijne verdere ondernemingen tegen de Nederlanden, het oog hield, verzamelde hij al zijne magt, en berende Namen den 25sten Mei 1692; terwijl de vestingwerken, waaraan COEHOORN nog bezig was, op lange na niet voltooid waren. WILLEM III wilde de zwakke bezetting ter hulp snellen; doch het berenningsleger was

(1) YPEIJ, enz., pag. 23.

zoo talrijk en had reeds eene zoo goede stelling genomen, dat dit niet meer mogelijk was, zoodat hij de verdedigers aan hun lot moest overlaten. De Rijngraaf en COEHOORN, die deze vesting tegen dit talrijke leger moesten verdedigen, hadden, met allen mogelijken spoed, alle verdedigingsmiddelen in het werk gesteld; doch gebrek aan krijgsbehoefden moest hen doen besluiten bijna alles uitsluitend aan het kasteel op te offeren, zonder die aan de zwakke vestingwerken der stad te versnipperen, welke toch voor geen lange tegenweer bestand waren. Het aangevallen front der stad werd dan ook weldra door VAUBAN bedwongen; want eens van alle zijden omarmd, werden de wallen en terre-pleinen, door de ricochetschoten en verticale vuren, zoodanig schoon geveegd en geteisterd, dat niet alleen geen stukken meer konden bediend worden, maar ook de verdedigers gedwongen werden al de op deze wijze geënfileerde werken te verlaten. De stad moest zich dus reeds den 5^{den} Junij, namelijk 7 dagen na het openen der loopgraven, onder beding eener eervolle kapitulatie, overgeven. De nieuwe, door COEHOORN begonnen, verschansing werd vervolgens door de loopgraven geheel omvat, en, van het kasteel afgescheiden zijnde, alzoo aan hare eigene krachten overgelaten.

Het kanon der belegeraars maakte weldra verscheidene bressen, wegens de nog niet volbragte aardewerken, waardoor de muren niet behoorlijk gedekt waren. De ricochet- en mortier-batterijen, welke een convergerend vuur op dit retranchement bragten, deden het ook spoedig naar eenen puinhoop gelijken. COEHOORN verdedigde desniettemin nog even moedig de kleine oppervlakte, en de beide eerste stormen, welke zijne geringe bezetting moedig afweerde, kostten een verschrikkelijk bloedbad. Trouwens, hoewel COEHOORN slechts 1500 man had, boden zij tegen 15 vaandels, door 7 bataillons ondersteund, twee dagen na elkander, van negen ure des morgens tot twee ure des namiddags, het hoofd aan de allergeweldigste aanvallen (1). Bijkomende rampen stelden echter een perk aan zijne dapperheid. Niet alleen onthrak het hem, door de schuld van anderen, aan vele noodwendigheden, maar door het springen eener bom werd hij gewond, en, met smart en verontwaardiging op zijn gelaat, gedwongen zijn werk den vijand, onder eene eervolle kapitulatie, welke deze hem aanbood, den 22sten Junij 1692 over te geven.

Het kasteel van alle zijden ingesloten, weldra in bressen en puinhoopen veranderd, op vele plaatsen uit de veroverde verschansing ingezien en de revers genomen, wjl eenige voorliggende aardewerken nog niet voltooid

(1) YPEIJ, Gedenkschriften, enz., pag. 24.

waren, moest eveneens, na eene hardnekkige verdediging, voor **LODEWIJK'S** overmagt bukken, en gaf zich, hoewel mede onder de eervolste kapitulatie, den 50sten Junij daaraanvolgende over.

In deze belegering telde men ruim 5000 dooden en gekwetsten, waaronder zich verscheidene ingenieur- en artillerie-officieren bevonden. De aanvallers telden 1500 dooden en ruim 1600 gekwetsten. Elf hunner ingenieurs sneuvelden en zestien werden zwaar gewond.

Na de overgave van het fort *William*, verzamelde zich de menigte om **COEHOORN** te aanschouwen. — Diep bedroefd verliet hij den met bloed en lijken overdekten puinhoop. Vermoeijenis, kommer en wonden hadden zijne gelaatstrekken kortstondig verbleekt; met een verslagen blik en waggelende schreden ging hij aan de zijde van den Rijngraaf. **VAUBAN**, den Rijngraaf en **COEHOORN** met het geringe overschot der bezetting ziende uitmarcheren, ging hen dadelijk te gemoet, en hood beiden met eene bevallige kieschheid, welke zijn edel karakter kenschetste, huisvesting en tafel aan, terwijl hij tot **COEHOORN** zeide: »*Zevenmaal heb ik mijne batterijen veranderd, voor dat ik een' aanval op uwe verschansing heb willen doen.*» Zoodra men zag, dat **COEHOORN'S** groote moed en wakkerheid van geest elders meer en meer hoog geschat werden, en men hem **VAUBAN'S** mededinger begon te noemen, groeide de nijd en afgunst allengskens aan, en **YPEL** merkt te regt op: »Dat het waarschijnlijk aan den steeds toenemenden afgunst zijner tijdgenooten te wijten was, dat **WILLEM III**, toen hij 5 jaren na dien tijd Namen belegerde, bij het begin dezer onderneming, den raad van **COEHOORN** verzuimd had te baat te nemen.»

Hoewel **LODEWIJK** deze vesting overwon, was hij geenszins overal even voorspoedig; want bijna gelijktijdig met deze verovering, namelijk den 29sten Mei 1692, verloor hij den zeeslag bij La Hogue, en na dien slag werden 15 linieschepen, die geen haven konden bereiken, aan de Normandische kust verbrand; welke overwinning den Engelschen nu ook het overwigt ter zee verschafte. Den 4^{den} Augustus 1692 viel **WILEEM III** den maarschalk van **LUXEMBOURG** bij Steenkerken aan, en hoewel de Franschen hierbij het veld behielden, had hun leger een zoo gevoeligen schok gekregen, dat zij dit slechts langzaam en met veel moeite weder konden herstellen. Het leger van **WILLEM III**, dat tot nog toe niet talrijk was geweest, ontving daarentegen eene aanzienlijke versterking, zoowel in personeel als in krijgs- en levensbehoeften, welke men te Ostende ontscheepte. **Dixmuiden** en **Veurne** werden in eenen beteren staat van tegenweer gebragt; terwijl men **Duinkerken** met een bombardement bedreigde. **LUXEMBOURG** trok naar Kortrijk, herstelde de vestingwerken dezer plaats, en liet onder **Duinkerken** een gere-

trancheerd kamp, tusschen de zee en het kanaal van Furnes, opwerpen. Nadat LUXEMBOURG zijnen troepen eene goede stelling had verzekerd, werd hij naar Versailles teruggeroepen. De maarschalk DE BOUFFLERS nam Veurne en Dixmuiden, gedurende de wintermaanden, weder in, terwijl men nog met de vestingwerken bezig was, die hij na de verovering liet voortzetten.

Inmiddels veroverde de hertog van Savoije de provincie Dauphiné, en na vele schatten van daar medegevoerd en eenige vestingen ontmanteld te hebben, trok hij, wegens de menigte sneeuw welke destijds viel, wederom over de Alpen. Briançon, Fenestrelles en Mont-Dauphin werden beter versterkt. Alvorens den veldtogt van 1695 te beginnen, stelde LODEWIJK, op het voorstel van VAUBAN, de orde van *Saint-Louis* in, waarvan VAUBAN tot grootkruis werd benoemd (1).

Terwijl LODEWIJK, in Vlaanderen, tegen den PRINS VAN ORANJE ageerde, belegerde de maarschalk DE VILLEROI de vesting Huy, welke zich met haar fort en kasteel, wegens de zwakke bezetting, spoedig aan MEGRIGNY, hoewel onder eene voordeelige kapitulatie, overgaf.

Nogtans kostte hun deze verovering veel; want er werden 5 ingenieurs der Franschen gedood en 6 zwaar gewond; in het algemeen bedroeg het verlies der aanvallers aan dooden en gekwetsten ruim het getal der bezetting. Na deze belegering viel de bataille van Neerwinden voor, tusschen den PRINS VAN ORANJE en den maarschalk VAN LUXEMBOURG; waarbij deze laatste het slagveld behield (2). In deze bataille gebruikte men de reeds door COEHOORN zoo zeer aanbevolen *houwitsers*, welke men destijds in Frankrijk nog niet scheen te kennen; want toen den maarschalk VAN LUXEMBOURG, bij deze bataille, twee Hollandsche en zes Engelsche houwitsers in handen vielen, beschouwde hij die als het resultaat eener nieuwe uitvinding bij deze natiën. Het schijnt echter, dat men het nut van de houwitsers toenmaals bij de Franschen niet inzag, en zij dus weer in vergetelheid geraakten; want volgens DURTUBIE (3) zijn de eerste in Frankrijk, te Douai, niet voor 1749 gegoten geworden. Vroeger dan het jaar 1681 blijken

(1) In 1674 werd VAUBAN brigadier der infanterie; in 1676 marechal-de-camp; in 1678 commissaris-generaal der fortificatiën, en in 1689 luitenant-generaal.

(2) Nimmer had een veldheer met meer beleid en met minder verlies den aftogt gedaan, dan de PRINS VAN ORANJE na de veldslagen bij Fleurus, Steenkerken en Neerwinden. Wel verre van overwonnen te zijn, verscheen hij weinige dagen daarna wederom met talrijker legers, en daagde den vijand op nieuw ten strijde uit. Ook zeide LODEWIJK zelf, na de bataille van Neerwinde: "Le duc DE LUXEMBOURG a attaqué en prince DE CONDÉ, et le prince D'ORANGE a fait sa retraite en marechal DE TURENNE."

(3) *Manuel de l'Artilleur, Introduction*, pag. 7.

ondertusschen reeds de houwitsers hier te lande bekend geweest te zijn, dewijl men in het werk van BRINK (1), te dier tijd gedrukt, ze vermeld vindt. Ook in dezen tijd zijn zij, door den geschutgieter JOHANNES NIEPOORT, welke van het jaar 1663 tot 1706 landsgieter was, gegoten geworden. De eerste houwitsers hier te lande waren waarschijnlijk die van het kaliber van 16 R steen. De graaf VAN HORNES, welke toenmaals generaal der artillerie was, drong met COEHOORN op eene talrijker artillerie aan, en bewerkte dat dit korps, van den 15^{den} Maart 1690 tot Augustus 1695, met 25 officieren vermeerderd werd. —

LODEWIJK ging nu Charleroi belegeren, welk beleg door VAUBAN werd bestierd, die hier zijne ricochetbatterijen wederom zoo doeltreffend bezigde, vooral op de beide vleugels van het omarmde front, dat de geheele defensie weldra uitgedoofd werd. VAUBAN had deze vesting zelf doen bouwen, zoodat men hier een bewijs heeft, hoe weinig zijne manier van versterken tegen deze nieuwe wijze van aanval bestand is.

Nogtans werd deze vesting, niettegenstaande eene zoo verbeterde wijze van aanval, met zeldzame dapperheid verdedigd; want van eene bezetting van 4500 man, zag men er slechts 1200 uitmarcheren, onder eene naar hunne eischen bedongen eervolle kapitulatie; de overige manschappen waren allen gesneuveld of zwaar gewond, hetwelk door de verdedigers aan de bij hen toenmaals zoogenoemde *doove schoten* (2) werd toegeschreven, welke, zoo als zij zeiden, met zoo weinig geruchts, onder flauwe bogen, de lengte der werken doorliepen, dat men er zich nergens tegen kon wachten, en ze eene verschrikkelijke slagting te weeg bragten. Van den belegeraar sneuvelden 6 ingenieurs en 5 werden er zwaar gewond. VAUBAN deed gedurende deze belegering, hoewel vruchteloos, 2 aanvallen *de vive force*, waarbij hij reeds het schietgeweer met de toegevoegde bajonet liet gebruiken.

De PRINS VAN ORANJE nam Dixmuiden (1694) terug, waarvan hij de hegonnen vestingwerken met meer spoed liet doorzetten, en terwijl hij het door LUXEMBOURG bij Kortrijk verschanste leger observeerde, zond hij COEHOORN, met een gedeelte van het leger, naar Huy, om den Franschen dit belangrijk punt te ontnemen. COEHOORN bestierde deze belegering. Aangezien de verbeteringen, welke de Franschen, na hunne jongste belegering, aan het

(1) Beschrijvinghe der Hollandsche Artillerije, in 8°, Amsterdam, pag. 70.

(2) Zie verder omtrent deze benaming, welke men destijds aan de ricochetschoten gaf, in de Oorlogskundige beschrijving der veldslagen en belegeringen des prinsen EUGENIUS, enz., door ROTSSER, 2de deel, in fol., pag. 168. 's Hage 1729.

kasteel en het fort Picard hadden toegebracht, uit aanmerking voorts der bezwaren en hindernissen om deze sterkte tegen eene sterk hellende rots met loopgraven te naderen, waartoe op vele plaatsen gebrek aan aarde was, terwijl men van alle zijden kon worden ingezien en de revers genomen; verder den langdurigen tijd om bedekte sappen te formeren, eindelijk het bewustzijn dat er binnen deze sterkte gebrek aan kazematten en blinderingen was, blijvende den verdedigers slechts eene benaauwde en zwakke boven-defensie over, — dit alles te zamen genomen, deed COEHOORN te regt besluiten, liever den mortier en een grooter getal stukken te bezigen, te meer wijl het revêtement van het kasteel van eene bijliggende hoogte geheel zichtbaar was, en tevens verscheidene werken ingezien werden. COEHOORN liet alzoo 80 stukken op den naastbij gelegen berg brengen, onder welk getal zich 15 mortieren bevonden.

Nauwelijks had het geschut een dag gewerkt, of het kasteel ontving door dit verschrikkelijk convergerend vuur, reeds een aantal bressen; alle borstweringen werden ontkruind; de afvliegende stukken der zoogenaamde borstwering-muurtjes, welke terzelfde hoogte van het bovenvlak der borstweer waren opgetrokken, verminkten de achter deze borstweringen staande verdedigers; de weinige gemaakte blinderingen werden vernield of in brand geschoten, en daar geene veilige bergplaats voor het overvloedige buskruid was, werd zulks, uit vrees voor ongelukken, van de rots naar beneden geworpen. Na deze uitwerking liet COEHOORN eenen storm doen, waarbij al de buitenste posten veroverd werden, en bij eenen tweeden storm gaf zich de geheele sterkte over. COEHOORN had dus in 't geheel 10 dagen besteed, waartoe het in werking brengen der batterijen reeds een groot gedeelte vereischte. De brave REGNAC, welke zich tot op het laatste oogenblik met veel dapperheid verdedigde, en daarom door COEHOORN ook met groote onderscheiding werd behandeld, telde bij het uitmarcheren nauwelijks nog het $\frac{1}{3}$ zijner aanvankelijke bezetting, zijnde de overigen gesneuveld of met wonden bedekt. De verdienstelijke FILLY en eene menigte andere ingenieurs, als: COUPY, d'ERIGNY, DE BRAGELOGNE, bevonden zich bij de bezetting.

Terwijl de maarschalk DE NOAILLES eene vruchteloze poging tegen Barcelona aanwendde, ten gevolge der aankomst eener Engelsche vloot in de Middellandsche zee, lieten de Engelschen Havre, Duinkerken en Dieppe bombarderen, welke laatste zeehavens bijna geheel verbrandde, aangezien de huizen grootendeels van hout gebouwd waren. In de beide eerste zeehavens, verbrandde men schier alle magazijnen, tuighuizen en werven. Het gebruik der bommen en gloeiende kogels werd meer en meer ingevoerd.

LODEWIJK begon, in 1695, reeds het 8ste jaar van den nieuw aange-

vangen oorlog, zonder eenige beslissing verkregen te hebben; integendeel alles deed zich zeer onvoordeelig voor. Zijn leger zag hij dagelijks op alle punten verminderen, en naauwelijks kon men het door ontzaglijke wervingen staande houden. De geldmiddelen werden allengs meer en meer uitgeput, en de dappere LUXEMBOURG, die in dit jaar overleed, werd door den maarschalk DE VILLEROI vervangen, welke geenszins zijne talenten bezat. Naardien de Prins VAN ORANJE het verlies van Namen steeds betreunde, aangezien deze vesting het Fransche leger tot een sleutel en krachtig steunpunt op zijne regter flank, verstrekte, en tevens de ondernemingen van de zijde van Duitschland afweerde, besloot hij hetzelfde weder te bemagtigen, en trok daartoe den 2^{den} Julij 1693 op Namen aan, met een aanzienlijk legerkorps. De maarschalk DE VILLEROI nam inmiddels Dixmuiden en Deinse weg, en liet de vestingwerken dier plaatsen slechten.

Terwijl men Namen begon te belegeren, begaf zich DE VILLEROI naar Brussel, wreekte zich op de inwoners dezer schoone stad, door haar vruchteloos te bombarderen, vergenoegde zich met eene groote schade, welke hij hun had toegebracht, en koos den aftogt. Alsnu pogende het voornemen van den Prins VAN ORANJE te vrijdelen, wendde zich DE VILLEROI naar Namen; doch VAUDEMONT had zijn leger reeds met dat van koning WILLEM vereenigd, en hunne stelling was zoo goed gekozen, dat aan VILLEROI niets overbleef, dan alles met kalmte in de verte te aanschouwen, zonder BOUFFLERS en GUISCARD, die zich in deze vesting bevonden, eenigen bijstand te kunnen verleen; zelfs vond hij het raadzamer zich te verwijderen.

Hetzelfde, wat dus aan den Prins VAN ORANJE in 1692 gebeurde, viel hier LODEWIJK ten deel.

Even als de Franschen, in de belegering van 1692, begon men dadelijk de stad aan de zijde der St. Nicolaas-poort aan te vallen. MEGRIGNY bevond zich mede bij de verdedigers, en voltooide met den meesten spoed nog eenige retranchementen, welke de toegangen tot het kasteel dekten. Aan GUISCARD werd het opper-kommando overgelaten. Na de eerste belegering had VAUBAN in alle vorige gebreken, en alstoen nog slechts ten halve uitgevoerde werken, doen voorzien; zoo was, behalve de menigvuldige verbeteringen aan het kasteel en het fort William, ook het front voor de St. Nicolaas-poort door gesloten en behoorlijk gerevêteerde redouten verdedigd. Eene talrijke bezetting, van alle noodwendigheden en krijgsbehoeften voorzien, was geen geringe hinderpaal. De Franschen hadden, op den raad van VAUBAN (1), de aan de noordzijde gelegen heuvels met eenige

(1) Instruction des réparations, etc. des villes et du chateau de Namur, redigée par VAUBAN 1692.

sterkten en het kasteel met nieuwe retranchementen zoozeer versterkt, dat zij de stad voor onwinbaar hielden, en daarom op eene der poorten lieten zetten: »*Zij kan overgegeven, maar niet overwonnen worden*'' (1). Gedurende de eerste dagen van het beleg, waren ook inderdaad velen van dat gevoelen, omdat men, na met de loopgraven tot aan de stad en het kasteel gevorderd te zijn, ontelbare kogels genoegzaam te vergeefs verspild had.

Ondertusschen had COEHOORN, in het bijzijn zijner vrienden, openlijk gezegd: dat de stad op zulk eene wijze niet te winnen was, dat daartoe meer overleg en beleid gevorderd werden. De Koning wien dit ter oore kwam, en zich de uitstekende daden van COEHOORN herinnerde, droeg hem de zorg van het beleg op.

De belegering had tot nog toe slechts uit eenige vergeefsche aanvallen op de buitenwerken bestaan. COEHOORN liet dadelijk, langs den oever der Maas, chemineren in de rigting der St. Nicolaas-poort en der redoute de Ballard, welke laatste hem in dit voornemen aanmerkelijk hinderde; dan, bemerkende dat zij alleen eene geringe binnenruimte en geen gekazematteerde defensie had, omarmde hij haar met zijne loopgraven, en dwong de bezetting, door eene menigte van verticale vuren uit zijne hand-mortiertjes, tot de overgave. Nu plaatste COEHOORN, tegen alle revers-vuren gedekt, aan de oostzijde van de Maas, nevens de St. Nicolaas-poort, zijne bresen demonteerbatterijen, waaruit hij de naast aan de rivier gelegen versterkingen met een groot aantal stukken, door horizontale schoten, zoodanig teisterde, dat de muren, zoo door de welaangebragte schoten, als ten gevolge van den drang der op- en achterliggende aarde bezwijkende, op geheele lengten instortten. Hier van daan het spreekwoord der toenmalige artilleristen: »*Horizontaal mist niet*'' (2). COEHOORN verschaft hierdoor aan zijne troepen de gelegenheid, langs den kant, tusschen de rivier en de verbrijzelde muren heen te glippen, een storm te doen, dien hij-zelf bestierde en door welks goeden uitslag, hij de belegerden zoo grooten schrik aanjoeg, dat zij dadelijk, namelijk den 4^{den} Augustus, het teeken der overgave opstaken. Eenige dagen vóór de verovering der stad, had men zich ook van den ouden ringmuur meester gemaakt, waarachter de Franschen in 1692 hunne eerste aanvalswerken tegen het kasteel daargesteld hadden. Van den 30sten tot den 31sten Julij, had men aldaar reeds

(1) YPEY, bladz. 28. — « *Reddi non vinci potest.*'' Daar Namur door letterverzetting eene lijkbus beteekent, zoo schreef een inwoner daaronder: « *Olim NAMUR eram, Batavis me vertit in URNAM. In qua tot Galli, membra sepulta jacent.*''

(2) YPEY, bladz. 271.

de loopgraven tegen het kasteel begonnen, doch COEHOORN liet, tot meer verzekering, tegen het fort William en het retranchement het Cachot eene groote parallel of wapenplaats uitvoeren, aan de eene zijde door de Maas gedekt en aan de andere zijde tegen de Sambre aansluitende. Door de sedert de eerste belegering nieuw aangebrachte werken, was het COEHOORN onmogelijk het fort, even als te voren, geheel in te sluiten en met zijne loopgraven meer voorwaarts op het glacis uit te breiden, of men zou zich van alle zijden de revers hebben zien nemen. COEHOORN wist daarenboven hoe weinig dekkingsmiddelen het kasteel aan de verdedigers opleverde, en verkoos daarom te regt de bezetting door den mortier te bedwingen. Zestig mortieren, welke hij hiertoe bezigde, bragten het fort William en het kasteel weldra tot zwijgen; alle aangebrachte dekkingsmiddelen werden vernield; daarenboven deed hij de muren van dit fort en van het kasteel, welke meestal zichtbaar waren, door 147 stukken, van zwaar kaliber, zoodanig teisteren en beuken, dat zij schier eene doorgaande bres vertoonden. COEHOORN deed hierna twee stormen, welke hij-zelf aanvoerde, met zoo gunstig gevolg, dat zich de maarschalk DE BOUFFLERS als krijgsgevangene moest overgeven, zonder de voorwaarde te hebben kunnen bekomen, van met zijn leger naar Frankrijk terug te keeren, schoon hem nogtans werd toegestaan, tot den 3^{den} daaraanvolgende in het fort te blijven. LODEWIJK liet hem echter tegen andere troepen uitwisselen, namelijk tegen de vorige bezetting van Dixmuiden, welke men, door het schenden van de voorwaarden der kapitulatie, naar Frankrijk als krijgsgevangenen had weggevoerd. Er was wederzijds veel bloed gestort. Het binnenste van het fort was, even als de glacis, met lijen overdekt; nogtans overtrof het verlies der aanvallers verre weg dat der bezetting, want de eerste hadden meer dan 10,000 man aan dooden en gekwetsten, terwijl de verdedigers 4000 dooden en 2500 gekwetsten telden. De Nederlandsche ingenieurs VLEUGEL en TOBIAS REIJNARD bewezen in deze belegering groote diensten en hadden zich met roem bedekt. De ingenieur-generaal DE L'ESPINASSE werd doodelijk gewond, zoodat hij kort daarna te Maastricht overleed (1). JULIUS ERNST VAN TESTAU bestierde de artillerie, en bedekte zich met heldenroem.

Volgens sommige schrijvers zoude laatstgenoemde generaal, aan de menigvuldige wonden, welke hij in deze belegering bekwam, zijn overleden; andere daarentegen, vermeenen dat hij zijne demissie heeft gevraagd, dewijl hij vreesde door den generaal COEHOORN voorbijgegaan te zullen worden (2).

(1) SILVIUS Sacken van staet en van oorlogh, 44^e boek.

(2) JULIUS ERNST VAN TESTAU werd den 23sten October 1694 generaal der artillerie. Hij

De verhalen omtrent het gebeurde, gedurende deze merkwaardige belegering, zijn zeer verschillend en uiteenlopend; vooral diegene welke destijds in Frankrijk werden gedrukt, waarin men zigbaar alles heeft trachten te verbloemen, om **LODEWIJK'S** roem, ten koste der waarheid, te vergrooten (1).

Zelfs de anderzins verdienstelijke **ALLEN**, heeft in zijne *Histoire du corps Impérial du Génie*, de gebeurtenissen van dien tijd, dikwerf met eene overgrootte partijdigheid beschreven, en weet het *suum cuique*, met behendigheit, in vele belangrijke omstandigheden te vermijden. **COEHOORN** wordt door hem in deze belegering, wel is waar, als een der dapperste krijgsoversten van zijnen tijd erkend, doch komt steeds voor, als alleen door woest geweld te hebben behaald, wat **VAUBAN** langs beter gebaande wegen, door industrie en met minder bloedstorting bekwam. Hoe dit zij, en hoe-wel niemand er aan zal twijfelen, dat **VAUBAN**, door zijne menigvuldige bestierde belegeringen en de aanwending der ricochet-schoten, hem in den aanval overtrof, niemand zal toch het andere uiterste ten opzichte van **COEHOORN** aannemen; en, wanneer **ALLEN** hiervan overtuigd was, waarom heeft hij dan juist de belegeringen, waaraan **COEHOORN** deel nam, met zoo groote onnaauwkeurigheid beschreven, latende die gedeelten weg, welke voorzeker het tegendeel zouden bevestigen? Niemand zal ook ontkennen, dat **COEHOORN** hem in het verdedigen eener vesting zoo niet overtrof, althans niets toegaf (2), stellende te regt tot grondregel: „Dat het eene even groote wetenschap is, eene forteresse naar de kunst te verdedigen en allerlei aanvallen af te slaan, als eene forteresse wel te versterken” (3).

COEHOORN vermeerderde overal, door den goeden uitslag dezer laatstgenoemde belegering, zijnen reeds verworven roem. De keurvorst van Beijeren, met eene zoo uitstekende dapperheid ingenomen, schonk hem 3 stukken geschut, en Koning **WILLEM** verhief hem, den 4^{den} November 1695, voor deze en menige andere aan het Vaderland bewezene diensten, tot luitenant-generaal der infanterie en opper-vestingbouwmeester, hem nog boven-

behartigde dit wapen buitengemeen. Van den 6den Mei 1693 tot het einde van dat jaar, vermeerderde hij hetzelfde met 6 officieren, en bewerkte met **COEHOORN**, bij den koning, dat van den 6den Augustus 1693 tot den 24sten September 1696, het geheele wapen der artillerie in de Nederlanden nog met 56 officieren vergroot werd.

(1) De minst partijdige en naauwkeurigste is die, welke op bevel van Koning **WILLEM**, in 1696, in fol. te 's Gravenhage gedrukt werd, waarbij verscheidene plans gevoegd zijn, om den staat van zaken beter toe te lichten.

(2) **VAUBAN** heeft eigenlijk niet eene enkele vesting verdedigd; want de Prins van Oranje vond het in 1674 raadzamer en voordeelijker, de verovering van Grave te bespoedigen, dan zich met Oudenaerde onledig te houden, welke vesting **VAUBAN** wilde verdedigen.

(3) **COEHOORN**, Nieuwe Vestingbouw, Voorrede, bladz. 6.

dien een aanzienlijk regiment vereerende. Dit alles scheen der milddadigheid van dezen grootmoedigen Koning nog te gering toe; want gelijktijdig gaf hij hem de vrijheid, om het vorige regiment, waarover hij tot daartoe het bevel gevoerd had, aan zijnen oudsten zoon over te dragen, welke eer COEHOORN, omdat zijn zoon nog maar een teeder jongeling was, edelmoedig weigerde (1).

BENTINCK, grave van *Portland*, raadde hem aan om het gouvernement van Breda te verzoeken, hem reden gevende van te denken, dat hij zulks ligtelijk verwerven zou; dan COEHOORN vergenoegde zich volkomen met de aanzienlijke eere-ambten, die men hem had opgedragen, en wilde dezen raad niet opvolgen.

Het verlies van Namen trof LODEWIJK ten sterkste; ook VAUBAN, die deze vesting als het belangrijkste punt voor verdere operatiën beschouwde. De regter flank der Franschen was alsnu minder verzekerd, als hebbende op deze grenzen geen enkel verzekerd steunpunt meer. Frankrijk moest dus wederom van alle zijden het defensieve aannemen. De hertog van Savoyen nam Casal, en de Spanjaarden ontnamen den Franschen verscheidene plaatsen in Kataloniën. De Engelschen bragten nog gedurig, door het bombarderen en het werpen van gloeiende kogels, groote verwoestingen in de Fransche zeehavens aan. VAUBAN hield zich intusschen te Brest met RENAU onledig, om de zeehavens tegen deze onheilen te behoeden. — VAUBAN raadt meer algemeen de geretrancheerde kampen onder de vestingen aan, en haalt ten voorbeelde het bewezen nut te Luik, Kortrijk en Veurne aan, bij welke eerste plaats het kamp de belegering belette; bij de beide laatste waren de legerkampen 't behoud van West-Vlaanderen; ook merkt hij aan, dat wanneer VAUDEMONT het geretrancheerde kamp bij Brussel dit jaar bezet had, deze stad alsdan, van de zijde van VILLEROI, geene miljoenen schade zou hebben geleden, en eindelijk dat CATINAT, te Diblou in dit zelfde jaar zich versterkende, aan een geheel leger het doordringen der Alpen belette. De PRINS VAN ORANJE liet te Andrzeel, onder Leuven, en bij andere plaatsen, met een gunstig gevolg geretrancheerde kampen opwerpen. Het geretrancheerde kamp te Heilbron, hield het magtige leger van den Dauphin tegen. Niettegenstaande de menigte voorbeelden, welke VAUBAN voor het nut dezer geretrancheerde kampen aanhaalde en waardoor de Franschen destijds, bij menige benaauwde defensieve operatie, groote bloedstorting hadden kunnen vermijden, was het vooroordeel al te zeer er tegen ingeworteld, waartoe welligt de menigvuldige, kwalijk aangebragte en

(1) YPEIJ, Gedenkschrift, enz., blad. 51—32.

daarna overrompelde verschansingen hadden aanleiding gegeven; onder anderen, het voorgevallene te Arras, dat te Valenciennes, het kwalijk aangebrachte geretrancheerde kamp bij Maubeuge, enz.

De Franschen hunne troepen omtrent Duinkerken en Calais niet teruggetrokken hebbende en daar nog een aanslag beoogende, zoo kwamen de Bondgenooten hen voor, door eene onderneming tegen Givet, waar groote magazijnen van allerlei behoeften voor hun leger opgericht werden. COEHOORN kwam er den 15^{den} Maart 1696 plotselijk voor, drong er binnen, voerde een groot gedeelte mede en deed het overige vernielen.

De zaken in Italië eenigzins vereffend hebbende, vereenigde LODEWIJK, in 1696, het derwaarts gezonden leger met dat op de Vlaamsche frontieren, en nam wederom het offensive aan. De eerste belegering, welke er in het volgende jaar werd ondernomen, was die tegen de vesting Ath, door VAUBAN zelve eenige jaren nieuw versterkt, en voor een meesterstuk van zijnen toenmaligen vestingbouw gehouden (1). MEGRIGNY, FILLEY, DUPUY en eene menigte andere vermaarde ingenieurs ondersteunden VAUBAN in zijne onderneming.

VAUBAN sloot dadelijk het aangevallen front met de beide collaterale in, en plaatste alhier, ten einde eene meer zekere rigting te hebben, zijne ricochet-batterijen in de 2de parallel op de verlengden der ravelijns- en bastions-facen, der uitspringende branches van den bedekten weg, enz. Gelijkijdig werden eenige mortieren op deze zelfde verlengden, tusschen de 1ste en 2de parallel, in werking gebragt.

De ondervinding had VAUBAN reeds van de ongemeen groote uitwerking dezer schoten, in alle belegeringen, na die van Philipsburg, overtuigd; doch het vooroordeel bij vele chefs der artillerie en eene niet behoorlijke bediening hadden niet altijd een even gunstig gevolg voor de belegeraars gehad.

Thans bestierde VAUBAN zelf de batterijen, waarin hem de maarschalk DE CATINAT, VIGNI, BELLANGER en meer andere ervaren artillerie-officieren de behulpzame hand boden. Naauwelijks had men met deze batterijen een onafgebroken vuur begonnen, of eensklaps heerschte er eene stilte op de geënfilerde wallen; noch het kanon-, noch het geweer-vuur der verdedigers liet zich meer hooren. VAUBAN ontwaarde nu de verwoestingen, welke deze schoten aan de flankbiedende artillerie en aan de verdedigers toebragten; want bijna alle kogels kwamen binnen de geënfilerde wallen, strijkende met hunnen eersten boog rakelings over de kruin der borstwering, of over de aldaar geplaatste schanskorven, en sloegen op het banket, of

(1) MANDAR, Archit. des forter., pag. 541; LE BLOND, Traité de l'attaque, pag. 288 enz.

digt bij het begin der geëfileerde kruinen op, van waar zij met 2 of 5 kleinere hogen opsprongen, de raders der stukken en hunne affuiten verbrijzelden, de op de banketten en wallen geschaarde verdedigers en de bedieners van het geschut wegmaaiden, en alles zoodanig teisterden en onveilig maakten, dat men zich nergens kon dekken. De dappere verdedigers werden, wegens de rampen die hen onophoudelijk te beurt vielen, zoo magteloos, dat VAUBAN het niet eens noodig oordeelde eene 5de parallel te openen, en dadelijk met de slingersgewijze loopgraven de saillanten des bedekten wegs ging bekroonen. De verloren ricochet-schoten hadden de gemeenschap, door middel der houten bruggen naar de ravelijnen, geheel vernield; de artillerie, achter de bastions-flanken, was zoodanig door de ruggelings aankomende enfiladen der ricochetten vernield, dat zij niet meer kon bediend worden; VAUBAN verdreef de verdedigers achter de tenaille door bricol-schoten (1), dat is: hij liet uit de contre-batterijen, op de contrescarp voor de bastions-punten, in eene schuinsche rigting, ongeveer tegen het midden der courtine schieten, waarvan de kogels, wederom afstuitende, rugwaarts en schuins invallende, de verdedigers der tenaille troffen en aldaar weldra alles schoon veegden, hetgeen dus almede bewijst, dat de tenailles naar VAUBAN en CORMONTAINGNE aangebragt, weinig waarde hebben.

Aan de verdedigers bleef dus niets over dan verbrijzelde affuiten en grootendeels verminkte soldaten; hierom oordeelde de dappere verdediger, de graaf DE ROEUX, voordeeliger eene eervolle kapitulatie aan te nemen, dan den storm op de reeds gevormde bressen met zijn magteloos overschot af te wachten. De belegering duurde in het geheel, na de opening der loopgraven, slechts 15 dagen, en het verhaal er van meldt: »dat de tamboer, welke de chamade tot de overgaaf der vesting moest slaan, genoodzaakt was zich achter de keel van het bastion te verbergen, dewijl geen mensch, wegens het menigvuldige schieten, op het bastion zelve blijven konde" (2).

(1) Op den raad van den kolonel PUYSEUR, werden diergelijke bricol-schoten reeds met een goed gevolg bij de belegering van Grevelingen, in het jaar 1644, gebezigd, om een door het orillon gedekt kanon te demonteren. (*Mémoires de PUYSEUR*, pag. 246; HOYER, *Geschichte der Kriegsk.*, 1er Band § 520 und 521).

De Venetiaansche ingenieur THOMAS MORETY, maakt in zijn *Traité d'artillerie*, in 1672 te Brescia gedrukt, ook van deze bricol-schoten gewag. Sommige en zelfs ervaren artilleristen, onder anderen LAMARTILLIÈRE, *Recherches* etc., Tom. 1, pag. 422, en GASSENDI, *Aide-mémoire, table des matières*, pag. CXXXIII 5e ed., hebben bij dezen schrijver, den oorsprong der ricochet-schoten willen opdelen; doch de Italiaansche tekst van dezen auteur bewijst, dat hij slechts de *bricol-schoten* bedoelde.

(2) *Journal du siège d'Ath, imprimé à la suite des mémoires de GOULON*, ed. 1754; *Histoire*

VAUBAN zelf werd hier ligtelijk gewond, en verloor ditmaal maar een ingenieur, COURTIN genaamd, hoewel er 8 zware wonden bekwamen; in het geheel telde hij slechts 50 dooden en 150 gekwetsten. Het verlies der belegerden was meer dan het tienvoud. Nimmer was er eene belegering met meer wijsheid en overleg uitgevoerd; men noemt ze daarom nog; *het model des Vaubanschen aanvals.*

VAUBAN had reeds lang te voren te kennen gegeven, dat deze zijne nieuwe wijze van aanval aan het gewone gebastioneerde stelsel eene doodwonde toebragt, en sloeg hij dus te Befort en Landau reeds andere wegen in.

Niettegenstaande de voortreffelijkheid der tracés van COEHOORN, zijn zij ook aan de ricochet-schoten onderworpen; nogtans bestaat dit hier veel minder (zelfs minder dan in het tracé van CORMONTAIGNE (1741), omdat COEHOORN meer dekking voor zijne artillerie zocht, en zich alstoen ook reeds veel meer van bedekte vuren bediende. Zijne schriften over den vestingbouw dagteekenen ook van 5 jaren vroeger, dan de aanwending der ricochet-schoten. In het laatste hoofdstuk zijns nieuwen vestingbouws, spreekt hij alleen van de directe enfileer-schoten; maar in de vestingwerken, welke hij op het laatst der 17de eeuw ontwierp, bespeurt men wel degelijk, dat hij er mede bekend was, aangezien hij de verlengden der walgangen meer aan deze schoten heeft zoeken te onttrekken, welke te dien opzichte, ofschoon in overeenkomst met zijne grondbeginselen, van zijne 5 voorgestelde systemen afwijken (1). Van het laatst opgebouwde front van Bergen-op-Zoom, 't welk hij nog kort voor zijnen dood had ontworpen, zijn de bastions zoodanig geleid, dat men bezwaarlijk ricochet-batterijen op de verlengden der walgangen kan aanleggen, en in plaats van de bedekte wegen met lange regte branches veldwaarts te doen springen, heeft hij ze eene regthoekige tenaille-vormige gedaante gegeven, waardoor hunne anderzins lange branches nu overal gebroken en door de groote wapenplaatsen aanmerkelijk verkort zijn. Het geheele tracé, benevens de naderhand door COEHOORN gemaakte verbeteringen aan laatstgenoemde vesting, wijzen duidelijk aan dat hij van deze schoten kennis droeg; want overal brak hij de lange veldwaartskeerende kruinen, haar verschillende rigtingen gevende; maakte de uitspringende hoeken der bastions zoo stomp, als de plaatselijke omstan-

m/l. de QUINCY; BOUSMAAR, Tom. 1, pag. 19; PIRSCHER, *Kurzer Unterr. in der Belag.-Kunst* Berlin 1777, pag. 174, enz.

(1) DE BELAIR merkt in zijne *Elémens de fortification* te regt aan: »dat men, om zich van COEHOORN's uitstekende talenten te overtuigen, eerder zijne uitgevoerde vestingwerken moet bestuderen, dan zich alléén aan zijne geschetste tracés houden.»

digheden toelieten; dekte bovendien zijne flanken op eene wijze, dat zij bijna onmogelijk kunnen worden tot zwijgen gebragt; ook bediende hij zich van eenige gekazematteerde vuren en geëreneleerde galerijen, trachtende meer vuren op de kapitalen der werken te brengen, dan men nog elders gedaan had; in het kort, hij toonde in het bevestigen dezer plaats, dat hij zich de regelen des aanvallers had weten ten nutte te maken.

Te regt moet zich ieder vestingbouwkundige over den toenmaligen een-toonigen en gebrekkigen opbouw van zoo vele vestingen, bij onze naburen, verwonderen; vooral wegens de groote en menigvuldige lessen, waarmede zich VAUBAN verrijkt had. Alles bestond slechts in het toevoegen van eenige zeer geringe verbeteringen aan een tracé, 't welk reeds langer dan eene eeuw bekend was. »L'étonnement croit" (zegt MANDAR, pag. 541) » quand » on considère le peu de moyens conservateurs et défensifs que VAUBAN a » donnés à ses places, après avoir vu Coëhorn déployer de si prodigieux » moyens d'attaque à Namur (1695) et à Bonn, et après avoir pris lui- » même, en 1697, Ath, son chef-d'oeuvre, en treize jours de tranchée » ouverte, malgré la vigoureuse défense qu'on y fit."

» Ajoutons encore à ces remarques, que Coëhorn a publié ses ouvrages » en 1682 et 1685, et qu'il n'est pas présumable que des idées aussi ingénieuses que celles qu'il présenta, n'aient pas été connues de VAUBAN" (1).

Op vele plaatsen heeft Coëhoorn, in zijne tracés bij de escarpen, geen revêtement voorgeschreven; hoewel dit nimmer plaats heeft dan bij diepe en zeer breede natte grachten, waarvan men in het noordelijk gedeelte van Nederland meest altijd kan gebruik maken; nogtans merkt Coëhoorn, in zijnen *Nieuwen Vestingbouw*, op verscheidene plaatsen aan: dat hij dit alleen voor de Nederlanden uit bezuiniging alzoovoordroeg; eensdeels, dewijl 's Lands middelen geene zoo groote opofferingen gedoogen, en anderdeels, naardien bij de meeste vestingen, de onderheijingen, alsmede de breede en zware funderingen, wegens de slechte grondsoorten, welligt meer zouden hebben gekost dan de schoone muren zelve; terwijl hij, in een ander geval, wel degelijk grooten prijs op eene welgedekte, hooge en sterke beklee-

(1) Naderhand hebben ook alle ervaren krijgskundigen Coëhoorn's uitstekende talenten bewonderd, en hoewel men VAUBAN, als aanvaller, den zoo zeer verdienden roem heeft toegekend, heeft men in het beoordeelen der menigte vestingen, waarmede hij gelijktijdig de frontieren versterkte, slechts eene groote weêrhouding en onverschilligheid in acht genomen.

De generaal LLOYD, een groot krijgskundige, zegt daarom ook te regt, van eene der belangrijkste frontieren door VAUBAN versterkt, namelijk die van Sedan tot Charlemont en Duinkerken: » Cette partie est plutôt fortifiée que forte." (Zie zijne *Mém. polit. et milit.*, pag. 308).

ding stelde; zeggende: den vijand hierdoor tot het van nabij bresschieten te dwingen, en raadt die, wanneer zulks de geldmiddelen toelaten, ten hoogste aan, zelfs bij de lage wallen, enz.

De weinige hoogte kwam alzoo in de eerste plaats voort uit zuinigheid, en ten tweede, dewijl COËHOORN in den Franschen bouwtrant, met zeer hooge bekleedingsmuren, opgemerkt had dat de borstweringen, bij het bresschieten, geheel mede naar beneden kwamen. Hij was daarom van oordeel: dat het voordeelijker ware de revètementsmuren iets lager te nemen, de borstwering door middel eener berm zóó verre naar achteren te trekken, dat, na het bresschieten, ten minste nog altijd eene borstwering van 4 à 5 el dikte, met een buiten-talud, onder de natuurlijke helling staan blijft; waartegen het alsdan nog steeds zeer bezwaarlijk is, op enkele plaatsen den storm te wagen, en waardoor niet, als naar gewoonte, de gemeenschap op de wallen wordt gezien en verhinderd. COËHOORN liet deze berm en daarenboven op de fronten van aanval door fraiseringen en Friesche ruiters wapenen.

Niettegenstaande dit alles stemmen wij gaarne toe, dat het oneindig voordeelijker is, althans bij drooge grachten, de bekleedingsmuren zóó hoog op te trekken, dat men tegen de escalades bevrijd zij, waartoe eene hoogte van 8 ellen voldoende geacht wordt, en wanneer de geldmiddelen zulks destijds hadden toegestaan, zou COËHOORN ook voorzeker overal aan deze vereischen hebben trachten te voldoen. Sommigen die COËHOORN slechts oppervlakkig hebben beoordeeld, zonder in eenige bijkomende of ophelderende omstandigheden te treden, hebben zich hieromtrent ongegronde beoordeelingen veroorloofd (1). VAUBAN zag, naderhand, geen ander middel om de meeste zijner vestingen aan zoo vele rampen te onttrekken, dan ze met groote buitenwerken, als gedetacheerde lunetten, hoorn- en kroonwerken te voorzien, zooals nog vele vestingen kunnen getuigen; doch dit was te regt, meestal, zoo als MANDAR zegt: »*pallier le mal*;” want de verovering van eene dezer werken verschaft den belegeraar of eene nieuwe parallel, of voordeelijker stellingen voor zijne demonteer- en

(1) TRINCANO zegt in zijn *Elém. de fortification*, in 8e, 1786, 2e Deel, pag. 15: »La proposition générale que toute place dont le revêtement a peu d'élevation, est sujette à être escaladée, ne doit pas s'étendre jusqu'aux grands systèmes de M. DE COËHOORN, qui par raison d'économie, s'y contente d'un revêtement de 4 à 5 mètres, parce qu'il répare en quelque sorte ce défaut en donnant à ses places deux enceintes, dont la première est aussi exactement fermée que la seconde, au moyen de quoi on seroit obligé de faire deux escalades au lieu d'une, ce qui, outre le double effort, obligerait l'ennemi à un transport d'échelles tres-long et tres-périlleux.»

enfileer-batterijen; zoodat de belegeraar weldra eene vesting door eene tweede vesting bestreed. Immers, in 1712, hernamen de Franschen Douai, door middel van hare eigene buitenwerken, hetgeen almede te Yperen, Valenciennes, enz., plaats had.

Hoewel de groote VAUBAN minder gelukkig was in de kunst van versterken dan in die des aanvals, waarin hij zich een' onvergankelijken roem heeft verworven, zoo moeten wij toch opmerken, dat hij eerst aan het einde van zijne glansrijke loopbaan al deze merkwaardige uitvindingen betrekkelijk den aanval deed. Ook zijn wij aan hem de eerste stappen ter uitbreiding van den onderaardschen oorlog verschuldigd. Zijn geheele leven was aan den oorlog, aan de wetenschappen en kunsten gewijd, en Frankrijk gevoelde niet alleen den weldadigen invloed van dit groote licht, in eenige meerdere verzekering zijner frontieren, maar ook alle takken van welvaart hadden aan hem grootere uitbreiding te danken; DARÇON en CARNOT hebben hem daarom, met regt, als een der grootste mannen beschouwd, die een gedeelte der 17de en 18de eeuw versierd hebben (1).

Welligt hebben wij den lezer reeds te lang onderhouden over den toenmaligen vestingbouw; keeren wij dus terug tot de te voren reeds begonnen schakel der merkwaardigste krijgsgesbeurtenissen.

Tijdens de overgave van Ath, hernamen VENDÔME en d'ESTRÉES de zeehaven Barcelona, welke men 52 dagen met eene zeldzame dapperheid verdedigd had. Het kostte den aanvallers 9000 man en 500 officieren, waaronder men, volgens het verhaal van PENÉ DE VAUBONNET, 50 ingenieurs telde.

De Prins van ORANJE benaauwde den maarschalk DE VILLEROI op alle punten in Vlaanderen.

Door deze oorlogen werden Frankrijks geldmiddelen allengskens meer en meer uitgeput, en geen COLBERT, CONDÉ, TURENNE, noch LUXEMBOURG verscheen om ze te herstellen. VAUBAN werd oud en gebrekkig, zijnde met wonden en behaalde lauweren bedekt; eene menigte andere groote veldheeren, die allengskens stierven, werden door de nieuw optredende niet vergoed. LODEWIJK zag geene redding dan in eenen spoedigen vrede, waarom hij de verbondene mogendheden ditmaal zelf daartoe aanzocht; doch niet weinig steeg zijne verbazing, toen hij bemerkte, dezen vrede niet anders te kunnen bekomen, dan met groote opofferingen: in het zuiden, van Kataloniën; in het noorden van Frankrijk, door Ath, Kortrijk, Charleroi, Dinant, Luxemburg, enz., af te staan; door de op den regter oever des

(1) DARÇON, *Considérations sur l'influence du génie de VAUBAN, dans la balance des forces de l'État*, 1786, 1 vol., in 8°; CARNOT, *Éloge de VAUBAN*, etc., 1784.

Rijns gebouwde vestingen, als: Philipsburg, het fort Kehl, Friburg, Brisach, de bruggen-hoofden van Hunningen en het fort Louis, benevens de vestingwerken op de eilanden, tegenover Brisach en Straatsburg aangebragt, te raseren; de onlangs door VAUBAN nieuw gebouwde vesting Mont-Royal geheel te ontmantelen; de toegevoegde vestingwerken aan de kasteelen Traërbach, de Kirn en Homburg te doen springen, enz. LODEWIJK meer en meer benaauwd en door den PRINS VAN ORANJE en zijnen grooten invloed (1) gedrongen, teekende den 20sten September 1697, te Rijswijk, den vrede met Spanje, Holland en Engeland; erkennende daarbij den PRINS VAN ORANJE tevens als Koning van Engeland. Nimmer was LODEWIJK ootmoediger; doch zoo menige, zijner naburen aangedane belediging en de herroeping van het edikt van Nantes, verdienden wel dat hem deze vernedering te beurt viel.

Intusschen werd de groote COEHOORN, voor zijnen onophoudelijken ijver en gewigtige diensten, op voordragt des Konings, den 18^{den} November 1697, tot generaal of meester-generaal der artillerie verheven; eene der grootste waardigheden, welke men in ons Vaderland aan een militair kon toevertrouwen, en welken verheven rang hij zeven jaren met glans en eer bekleedde (2).

De Nederlanders zagen zich ondertusschen, wegens den zwakken en wankelenden staat der gezondheid, waarin de koning van Spanje zich bevond, aan nieuwe gevaren blootgesteld. De wijze staatkundige zag reeds lang vooruit, dat, indien de koning zonder kinderen overleed, LODEWIJK niet zou rusten, voor dat hij de landen der Spaansche heerschappij op iemand van zijn huis had overgebragt. Alsdan zou het koninkrijk, aan den zuidkant geheel veilig zijnde, in magt grootendeels toegenomen zijn. Doch zulk eene uitbreiding was voor de Vereenigde Gewesten ten hoogste te duchten; want als de koning van Frankrijk de Spaansche Nederlanden eens aan zijne kroon gehecht had, zou hij de toenmalige grenzen van Holland, die men, in tijd van vrede, wegens den staat van het gemeenebest, juist niet altijd zoo kon bezetten als behoorde, ten allen tijde hebben kunnen

(1) VOLTAIRE noemde Koning WILLEM: *«L'ame et le clef de la moitié de l'Europe.»* (*Siècle de LOUIS XIV.*).

(2) Na den dood van COEHOORN, werd de post van meester-generaal der artillerie, of wel het groot-meesterschap, niet begeven, hetwelk zich HH. HH. MM, de Heeren Staten-Generaal, bij resolutie van den jare 1661, hadden voorbehouden; alleen zien wij, van den 2den November 1705 af, blootelings met den titel van *chefs der artillerie*, successivelijk optreden, de heeren IJSSSEL, VERSCHUER, GLABBEËCQ, CREUSZNACH, J. A. MARTVELDT, J. F. MARTVELDT, A. DU PONT, PARAVICINI DI CAPELLI. In 1792, werd wederom het groot-meesterschap aan PRINS WILLEM GEORGE FREDERIK opgedragen.

aanvallen en ligtelijk overstappen. De Staten nu, hoewel tot voorkoming van dergelijke gebeurtenissen, reeds in tijd van vrede, hunne verbonden gemaakt hebbende, hebben echter wijselijk niets verzuimd van hetgene tot wezenlijke dienst zou kunnen zijn, zoo eens de zaak ongelukkig uit mogt vallen.

Zij en Koning WILLEM gaven derhalve, den 28sten December 1697, aan COEHOORN, die den Nederlanders in de menigte oorlogen was gespaard geworden, last om de vestingwerken der bijzondere gewesten naauwkeurig op te nemen, ontwerpen en afteekeningen te maken, naar welke zij met nieuwe en sterkere werken omringd en voorzien konden worden.

Die taak vervulde hij getrouwelijk, en had het genoeg dat zijne ontwerpen aller goedkeuring verwierven, evenzeer als ze nog tegenwoordig als onvergankelijke gedenkzuilen van zijnen roem en van zijne kunde beschouwd worden.

Het zoude hier overtollig zijn, den lezer nogmaals aan zijne verhevene ontwerpen te herinneren. »Wie is er,» zegt YPEY, blad. 57, »die deze »werken met kundige oogen kan aanschouwen, zonder uit te roepen: ach »dat COEHOORN nog in leven ware! dat hij door een duidelijk verhaal voor »de vergetelheid bewaard hadde, door welke afsnijdingen, bij tijds aan »die werken gemaakt, de aanvallers tot herhaalde belegeringen genoodzaakt »kunnen worden, en dat er niemand gevonden wierd, die de hier en elders »gemaakte versterkingen van dien wijzen vesting-bouwmeester, vlak strijdig »tegen zijne regelen, veranderde!»

Vele schrijvers hebben zich verwonderd, dat COEHOORN nimmer eene zijner voorgestelde bevestigingsmanieren geheel heeft uitgevoerd; doch, zijne memoriën raadplegende, zal men daarvan ligtelijk de oorzaak ontwaren, want de meeste vestingen zijn slechts voor het $\frac{1}{3}$, of liever slechts voor de helft vernieuwd; zoo dat hij steeds van een reeds bestaand gedeelte der oude vestingwerken heeft trachten gebruik te maken; hetgeen te meer als een gevolg is te beschouwen, dewijl te dier tijd de fondsen, in een staat van zoo kleinen omvang, geen kostbaarder werken toelieten; dit was dus een natuurlijk beletsel. COEHOORN toonde nogtans in het verbeteren dezer vestingen, dat hij zich de dure lessen der ondervinding had weten ten nutte te maken, en versterkte deze plaatsen, althans met geen minder beleid, dan hetgeen reeds zijne drie voorgedragen systemen kenmerkt.

Frankrijk liet inmiddels al zijne frontieren verbeteren, en eene menigte geheel nieuwe vestingwerken uitvoeren, waartoe de plaats gehad hebbende brekingen en veranderingen in de frontieren, na den te Rijswijk gesloten vrede, aanleiding gaven. Alle zeehavens, kanalen en verdere bronnen van

welvaart, waarvan de werkzaamheden reeds vroeger ondernomen, doch door de plaats hebbende oorlogen gedurig gestaakt waren, werden nu weder voortgezet. De scheuringen welke in de keten der frontiervestigingen langs den Elzas, door het verlies van Philipsburg, Kehl, Friburg en Vieux-Brisach, ontstonden, trachtte VAUBAN, door het aanbrengen van nieuwe vestingen, te herstellen. Landau, Phalzbourg, Befort en meer andere, reeds te voren ondernomen, werden voleindigd, en eene geheel nieuwe vesting, op eenen zoo grooten afstand van Vieux-Brisach, dat het kanon uit deze laatste geen hinder kon toebrengen, werd in 1698 ontworpen; men gaf deze den naam van Neuf-Brisach. VAUBAN bewees hier wederom, door den opbouw dezer nieuwe vesting, welke naar eene geheel andere methode werd uitgevoerd, namelijk, met gebastionneerde steenen torens, nagenoeg als te Landau en Befort, — mits eenige verbeteringen aan den kapitalen wal toebrengende — dat hij weinig waarde meer hechtte aan zijn 1e tracé, of het gewone gebastionneerde stelsel.

COEHOORN behartigde eveneens met den meesten ijver de Vaderlandsche belangen. De Ed. Mog. Gedeputeerde Staten van Friesland gelastten hem, bij eene aanschrijving van den 14^{den} Januarij 1701, om hun kenbaar te maken, op welk eene wijze Friesland en Groningen tegen eenen invallenden vijand dienden verdedigd te worden, en aan dezen last voldeed hij in een wel uitgewerkt en uitvoerig geschrift den titel hebbende: »*Verscheidene voorstellen van hetgeen er bij het ontsteken van den oorlog, die ons dreigt, moet geschieden.*» Zeer belangrijk zijn de daarin gegeven raadgevingen, welke het te wenschen ware geweest, dat men naderhand hadde opgevolgd; immers Nijmegen zou alsdan niet in dat uiterste gevaar zijn gekomen, waarin het zich gebragt heeft gezien, alhoewel men maar alleen dáárin van COEHOORN'S gevoelens was afgeweken, dat men onze troepen, die hij tusschen Nijmegen en Grave geplaatst wilde hebben, tusschen Nijmegen en Kleef had doen legeren.

Na den dood van KAREL II (1 November 1700) werd de hertog van ANJOU, kleinzoon van LODEWIJK XIV, als koning van Spanje gekroond, onder den titel van PHILIPPUS V, in plaats van den aartshertog KAREL van OOSTENRIJK. De oorlog was onvermijdelijk, toen LODEWIJK XIV zijn kleinzoon naar Spanje vertrekken en de erfenis aanvaardden liet. Weldra barstte die oorlog van alle zijden uit; welke aan de, niet naar het algemeen genoegen der bondgenooten, plaats gehad hebbende successie der Spaansche kroon is toe te schrijven, en daarom de *Spaansche successie-oorlog* genoemd wordt. LODEWIJK XIV werd gedwongen, onder de bezwarendste en moeilijkste omstandigheden, dezen oorlog aan te gaan, hoewel het toen reeds te voorzien

was, dat die zijne staatsmagt geene vermeerdering zou aanbrengeu, maar wel hare krachten voor langen tijd uitputten, zoo als ook weldra werd bevestigd. De kundigste en dapperste veldheeren van dien tijd had hij te bestrijden. Zeer levendig was het aandeel der Nederlanders, in gemeenschap met Engeland, in dezen oorlog, waarin COEHOORN zich wederom door zijne uitstekende daden aan de onsterfelijkheid wijdde. En ofschoon WILLEM III, die met zulk een' krijgshaftigen geest en met zoovele regeringsbekwaamheden begaafd was, den 4^{den} Maart 1702, door een ongelukkig toeval getroffen, te Kensington, den 19^{den} daaraanvolgende overleed, en vijf der zeven Provinciën geen stadhouder in zijne plaats aanstelden, werden de teugels van het staats- en krijgsbewind in handen van den raadpensionaris HEINSIUS, in gemeenschap met den Britschen veldheer, den hertog VAN MARLBOROUGH, gesteld. Beiden waren het huis VAN ORANJE niet gunstig, waarom de naaste bloedverwant van WILLEM III, de stadhouder van Friesland en Gelderland, JAN WILLEM FRISO, Prins van *Nassau-Dietz*, hiervan op eene onregtvaardige wijze werd verstoken; nogtans waren beide eerstgenoemde mannen verklaarde vijanden van den overmoedigen LODEWIJK XIV, wiens magt in dezen nieuwen oorlog ook ras gefnuikt werd.

De Vereenigde Gewesten hadden, in de lente van het jaar 1702, hunne en hunner bondgenooten troepen, die zij tot dien tijd toe verzameld hadden, in drie legerkorpsen afgedeeld, ten krijgstogt uitgezonden, en over een der drie korpsen, hetgeen ter bescherming van Vlaanderen moest dienen, het bevel aan COEHOORN opgedragen, welke de tien duizend man, over welke hij gebod, in het midden van zomermaand, nabij het steedje Middelburg, bijeenverzamelde, van daar onvoorziens naar de liniën trok, die men tusschen de sterkten St. Donatus en Isabella had aangelegd. Zich aan het hoofd stellende van een keurkorps tegen eerstgenoemde sterkte (schoon met eene bezetting van 700 man verdedigd, en sterker dan die waarmede hij hetzelfde aanviel) bemagtigde hij die, en, na de geheele bezetting krijgsgewonnen rugwaarts te hebben doen voeren, liet hij deze linie met hare redouten slechten (1).

De Franschen, welke in hem een' hunner grootste tegenstanders zagen, kwamen met eene groote magt van alle kanten toeschieten en COEHOORN deze stelling geenszins voor eene hardnekkige tegenweer bestand rekenende, keerde naar Sluis in Vlaanderen terug, met zooveel wijs-

(1) ROUSSET, oorlogskundige beschrijving van de veldslagen en belegeringen der prinsen EUGENIUS, ORANJE-NASSAU-FRIESLAND EN MARLBOROUGH, groot fol., 's Gravenhage 1729, 2^e deel, blad. 61.

heid in alles voorziende, dat de vijanden het gausche jaar er niets van belang hebben durven ondernemen (1).

De Groote Kijkuit bij Hulst werd viermaal vruchteloos door de troepen van BEDMAR en LA MOTTE bestormd, toch door COEHOORN afgeslagen, waarbij van den aanvaller omtrent 1400 man sneuvelde (2).

De graaf DE MARLBOROUGH, met de waardigheid van ambassadeur der koningin van Engeland en generalissimus over hare troepen bekleed, kwam den 2^{den} Julij 1702 te Nijmegen aan. De Nederlandsche generaals, de graaf VAN ATHLONE en DOPFF, voegden zich bij hem, en COEHOORN werd ook uit Vlaanderen ontboden. Te Dukkenberg verzamelde zich hun leger, dat met de Hessische en Lunenburgsche troepen ongeveer 60,000 man uitmaakte. De Franschen lagen alstoen tusschen Goch en Gennep verschanst. Na vele marschen en bewegingen, om de Franschen tot een treffen te lokken, zag MARLBOROUGH dat zij even zooveel omzigtigheid gebruikten zulks te ontgaan als hij om het te zoeken. De Franschen zagen alstoen het belang der verschansingen in; »wyl zij,» zoo als de geschiedschrijver Rousset zegt, »altijd deinsden, of zich in ongenaakbare plaatsen neêrsloegen.»

COEHOORN stelde daarom voor, de vijanden uit de plaatsen langs de Maas te verjagen, ten einde daardoor de vaart op die rivier en de verstandhouding met Maastricht te beveiligen. De hertog VAN BOURGONDIËN voegde zich niet meer bij DE BOUFLERS en keerde naar Parijs terug, dewijl hij zeide: »Van niet gaarne deze vestingen, door Franschen verdedigd, te zien nemen.» De Prins VAN NASSAU-SARBRUK berende Venlo op den 29sten Augustus 1702, en hield deze vesting door zijne Hollandsche en Pruissische kavallerie ingesloten. Ook de generaal der kavallerie, baron VAN OPDAM, en de kolonel GROVESTELNS, met zijn regiment Friezen, waren hierbij tegenwoordig. Hoewel de Prins VAN NASSAU-SARBRUK bij 't beleg het bevel voerde, was COEHOORN met de aanvallen en de artillerie belast; diensvolgens al het noodige hebbende bijeengezameld en in orde gebracht, liet hij den 11^{den} September met het openen der loopgraven een begin maken. De Engelschen, onder het bevel van mylord CUTZ, openden haar aan het kwartier van den generaal VAN OPDAM, en de troepen van den koning van Pruissen, aan den anderen kant van de Maas; dit alles bestierde COEHOORN met zooveel wijsheid, orde en overleg, dat men in weinige dagen de loopgraven reeds tot aan het fort St. Michiel en de stad had voortgezet, zonder een man te verliezen (3).

(1) YPEY, Gedenkschrift, enz., bladz. 43—47.

(2) H. MEIJER, Nederl. Gesch. 2^e Deel, bladz. 227.

(3) ROUSSET, gr. fol., 2^e Deel, pag. 62; en YPEIJ, pag. 47.

Den 15^{den} had COEHOORN zijne batterijen in orde gebragt, zoo dat hij de vestingwerken reeds den 17^{den} met 64 stukken kanon en 24 mortieren beschoot, waardoor de belegerden zoo geteisterd werden, dat COEHOORN, door middel van eenen storm, volgens zijn goedvinden ondernomen en uitgevoerd, niet alleen den bedekten weg, maar ook het ravelijn en het fort zelf, met verlies van verreweg het grootste deel der bezetting, bemagtigde, waaraan de Engelschen, onder mylord CURTIS, een levendig deel namen. Daar de gemeenschap naar binnen, door middel van eene brug, vele bezwaren in den terugtogt te weeg bragt, was de stad bijna mede gelijktijdig veroverd geworden. De bezetting naar 's Hertogenbosch en Nijmegen vervoerd hebbende, wierp COEHOORN alsnu in het fort zelf eene batterij op, waaruit men niet alleen vele vestingwerken der stad inzag, maar deze ook de rewers nam, zoo dat zij zich al spoedig had moeten overgeven; hoe wel zulks alsnu, door een bijzonder toeval, op den 25sten daaraanvolgende plaats had.

Men kreeg, namelijk, op dienzelfden tijd, berigt in het leger, dat Landau zich aan de bondgenooten had overgegeven, waarom de Prins van NASSAU-SARBRUK aan het krijgsvolk beval, om, ten teeken van openbare vreugde, tot drie malen toe hunne musketten af te vuren, en de vestingwerken der stad even zooveel malen uit het grof geschut en de mortieren te begroeten. De belegerden daarvan geene reden wetende, en beducht dat dit ten teeken verstrekke van eenen algemeenen storm, dien zij niet vertrouwden af te kunnen weren, oordeelden dat het beter ware eene eervolle kapitulatie aan te bieden (1). De bezetting werd naar Antwerpen gebragt. De gouverneur dezer vesting was DE LABADIE, en VALORI kommandeerde de ingenieurs. Een hunner ingenieurs was bij het verdedigen van den bedekten weg gesneuveld (2).

Terwijl de bondgenooten Venlo namen, trachtten de Franschen zich bij verrassing stormenderhand van Hulst in Vlaanderen meester te maken. Daartoe bragt de markies DE BEDMAR andermaal zijne troepen bijeen, en maakte te Gend groote toebereidselen; hij veroverde al spoedig eenige posten die de sluizen dekten; maar de Groote Redoute, digt bij de stad gelegen, willende aantasten, bood ook nu de generaal DEDEM zulk eenen krachtigen weêrstand, dat de Franschen, na een' vruchtelozen storm, genoodzaakt waren met een groot verlies terug te trekken. Inmiddels kwam er in Hulst eene aanzienlijke versterking, en de markies DE BEDMAR liet nu voor goed deze onderneming varen, trekkende wederom in zijne liniën, na de kleine door hem genomen posten te hebben doen slechten.

(1) ROUSSET en YPEY, bladz. 48 en 49.

(2) QUINCY, hist. milit. etc.

Na de verovering van Venlo ging de graaf VAN NOYELLES Stevensweerd belegeren, wier bezetting spoedig kapituleerde en naar Namen gevoerd werd. De Prins VAN NASSAU-SARBRUK trachtte Roermonde in te nemen, om de Maas, van Grave tot Maastricht, vrij te krijgen.

De loopgraven werden voor deze bisschoppelijke stad in den nacht tusschen den 2^{den} en 5^{den} October 1702 geopend. Onder de wijze bestiering van COEHOORN werd zij dadelijk met alle magt aangetast, zoodat zij zich reeds den 7^{den} bij verdrag overgaf, dus slechts na eene belegering van 4 dagen; de bezetting werd den 9^{den} daaraanvolgende naar Leuven gebragt. Om geen tijd te verspillen, schoon het jaargetij reeds verre verlopen was, te meer, dewijl de Franschen eenen veldslag vermeden, besloten de bondgenooten, aangemoedigd door den goeden uitslag hunner wapenen, den veldtocht met eene nieuwe overwinning te eindigen, van niet minder gewigt dan die zij reeds behaald hadden. De maarschalk DE BOUFFLERS had zijn leger te Tongeren, en MARLBOROUGH regt op Luik ziende aantrekken, verliet hij deze stelling, betrok de liniën van Braband, om de plaatsen van die provincie te dekken, latende alzoo Luik aan zijn lot over.

De bevelhebber, vermeenende dat hij rondom ingesloten werd, verliet des morgens, met overhaasting de stad, en wierp zich met 8 bataillons in het kasteel, terwijl hij met de vier overige de Karthuizerschans bezette.

Ten einde de stad voor onheilen te bewaren, kwamen de bondgenooten overeen, dat het kasteel niet langs de stadszijde zoude worden aangetast.

COEHOORN had in zeer korten tijd wederom alles bijeengebragt, en liet in ééne nacht op twee verschillende plaatsen, namelijk, door de Engelschen aan de regter en door de Hollanders aan de linker zijde, de loopgraven tot digt aan de borstwering van den bedekten weg voortzetten, zoo dat men zich slechts nog op 40 schreden van de contre-escarp bevond. De prinsen van Hessen en Hanover, benevens de luitenant-generaal SCHOLTEN, bestierden zelve mede de loopgraven, en alles ging, onder de directie van COEHOORN, met zóóveel overleg en orde in zijn werk, dat men bijna geen verlies ondervond, ofschoon de Franschen een verschrikkelijk vuur maakten. In twee dagen tijds waren er door COEHOORN reeds 40 stukken kanon en 12 mortieren in werking gebragt; weldra werden er ook, in de zichtbare revêtementen, verscheidene bressen geschoten, en, aangezien de gebrekkige bergplaatsen binnen het kasteel, werden ditmaal niet alleen de vestingwerken, maar ook de binnenruimte, met verticale vuren, zoodanig beschoten, dat er, in den tijd van 3 dagen, twee tuighuizen (waarin een voorraad van zeer veel buskruit, en meer dan zeven duizend bommen bewaard werden) in den brand geraakten, zoodat bijna al de krijgsgereed-

schappen der belegerden vernield en de wallen op verscheidene plaatsen overhoop geworpen werden. Door COEHOORN het teeken tot den storm gegeven zijnde, namen de belegeraars, den 25ten des avonds, tussehen 4 en 5 ure, den bedekten weg in, alles neêrvellende wat hun tegenstand bood, en schoon men geen verder voornemen had, dan om zich op de contrescarp in te graven en alzoo den bedekten weg te bekroonen, werd de vlugtende bezetting van zoo nabij op de hielen gevolgd, dat men gelijktijdig door de reeds bestaande bressen het kasteel binnendrong. De gouverneur, DE VIOLAINE, werd met verscheidene andere officieren in eene bres gevangen genomen, en na groote bloedstorting, welke men in het begin niet kon stuiten, werd de bezetting, ten getale van 8 bataillons, buiten verdrag, krijgsgevangen gemaakt.

Rousset maakt, bij het verhaal dezer belegering, van den heldenmoed der kadetten-kompagnie van de Hollandsche gardes gewag, aan wier standvastigheid, onder het geleide van COEHOORN, men niet alleen de bemagtiging des bedekten wegs, maar ook grootendeels de verovering van de geheele sterkte te danken had.

Het innemen van het Karthuizer-klooster volgde de verovering van het kasteel. Het ongunstige weder noodzaakte de bondgenooten den aanval daarvan op te schorten tot den 29ten daaraanvolgende. Zoodra COEHOORN den mortier tegen de werken der schans begon te bezigen, en de muren met het geschut trachtte te vernielen, liet de kommandant nog dienzelfden dag de chamade slaan en verzocht te kapituleren. Het verdrag gesloten zijnde, trok de bezetting, bestaande uit 3 bataillons, den 29ten uit, en werd naar Antwerpen geleid.

Aan Keizersweerd had men reeds veel volks versnipperd, wijl men dezen aanval niet dadelijk naar behooren bestuurde, zich vergenoegende de plaatsen ingesloten te houden en met worpgeschut te teisteren; nogtans gaf zich de gouverneur DE BLAINVILLE weldra over, toen COEHOORN zich de zaken aantrok. De Fransche ingenieur REMOND werd gedood en DAMOISEAU bekwam zware wonden. Zoowel de aanvallers als de verdedigers verloren veel volks. De even dappere als ervaren FILEY bevond zich mede bij de bezetting. Na dus de Franschen uit de plaatsen langs de Maas verdreven te hebben, waaraan COEHOORN voorzeker het grootste deel had genomen, doordien hij, met groot beleid, zoovele belangrijke vestingen, in den tijd van weinige dagen en met verlies van weinig volk, wist te bedwingen, stierf de dappere Prins VAN NASSAU-SARBRUK, en zijne waardigheid van Veldmaarschalk der legers van de Staten-Generaal werd aan den graaf VAN ATHLONE toevertrouwd, die zich zulks, door zijne uitstekende diensten, had waardig gemaakt. De legers

betrokken alsnu de winterkwartieren en de hertog VAN MARLBOROUGH, COEHOORN en de heeren van GELDERMALSUM en OBDAM vertrokken naar den Haag, van waar eerstgenoemde naar Engeland overstak.

Intusschen maakte zich de keurvorst van Beijeren bij verrassing van Ulm meester. De hertog VAN VILLARS vereenigde hierna zijn leger met dat van den keurvorst, doch de prins van Baden en de Hollandsche generaal DOPFF, vielen hen, tusschen Fredelingen en Etlingen, aan, waar zij elkander wederkeerig de zege betwisteden. Hoewel de Keizerlijken van het slagveld meester bleven en den vijand 7 stukken, benevens verscheidene vaandels ont namen, alsmede drie generaals, waaronder de luitenant-generaal DESBORDES, twee brigadiers, een kolonel en eene menigte andere officieren gevangen maakten, matigden de Franschen zich echter de overwinning aan. Van weerskanten bleven 4000 man op het slagveld; waarvan het grootste gedeelte tot het leger VAN VILLARS behoorde. De Franschen waren, inmiddels, onder het kanon van Hunningen geweken, en toen zij vernamen dat het korps van den grave VAN STURUM zich bij den prins van Baden gevoegd had, trokken zij, hals over kop, weër over den Rijn. LODEWIJK liet te Versailles, het *Te Deum* zingen. Om de neerslagtigheid der natie op te wekken en haar te doen gelooven dat zijne troepen de overwinning behaald hadden, zond hij den maarschalkstaf aan den markies VAN VILLARS. De Keizerlijken van het slagveld meester gebleven, en welker minste beweging de Franschen zelfs noodzaakte wederom over den Rijn te trekken, eigenden zich, niet zonder grond en, met veel meer regt de overwinning toe, zoo als dit uit de gevolgen almede bleek, en lieten eveneens een *Te Deum* zingen. ROUSSER zegt daarbij, bladz. 68: »Dat het niet alleen op den Rijn was, dat de »Franschen zich lauweren aanmatigden, die zij niet geplukt hadden, maar »dat zulks ook in Italië gebeurde.»

Aldus werd niet alleen de Maas, maar ook de Rijn door de ingenomen vestingen en verschansingen verzekerd.

VAUBAN werd den 2^{den} Januarij 1705 tot maarschalk verheven. Zulks deed zelfs genoeg aan de bondgenooten, welke zoo dikwijls de treffendste voorbeelden van VAUBAN'S groote en edelmoedige daden hadden aanschouwd (1). Niet lang had hij nogtans het genoeg dien verheven rang te bekleden,

(1) Ook werden hem deze dichtregelen gewijd:

»Son génie éclatant et sa raison sévère,
Défendent à la fois, le trône et la chaumière.
Illustre général, vertueux citoyen;
Il est plus qu'un héros . . . Il est homme de bien.»

Madame DESHOULIERE.

want den 13^{den} Maart 1707 bezweek hij aan eene borstkwaal. Zijn hart werd (in later tijd, op bevel van NAPOLEON) met plegtigheid in den dom der Invaliden, naast het stoffelijk overblijfsel van TURENNE, geplaatst.

Nadat de winter ten einde en MARLBOROUGH uit Engeland teruggekomen was, raadpleegde hij met COEHOORN en andere voorname legerhoofden, op welk eene wijze den oorlog voort te zetten. MARLBOROUGH was van gevoelen, dat men Vlaanderen en Brabant gelijktijdig met alle magt moest aangrijpen; doch de meesten waren van eene andere denkwijz, omdat de Franschen de sterkste steden dier gewesten door verschanste legerplaatsen vereenigd hadden. Overal stonden derhalve de bondgenooten plaatsen te ontmoeten, zoo door de natuur als door de kunst versterkt, waar de vijanden, die eenen openlijken veldslag schuwden, altoos eene vrije wijkplaats aantroffen als het hun eens te benaauwd gemaakt wierd. De Veldmaarschalk ontkende niet, dat de vijanden, slechts met verliezen van de zijde der bondgenooten, uit hunne verschanzingen konden worden verdreven; maar meende dat zij op eene andere wijze niet te overwinnen waren. Den 24sten April 1705 werd de vesting Bonn, op den raad van MARLBOROUGH, door de kavallerie van BULOW, ingesloten, en des anderen daags kwamen de Engelsche en Nederlandsche troepen, onder de bevelen van den Hertog en FAGEL, aan.

De gouverneur der vesting was de luitenant-generaal maarschalk d'ALIGRES. Men droeg de zorg van het beleg aan COEHOORN op, die door de generaal-majours FRIESHEYNEN en ELBERFELDT en den hoofd-ingenieur DE LA ROCQUE ondersteund werd. Ook de ingenieurs HAZARD en REINCHARD namen een levendig deel aan deze onderneming. COEHOORN bestierde alles met wijsheid en geluk; want in vier dagen tijds had hij met 1200 arbeiders niet alleen zijne loopgraven, van twee kanten, tot aan de borstwering van den bedekten weg voortgezet, zonder eenig verlies te ondergaan, maar ook zijne batterijen reeds in werking gebragt. De brug waardoor de stad, ten oosten van den Rijn, met de buitenwerken, welke COEHOORN thans aanviel, vereenigd wordt, vernield hebbende, dreef hij de belegerden met zijne hand-mortiertjes uit de bedekte wegen, en veroverde deze dekkings-werken, uit welke hij voorts, met 70 kanons en 80 mortieren, de zwakke wallen aan de rivierzijde deed heuken, en daarop, aan de andere zijde zich begevende, en met 500 hand-mortiertjes de belegerden uit de bedekte wegen, wapenplaatsen, en uit twee ravelijnen verdreven hebbende, bekroonde hij, door de dappere troepen der prinsen van Hessen-Kassel, van Anhalt-Serbst, der generaals FAGEL en VAN DEDEM ondersteund, den bedekten weg, en liet dadelijk op verscheidene plaatsen bresschieten, waarop de bezetting tot de overgave werd gedwongen. Dus moest deze belangrijke vesting, tot ver-

wondering van hen welke hare sterkte kenden, zich, 12 dagen na het openen der loopgraven, aan de bondgenooten overgeven (1). Den 19^{den} Mei toog de bezetting der stad uit naar Luxemburg.

Ter verkondiging van COEHOORN's lof, bij gelegenheid van het beleg en der spoedige verovering van Bonn, is een gedenkpenning geslagen, waarvan de voorzijde het geharnaste borstbeeld van dezen krijgsbevelhebber vertoont, binnen dit randschrift: MENNO BARO DE COEHOORN, SUMMUS APUD BATAVOS ARMORUM PRAEFECTUS, ETC., dat is: *Menno Baron van Coehoorn, Opper-Krijgsvernufteling der Hollanders, enz.* De keerzijde verbeeldt de gewonnen stad, onder dit jaarduidend randschrift: SIC IGNE DOMATA TEROGI, dat is: *Aldus door 't woedend vuur bedwongen.*

Doordien COEHOORN, volgens zijn' gewonen stelregel, het volk spaarde en de verticale vuren verdubbelde, waardoor met geene mindere gezwindheid de vestingwerken, dan de vesten van Jericho eertijds op 't geluid der trompetten geveld waren, zoo heeft men op deze oude geschiedenis het opschrift op den voorgrond doch zinspelen, namelijk: UT TONUS EVERTIT TUBARUM MOENIA QUONDAM, SICQUE TONANS COEHORN MOENIA BONNA TUA. *Gelijk het geluid der trompen de wallen eertijds, zoo heeft de donderende Coehoorn, o Bonn! de uwe geveld.* Onder welke digtregels de letters G. F. N. des penningmakers naam, GEORGE FREDRIK NEURENBERG, beteekenen, die de dikte des pennings nog bestempeld heeft met dezen Latijnschen dichtregel, zinspelende op den naam van *Bon of goed.* *Et Mala Bonna Diu Sic Bona Facta Brevi. Zie, dus is het lang kwaad geweest zijnde Bonn, in het kort goed geworden.*

COEHOORN, SPAR en TILLY ontvingen bevel om de liniën, waarmede de Franschen het land van Waas versterkt hadden, te veroveren. COEHOORN tastte een' der vijandelijke posten aan, waarin hij zoo gelukkig slaagde, dat de overige legerkorpsen, door dit voorbeeld aangemoedigd, geen mindere dapperheid betoonden, zoodat men, na eenige gevechten, welke den 27sten Junij 1705 bij Stekene voorvielen, volkomen het doel bereikt had; want de Franschen verlieten, met den meesten spoed, al de liniën, die door COEHOORN dadelijk werden in bezit genomen (2).

(1) Volgens anderen zouden er in deze belegering 140 kanons, 50 groote en 350 kleine of hand-mortieren zijn gebruikt geworden.

Buiten de reeds genoemde generaals, welke zich alhier met roem bedekten, telt men ook VAN TETTAU, VAN DAM en ST. PAUL. (Zie ROUSSET, etc., 2^e deel, bladz. 90—91, en CHALMOT, Biogr. Woordenboek, pag. 155.

(2) YPEIJ beschrijft ons, bladz. 57, de wijze op welke COEHOORN deze verschanzingen veroverde, aldus:

«COEHOORN, na ontvangen order en het toekomstende in zijne gedachten voorziende, bragt

Terwijl COEHOORN de overzijde van de Schelde in bedwang hield, had er den 30sten Junij 1705 bij Eckeren een bloedig gevecht plaats, waarbij de Franschen niet alleen het slagveld moesten verlaten, maar eene groote nederlaag ondervonden. Eenige bataillons, welke COEHOORN des nachts van de overzijde ter hulp zond, namen een levendig deel aan dit gevecht, en bragten, door hunne dapperheid en vlugge beweging, niet weinig toe tot deze overwinning.

Huy moest zich, hoewel na eenen dapperen tegenweer, in 10 à 12 dagen aan MARLBOROUGH overgeven. MILON en de graaf DE L'ISLE bevonden zich in deze sterkte.

De forten Rouge, Picard en Joseph werden door het beleid van COEHOORN weldra bedwongen. In Vlaanderen tot eenen langzamen oorlog gedwongen, wegens de menigte versterkte positiën en steden welke de Franschen in bezit hadden, en geenszins tot een beslissend gevecht met hen kunnende geraken, moest zich MARLBOROUGH vergenoegen, hen slechts in de liniën in bedwang te houden, waartoe hij 84 bataillons en 143 eskadrons liet verzamelen.

Men besloot alsnu om Limburg te belegeren, waarmede de erfprins van Hessen-Kassel en COEHOORN belast werden. De gouverneur der zwakke vesting had bevel ontvangen, om, op de aannadering der bondgenooten, de plaats te verlaten, na alvorens het kasteel te hebben laten springen; maar hij werd verrast, en genoodzaakt eenigen tegenstand te bieden, tot dat het geschut voor de plaats was, zoo dat hij zich den 26sten Julij, toen

• bij tijds al het noodige in gereedheid, voorzag wijselijk in hetgeen zou kunnen gebeuren,
 • en bleef dus in de buurt van Bergen wachten op den tijd der uitvoering. Den 26sten
 • Junij, zeer vroeg in den ochtend, kreeg hij tijding dat de aanval op den volgenden dag
 • moest ondernomen worden. Om derhalve den vijand te misleiden, laat hij twee bataillons
 • met spoed naar Hulst vertrekken, doch met last, van des nachts eenige troepen daaruit
 • te ligten, en daarmede, onder aanvoering van den dapperen SCHRATENBACH, met het kriecken
 • van den eerstkomenden dag, tegen Lillo terug te keeren. Zelf trekt hij, onverwacht,
 • met eenen uitgelezen hoop van 2500 man, na alvorens Santvliet, dat van de Spanjaarden
 • bemagtigd was, ingesloten te hebben, om dus zijne onderneming veilig voort te zetten,
 • en het gerucht zijner aankomst te stuiten, des avonds bij Liefkenshoek over de Schelde.
 • Den volgenden dag verzamelt hij zijne troepen, valt de buitenwerken aan, drijft den vijand
 • na een klein gevecht op de vlugt, noodzaakt de schans op den hoek van St. Antonius,
 • alleen door den schrik voor zijnen naam, tot de overgave, en volvoert alles in een oog-
 • blik tijds; waarom hij kon zeggen: « ik kwam, zag en won. » SPAR slaagde insgelijks
 • gelukkig in zijnen aanval, doch liet er veel volks bij. Het overige dat MARLBOROUGH
 • uitgevoerd wilde hebben, is, bij mangel van naar COEHOORN's waarschuwingen te luis-
 • teren, niet even zoo wel gelukt."

hij zag dat de bres wijd genoeg was om te stormen, overgaf. De bezetting, uit 700 man bestaande, werd krijgsgevangen gemaakt. COEHOORN heeft het overige van dit jaar in Vlaanderen met den grootsten roem gediend; niet alleen alles wat hij ingenomen had behoudende, maar ook beteugelde hij, van deze zijde, alle verdere ondernemingen, schoon de vijanden on-eindig talrijker waren. Rheinberg werd inmiddels door de Pruisen genomen, en na Gelder 15 dagen belegerd te hebben, gaf het zich, in October 1705, almede bij verdrag aan de bondgenooten over.

De groote COEHOORN was het echter niet vergund, den volgenden roemrijken veldtocht bij te wonen, en LODEWIJK's eertijds zoo magtigen arm geheel te zien bedwingen; want naauwelijks van eene beroerte gelukkig hersteld, en door MARLBOROUGH, in het begin van Maart 1704, op eene vereerende wijze in den Haag ontboden, om hem over den tijd te raadplegen, was hij naauwelijks aldaar aangekomen, of hij werd wederom aangetast, en daarop den 17^{den} Maart, in zijn 65ste jaar, uit het leven gerukt.

Ten aanzien van zijn karakter wordt COEHOORN geroemd, als een man van de oude zeden, die veel deftigheid bezat, beuzelarijen verachtte, vreemd was van vleijerij, en zijn Vaderland opregt beminde; terwijl men, hem als krijgskundige beschouwende, er weinige zal vinden, die met zoo veel kunde een leger geboden, met meer beleid het krijgsvolk wisten te scharen, met grooter moed strenden, de krijgslieden meer spaarde, de kosten van den krijg meer bezuinigden en grootere dingen in zoo weinig tijds uitvoerden. In- en buitenlandsche tijdgenooten hebben dit, zoowel als zijne opvolgers, meer dan eens rondborstig erkend. Ook gekroonde hoofden deelden hetzelfde gevoelen; immers werd hij, ten blijke daarvan, door den Koning van Engeland, tot den rang der aanzienlijkste edelen verheven, en zelfs door LODEWIJK XIV, onder de voordeeligste aanbiedingen, doch vruchteloos, aangezocht om in zijne dienst te treden (1).

Als vesting-bouwmeester hebben wij aangetoond, dat hij zijne tijdgenooten verre overtrof; uit dien hoofde, gevoegd bij de verdere bekwaamheden, die er tot den krijg en eenen volmaakten veldheer benodigd zijn, en waarmede hij zoo rijkelijk begaafd was, werd hij ook te regt, door den krijgskundigen markies VAN ST. JULIEN, de *grootste vesting-bouwmeester* en een der *grootste*

(1) LODEWIJK XIV bood hem een regiment, het opperbestier zijner artillerie en eene jaarwedde van 50,000 guldens aan, belovende daarenboven, dat hij met nog aanzienlijker eerambten en grootere voordeelen zoude worden beschonken, alsmede het aanbod eener vrije godsdienst-oefening, enz.; wanneer hij in zijne dienst wilde treden. (YPEIJ, Gedenkschrift, enz., bladz. 63; CHALMOT, pag. 158; WAGENNAAR, 16de deel, bladz. 178—294, en 17de deel, bladz. 165—183, enz.)

veldheeren van zijnen tijd genoemd. De ridder BENJAMIN ROBBINS oordeelt hem, voor den tijd waarin hij leefde, het waardigste om den naam van *vesting-bouwmeester* te dragen. YPEIJ noemt hem den *prins der vesting-bouwmeesteren*. De scherpzinnige TRINCANO zegt dikwijls: *le vaste génie de Coehorn! l'émule de Vauban!* De moderne ingenieurs hebben niet minder zijne groote diensten gewaardeerd, en erkennen, dat men de voornaamste stappen ter uitbreiding en verbetering in dit wapen, aan hem heeft te danken.

Het stoffelijk overblijfsel dezès verdienstelijken mans, werd in de kerk van Wijkel, een dorp bij Sloten, in Friesland, ter aarde besteld; en zijne kinderen, bij vrouwe MAGDALENA VAN SCHELTINGA in huwelijk verwekt, hebben ter zijner onsterfelijke eere, aldaar een praalgraf laten vervaardigen, hetwelk zijne nagedachtenis waardig is en der kerke tot geen gering sieraad verstrekt. Ook SILVANUS heeft naderhand onzen wijdberoemden held eenige verhevene latijnsche dichtregelen gewijd (1).

Nog is door DE RECHT, het navolgende schrift op een afbeeldsel van COEHOORN vervaardigd:

- » Zie hier een' held, beproefd in oorlogs-bliksem-vlammen,
- » Die voor 's Lands vrijheid spreekt uit monden van metaal!
- » Die 't opgezwollen nat door dijken jaagt en dammen,
- » En 's vijands krachten breekt door water, vuur en staal!
- » Den Friesschen *Jupiter*, die met zijn donder-slagen,
- » Den Franschen *Phaëton* bonst uit zijn zonne-wagen!"

M.

(1) Zie Memorie betreffende COEHOORN, 's Hage, bij A. KLOOTS, 1823.

GESCHIEDKUNDIGE NASPORINGEN

OMTRENT DE UITVINDING EN EERSTE AANWENDING DER

BAJONET

OP HET SCHIETGEWEER (1).

Suum cuique!

Onder de gewigtigste verbeteringen der blanke wapenen, behoort voorzeker de aanwending der bajonet op het schietgeweer. Zij dagteekent van het oogenblik, dat men den steel of schaft der vroeger daartoe aangewende halve piek, toen in den loop gestoken, door de halsvormige kling met haar huisje verving; terwijl alsnu, door de toevoeging der storm- en bajonet-ringen, met hare rust en haar neusje — door middel eener stift en schroef vereenigd — een gelijktijdig vuur wordt mogelijk gemaakt. De bajonet, aldus op den loop gesteld, is het geduchtste wapen geworden, hetwelk de Genius der verdelging heeft voortgebracht, verschaffende den soldaat het gelijktijdige vermogen om den dood zoowel van verre als van nabij te geven (2). Zij had dan ook de afschaffing der pieken bij het voetvolk ten gevolge, alsmede de lange degens en sabels, waarmede deze vroeger gewapend waren en in hunne snelle beweging gehinderd werden. FOLARD zegt, in zijn *Polybius*, 2 D., bladz. 432, dat men aan dit verschrikkelijke nieuwe wapen vele overwinningen heeft te danken gehad; en TALLARD bragt bij Speierbach daarmede de bekende vreeselijke slagting in de vijandelijke gelederen. Het is overigens bekend, welke onherstelbare verliezen een'

(1) Dit Artikel, waarin de verdiensten van COENOORN met opzigt tot de uitvinding der bajonet worden vermeld, scheen een eigenaardig *Vervolg* te zijn op de vorenstaande schets van zijn leven en daden.

(De Redactie.)

(2) In eenen ruimeren zin heeft men, dezer dagen, aan de bajonet nog somtijds nadere bepalingen en eigenschappen toegekend. Zoo geeft, onder anderen, een hedendaagsch geschrift aan hetzelfde nog de navolgende bepalingen, als: «De kracht dezer eeuw; . . . het *nota-bene* der vorsten wanneer zij boos worden; . . . de borstwering eens wankelenden troons; . . . het rustpunt van de veiligheid der volkeren; . . . de waarborg der volksvermakelijkheden in sommige landen. . . .»

CONDÉ en TURENNE met deze verlengde dolken hunnen vijand toebagten; terwijl de maarschalk DE PUYSEGUR, en naderhand KAREL XII, Koning van Zweden, ze als het beslissendste wapen hunner infanterie schatteden.

Sommigen beweren dat de schaftvormige bajonet in het begin, of, volgens anderen, in het midden der 17de eeuw, te Bajonne zou uitgevonden zijn; maar al kon zulks ook met eenigen grond aangewezen worden, dan nog was deze uitvinding of toepassing, te dier tijde, slechts van geringe waarde, als bestaande aanvankelijk alleen in eene tweesnijdende platte kling, op eenen steel bevestigd, welke, even als eene afgebroken of verkorte piek, in den loop gestoken werd, en dus telkens bij het laden en vuren moest afgenomen worden; waarom zij toen nog veelal halve pieken genaamd werden. Dat de bajonet (*baïonnette*), als eenige gelijkkluidendheid met Bajonne hebbende, daarvan haren naam zou ontleend hebben, is althans voor geen bewijs aan te nemen, aangezien men eveneens beweerd heeft, dat de pistolen haren naam van het stadje Pistoja, in Italië, zouden hebben ontleend, niettegenstaande het thans bewezen is, dat zij reeds elders en vroeger vervaardigd zijn; zoodat deze paranomasie hier van weinig gewigt is. Maar ook in dezen haren, aanvankelijk nog zeer gebrekkigen toestand, zoude deze eerste aanwending der bajonet in Europa, nog met meer zekerheid aan de Nederlanders kunnen toegeschreven worden, daar zij haar, volgens MORITZ MEIER, in 1647 het eerst in Europa invoerden, als hebbende een soortgelijk wapen bij de Maleijers te Madagascar waargenomen. De zoo gunstig bekende krijgskundige schrijver VON DECKER (1) is ook van gevoelen, dat deze bajonetten, in laatstgenoemd jaar, door de Nederlanders het eerst zijn gebruikt, en dat zulks reeds dadelijk tot eene gedeeltelijke afschaffing der pieken bijdroeg; dan de bajonet was alstoen nog zeer onvolkomen, wijl zij — gelijk wij reeds aanmerkten — bij het laden en vuren moest afgenomen worden.

Wel is waar, zegt de kapitein GRIVET in zijne *Aide-Mémoire de l'ingénieur militaire*, liv. 1er, pag. 10, „Vers 1670 on substitua la douille (het huisje) à la hampe (steel, schaft); la baïonnette cessa de gêner le tir, et le fusil fut tout ensemble arme de hast et de jet;” doch deze verdienstelijke schrijver geeft daarvoor geen het minste bewijs; terwijl de militaire geschiedschrijvers, daarentegen, alleen aanhalen, dat men in 1666, op het voorstel van VAUBAN, een geweer zoude gemaakt hebben, waarvan de houten lade of ligplaats des loops met ongeveer 1½ voet verlengd en aldaar door

(1) VON DECKER, *Taktiek der drie wapens*, 1° D., bladz. 47, (vertaling van den heer BARON VAN BOECOP.)

eene scherpe ijzeren punt was gewapend, om de *bajonet à hampé* te vervangen (1). Volgens den kolonel VON DECKER (2), zoude zelfs nog in 1681 eene proeve in Frankrijk, om met de bajonet (3) op het geweer te vuren, ongelukkig afgeloopen zijn, en eerst ten tijde van KAREL XII in dit gebrek geheel voorzien zijn geworden (4). Hoezeer de Brandenburgers reeds in 1689 meerendeels de pieken door het vuur-geweer vervangen hadden, hetwelk het volgende jaar door CATINAT in Italië gevolgd werd, zoo schijnt het toch zeker, dat in Frankrijk niet voor het jaar 1691, onder LODEWIJK XIV, eene koninklijke fuselier-kompagnie werd opgericht, bestemd om de artillerie te dekken, zijnde deze kompagnie de eerste die de bajonet op het geweer droeg, ofschoon sommigen beweren, dat het alleen nog slechts eene soort van schaftvormige bajonet was; trouwens, ook bij Steenkerken (1692) had de infanterie der verbondenen reeds het geweer met veërslot en vuursteen (5), terwijl meer dan het $\frac{2}{3}$ van het Fransche leger, volgens MORITZ MEIJER, alleen met de musketten en lontsloten gewapend was. Intusschen zeggen de meeste militaire geschiedschrijvers, en ook MORITZ MEIJER, dat 1692 als het eigenlijke jaar is te beschouwen, waarin de Franschen de *baïonnette à douille* invoerden; waarin zij het volgende jaar (1695) door de Engelsche gevolgd werden, en wel met zoodanige bajonetten, die reeds niet meer in den loop gestoken werden, maar het gelijktijdig laden en schieten toelieten. Men had het eindelijk aan VAUBAN te danken, dat, in 1705, bij de geheele Fransche infanterie de pieken werden afgeschaft.

De invloed welken het vernuft van COEHOORN hier te lande op de verbetering der wapenen uitoefende, bepaalde zich niet alleen tot de hand-mortieren (6), den houwitser en andere uitvindingen, maar ook schijnt hij reeds vroeger dan elders, doch te vergeefs, bij Hunne Hoogmogenden op

(1) Reeds schijnen de Hollanders, gelijktijdig met de Engelschen, in 1660, bij eenige korpsen het eerst van de patronen gebruik gemaakt te hebben.

(2) *Taktiek der drie wapens*, 1° D., bladz. 47.

(3) Deze bajonetten hadden toen, volgens MORITZ MEIJER, eene lengte van $1\frac{1}{2}$ voet (0,47 el) en waren driehoekig uitgehold (*triangulaire et en gouttière*.)

(4) Intusschen hadden de Zweden, in 1713, onder den grave VON STEINBOCK, bij den veldslag van Gadebusch, nog de pieken, welke zij eerst kort daarna afschaften; hebbende, volgens MORITZ MEIJER, niet voor 1721 algemeen het schietgeweer ingevoerd.

(5) MORITZ MEIJER is van gevoelen, dat de Engelschen in 1686 het eerst de zoogenaamde vuursteen-sloten (*platine à pierre*) voor die met lont (*platine à mèche*) in de plaats gesteld hebben, en daarmee hunne 7de, 21ste en 23ste regimenten voorzagen; daarom dan ook nog heden ten dage fuselier-regimenten genoemd.

(6) Waarvan wij nog hedendaags dezelfde geduchte uitwerkingen zouden ondervinden, wanneer men ze bij belegeringen, gelijk COZNOORX deed, in grooter getal wilde aanwenden.

de invoering der *hedendaagsche bajonet* te hebben aangedrongen. Zoo lezen wij, onder anderen, in zijne *Versterckinge des Vijf-Hoecks met alle syne Buyten-werken*, enz., te Leeuwarden, in 1682, bij HENDRIK RINTJES, in 12°, uitgegeven, op bladz. n°. 8 der niet genummerde bladzijden van het onderwerp: *Over de contrescherpen*, alwaar hij, van zijne koffers of defensieve galerijen sprekende, zich aldus uitdrukt: »Doch na by zijnde, ende »deselve willende passeeren, dan kan het overkomen door Bajonetten of »Halve-pieken belet worden; Welcke Bajonettes van my sodanigh zijn uyt- »gevonden, datse op de Tromp van de Musquet vast gestelt zijnde, aen »'t laden en lossen geen verhinderinge geven, en diesvolgens nutter en dienstiger zijn, mijns oordeels dan de Halve-pieken.»

Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat het genoemde werkje ontstaan is, ten gevolge eener weddenschap, in 1680, door COEHOORN met zekeren L. PAEN, over de doeltreffendste bevestiging van Coevorden, hetwelk toen stond op nieuw versterkt te worden, aangegaan, en dus vermoedelijk reeds twee jaren vroeger dan de uitgave werd geschreven (1), zoo dagteekent het aangehaalde voorstel van COEHOORN, tot de invoering der hedendaagsche bajonetten, reeds vóór de eerste mislukte proeve, in Frankrijk (1681) omtrent de verbeterde bajonet aangewend. Maar gelijk het vooroordeel en de gehechtheid aan het oude of bestaande, de verwezenlijking van zooveel nuttige voorstellen, tot beproeving en gewigtige uitvindingen vaak vertraagt, schijnt ook zijne bedoelde verbetering aan de bajonet in dit algemeene lot te hebben gedeeld; en van dáár dan waarschijnlijk, dat de Nederlanders bij de belegering van Rijssel (1708), nog voor een groot gedeelte de halve pieken hadden, welke kort daarna, op het aanhoudend aandringen bij de Hoogmogenden, van hunnen veldmaarschalk grave van OUWERKERK, door de eigenlijke, reeds door COEHOORN vruchteloos aanbevolen, bajonetten werden vervangen. Wat alzoo het eerste voorstel of de eerste gedachte tot deze gewigtige verbetering aanbelangt, zoo komt COEHOORN hier den voorrang toe boven den Engelschen generaal MACKAY, die, volgens der Britten trots, in het jaar 1689 het allereerst de hals- en huisjesvormige bajonet (*baïonnette à douille*) zoude voorgesteld hebben (2).

In 1717 werd in Frankrijk het eerste algemeene model van infanteriegeweren ingevoerd. De loop was rond, en had 1,19 Ned. el lengte; de baan der lade eindigde op 0,15 el van de tromp; vier haften of knoppen

(1) Eene akte in dit werkje voorkomende, voor een Notaris aangegaan, is ook reeds geteekend op den 21sten Februarj 1681.

(2) MORITZ MEIJER, *Technologie*, etc., p. 9.

bevonden zich aan hetzelfde, terwijl het ijzeren mikpunt tevens voor tap of haft diende, welke in de groef der bajonet sloot; het geweer slot was vierkant, hebbende eene pan, mede van ijzer; het achterste van de plaat ovaalvormig, het gat voor de groote schroef was geboord tusschen het voorste gedeelte der plaat en de pandekselveer. De bajonet had een gespleten huisje (*douille fendue*), zonder neus noch ring; de kling, lang 0,58 el, met drie niet uitgeholde vlakken. Vervolgens middelband, twee gesoudeerde ovale ringen, een kapje of onderband aan het einde der lade, een houten laadstok (1), waarvoor drie gaten, en al de schroeven met bolvormige koppen.

In Pruisen vindt men de verbeterde inrigting der bajonet niet vóór het jaar 1752, waar het eerste gelid, gedurende het vuren, de bajonet op den loop van het geweer hield, en bij den veldslag te Molwitz (1740) reeds alle drie de gelederen; terwijl men de Russen, in 1755, nog veelal van de pieken, tegen de Turken, zag gebruik maken.

J. G. W. MERKES.

(1) Reeds toen schijnen de Nederlanders, in navolging der Duitschers, meerendeels ijzeren laadstokken gehad te hebben, welke in 1698 het eerst door den prins LEOPOLD VON DESSAU, voor zijne grenadiers, bij de regimenten zijn ingevoerd geworden. De rangschikking op drie gelederen kwam in 1730 bij de Pruisen in zwang, hebbende genoemde prins reeds vroeger die op *twee gelederen* aanbevolen, terwijl de Pruissische infanterie in 1726 nog vier man diep stond, waarbij echter, bij het vuren, het 4de gelid intrad.

In the case of the

...

...

...

**KARAKTERISTIEK OVERZICHT VAN HET PRUISSISCHE LEGER IN DEN
ZEVENJARIGEN OORLOG.**

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

RECHENUNGEN ÜBER DEN VERLAUF DER VERBREITUNG DER

LEBENSFORMEN DER

Main body of faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document.

KARAKTERISTIEK OVERZIGT VAN HET PRUISSISCHE LEGER IN DEN ZEVENJARIGEN OORLOG.

Zamenstelling in manschappen.

Van het door FREDERIK WILHELM I aangenomen kantonstelsel, voor de aanvulling zijner troepen, had FREDERIK II met eenige wijzigingen gebruik gemaakt, en zag zich daardoor in staat gesteld, zijn leger geregelder en spoediger aan te vullen dan zijne tegenpartijen zulks konden bewerkstelligen.

Het Pruisische leger was voor de eene helft uit inlanders en voor de andere helft uit vreemdelingen zamengesteld. De eerste werden door de regimentskantons geleverd, de andere aangeworven en door krijgsgevangenen verder aangevuld.

Deze wijze van aanvulling heeft aanleiding gegeven tot valsche oordeelvellingen over het gehalte der Pruisische troepen van dien tijd. Velen hebben het zelfs doen voorkomen, alsof ze met den stok te zamen gejaagd, met den stok onderwezen en ook met den stok tegen den vijand gevoerd werden. Met zulke begrippen valt het uiterst moeilijk om het ware karakteristieke van den zevenjarigen oorlog te vatten. Het is waarheid, dat de krijgstucht met gestrengheid gehandhaafd werd, doch bij het onderhouden daarvan ontbrak het geenszins aan eene zekere waardigheid en aan morele drijfveren, en de laatsten zouden nimmer hebben kunnen gebezigd worden, wanneer de stok in alles de opperheerschappij gevoerd had. FREDERIK II was in de beide eerste Silezische oorlogen te diep in het wezen der oorlogvoering ingedrongen, en daarbij te groot wijsgeer, om niet in te zien, dat hij voor 't minst bij het inlandsche gedeelte van zijn leger ook met andere hefboomen moest werken. Het somtijds wederregtelijke pressen der rekruten in de kantons, die vroeger aan elke kompagnie voor de aanvulling was aangewezen, had reeds eenigen tijd vóór den aanvang van den zevenjarigen oorlog opgehouden. Elk regiment had een vast district, kanton genaamd,

waaruit het zijne rekruten ontving. Wettelijke bepalingen, voor wier stipte uitvoering de landraden en andere civile beambten verantwoordelijk waren, strekten tot leiddraad voor de aanwijzing dergenen die den lande moesten dienen. De zonen van landbouwers en burgers der steden (Berlijn en Breslau waren daarvan vrij) konden gekozen worden en moesten alsdan 20 jaren dienen. De eenige zonen van huisgezinnen en van weduwen waren vrij. De uitgedrukte wil des Konings, om den landbouw, en vooral het fabrijkwezen, zoomin mogelijk door dienstplichtigheid te drukken, de orde en regelmatigheid waarmede de bepalingen op het rekruteringsstelsel werden ten uitvoer gelegd, oefenden reeds eenen heilzamen invloed op het gehalte van het leger uit. In eenige gewesten der monarchie, vooral in de nieuwe, beschouwde men de dienstplichtigheid wel als een zwaren last, doch zij werd met onderwerping gedragen. In de oude gewesten, in het Brandenburgsche, in Pommeren, Maagdenburg en Westfalen, zelfs in Neder-Silezië, beschouwde men deze maatregelen uit een hooger gezigtspunt, zoo dat men vrij algemeen kan aannemen, dat de tot soldaat bestemde kantonnist, dit zijn lot als hem onvermijdelijk voorbeschikt beschouwde, en zich daarin gewillig voegde. Het streven naar hoogere standen dan die waarin het toeval, geboorte of betrekkingen den man geplaatst had, was ook destijds reeds merkbaar, doch geenszins met die teugellooze begeerte welke men na de eerste Fransche omwenteling opmerkte. De verschillende standen in het maatschappelijk verkeer waren scherper afgebakend, gehoorzaamheid en onderworpenheid aan hoogereren meer algemeen merkbaar. De jonge inlander, wien met zulke gevoelens de soldaten-stand als zijne bestemming werd aangewezen, zwoer trouw aan het vaandel van zijn regiment, en het innige geloof aan de heiligheid van den eed hield hem op den weg zijner pligten.

Men heeft, wel is waar, gedurende den oorlog voorbeelden gehad, dat van enkele regimenten meer inlanders dan vreemdelingen de vandel ontlieden, doch daarentegen treft men ook voorbeelden aan, dat bataillons geheel uit rekruten zamengesteld (1), de eerste keer dat zij in het vuur kwamen als helden gevochten hebben. De eenvoudige soldaat beschouwde zijnen Koning als den plaatsvervanger Gods op aarde, dien men vreezen, eeren en lief moest hebben. Hoewel in eenen minderen graad, koesterde hij denzelfden eerbied voor de hoogere en mindere officieren, ongeacht de wapenkorpsen waartoe zij behoorden. Zulke gevoelens bragten zij mede

(1) In 1759 werden soortgelijke bataillons door den hertog van BEVERN in Pommeren zamengesteld; eene inrigting die met de tegenwoordige reserve-bataillons veel overeenkomst heeft.

uit hunne haardsteden, en daarom had men zoo weinig moeite met de inlanders om hen te vormen en aan de krijgstucht te onderwerpen. Zoodra deze tot de dienst bestemde manschappen bij de regimenten aankwamen, werden zij door de zoogenaamde drilmeesters overgenomen, en gedurende één jaar (gedurende den oorlog zelve werd deze tijdsbepaling zeer ingekort) geoefend. Die oefeningen, waarvan wij later met een woord zullen gewagen, strekten zich niet tot het zoogenaamde wapen-manuaal alleen uit, maar ook om het denkvermogen der jonge lieden, over alles wat in hunne betrekking den oorlog aanging, te ontwikkelen. De compagniechefs moesten daartoe eene behoorlijke leiding ontwerpen, en alles aanwenden om het karakter hunner onderhoorigen te vormen. De strekking van dit onderrigt verschilde, wel is waar, van het tegenwoordig in gebruik zijnde onderwijs, omdat men destijds de lees-, schrijf- en rekenscholen niet kende, maar het zou nog te bezien staan, welke van beide manieren doeltreffender was, vooral als men het verschil van tijden en omstandigheden in rekening brengt. De inzigten des Konings daaromtrent moesten vlijtig bevorderd worden, en het sprak nu wel van zelf, dat dit gedeelte van de oefeningen niet door slaafsche dwangmiddelen konde bereikt worden.

Hierboven hebben wij gezegd, dat de helft der manschappen uit vreemdelingen bestond, doch daarbij moet aangemerkt worden, dat het woord vreemdeling en buitenlander in eenen zeer uitgestrekten zin werd genomen. Wanneer men b. v. in de geschiedenis van het een of ander regiment, in zekere tijdperken, vindt vermeld, dat het uit zóóveel inlanders en zóóveel buitenlanders bestond, dan is het nog geenszins gezegd, dat al die buitenlanders niet op het Pruissische grondgebied geboren waren. Zoo als bekend is, had elk regiment zijn werfkanton; degenen nu welke in een ander kanton geboren waren en zich vrijwillig bij dat regiment lieten aanwerven, werden ook onder de buitenlanders geteld. In de eerste jaren van den zevenjarigen oorlog nam deze classificatie een einde.

De vreemdelingen werden door Pruissische wervers aangenomen. De wijze hoe zich die wervingen somtijds toedroegen, heeft de stoffe tot menige anecdote over dezen menschenhandel geleverd. Het is niet te ontkennen, dat onder vele overdrevene verhalen, dat punt betreffende, veel waarheid te vinden is, en dat FREDERIK dikwerf den nadeeligen invloed van soortgelijke aanvulling heeft moeten ondervinden. Maar wat was het hoofddoel des Konings? Onwedersprekelijk de bevestiging en uitbreiding der Pruisische monarchie en bevordering van haar ontkiemenden bloei en welvaart. Te midden van het woelige oorlogsleven verloor hij dat doel nimmer uit het oog, en daarom was hij steeds werkzaam om den landbouw en alle

andere takken van bestaan, zoomin mogelijk van armen te ontblooten. Het aanwerven van vreemdelingen leverde in dat opzigt tweeledige voordeelen op, daar het als bewezen kan beschouwd worden, dat een groot gedeelte dier aangeworvenen, door het doen van huwelijken of door andere middelen, Pruisen tot hun vaderland aannamen, en na eenige jaren de getrouwste en intelligentste soldaten werden. De laatsten werden door den Koning en de officieren zeer hoog geschat, vooral om hunne meerdere ondervinding, in hun zwervend leven opgedaan. Van zulke oude, krachtige en ervaringrijke soldaten, moet het Pruisische leger in de eerste veldtogten een groot aantal gehad hebben, daar FREDERIK hun verlies, in de vele bloedige gevechten die hij leverde, zeer betreurde. Immers zegt hij in het 4de deel der *Histoire de mon temps* (bladz. 596): » *Ces vieux soldats respectables, ces chefs de bandes, n'existoient plus, et les nouveaux dont l'armée étoit composée, consistoient pour la plus grande partie en déserteurs, ou en de jeunes gens foibles, au dessous de dixhuit ans, incapables de soutenir les fatigues d'une rude campagne.* » In de *Denkwürdigkeiten zur Charakteristik der Preussischen Armee unter den grossen König FRIEDRICH II (Glogau 1826)*, vermeent de schrijver als zeker te kunnen vaststellen, dat de hier bedoelde soldaten meest vreemdelingen waren, welke zich in Pruisen gevestigd hadden, en door niets anders aldaar gehouden werden, dan door de betrekkingen welke zij bij hunne regimenten hadden. Bijzonder opmerkenswaardig is het, den invloed na te gaan welken de hoogst gestreng gehandhaafde krijgstucht bij deze zamengemengde troepen te weeg bracht. Wel verre dat de soldaten daardoor afgeschrikt en aangezocht werden om hunne vaandels te verlaten, vormde zij een band die dan zelfs nog invloed uitoefende, als andere beweegoorzaken tot desertie hadden aanleiding gegeven. Zoo zijn — zegt de oude Pruisische officier — de voorbeelden menigvuldig, dat de buitenlanders, welke eenmaal tot den vijand waren overgelopen, van zoogenaamde algemeene pardons gebruik maakten om naar hunne oude regimenten terug te keeren, om ze nimmer weder te verlaten. Niet zelden hoorde men van deze lieden beweren, dat de Pruisische orde — onder welke de soldaat altijd het beste verzorgd wordt — nergens te vinden was. Hierover sprekende, zegt genoemde schrijver: » Er moet dus eene oorzaak hebben bestaan, welke aan deze lieden zooveel verkleefdheid aan de Pruisische dienst inboezemde, en dit kan geen andere zijn dan de roem en de eer van het leger, en welligt het vooruitzigt om een goed leven in de garnizoenen te hebben. Wel verre dus, dat men de toenmalige krijgstucht als menschontearend en als gruwzaam moet beschouwen, schijnen de hier medegedeelde feiten voor haar te pleiten. Hieruit zou af te leiden zijn, dat, indien men toenmaals reeds zooveel met uitlanders bewerken kon, ons

tegenwoordig nationaal leger veel meer zou vermogen, als wij slechts den geest der toenmalige krijgstucht, — indien haar vorm niet te behouden is, — konden invoeren, en we de soldaten van onzen tijd denzelfden graad van toewijding en liefde tot hunnen stand konden inboezemen, als die welke de soldaten van FREDERIK II bezielden.”

Te zonderlinger komt ons, nieuwere krijgslieden, die toewijding voor, daar het overgenoeg bekend is, dat de inrigtingen voor de verzorging van soldaten, die wegens ouderdom of gebreken niet meer konden dienen, in dien tijd, meer dan gebrekkig waren, en de afdanking der invaliden aan het gruwzame grensde. Ons bestek veroorlooft niet omtrent dit gewigtige punt in verdere bijzonderheden te treden, hoezeer wij het ook van veel belang rekenen hierover verder na te denken, en wij moeten dus hier aan onze lezers het maken van verdere punten van vergelijking overlaten.

De hierboven bedoelde oude krijgsservaren soldaten, waren bij den aanvang van den zevenjarigen oorlog — zooals wij hiervoren reeds zeiden — in groot aantal bij het leger aanwezig, en zonder hen zou het FREDERIK onmogelijk geweest zijn, zijne zoogenaamde *tours de force* te doen. Toen echter bij Collin, Zorndorf, Cünersdorf, Torgau en andere gevechten, het grootste aantal der oude soldaten gevallen was, kregen ook de handelingen in het laatste tijdvak van dien oorlog een geheel ander karakter. Het karakteristieke der tijdvakken van dien oorlog, ontsnapt echter aan hem die zich geen moeite heeft gegeven om het krijgsgelalte der troepen een weinig van meer nabij te beschouwen. Dit zij eene verschooning voor onze wijdloopigheid, betreffende dit punt van overweging.

De Pruisische krijgstucht van dien tijd had iets betooverends, waarvan wij, nieuweren, naauwelijks een denkbeeld kunnen vormen. Bijzonder valt dit in het oog, bij de geweldige marschen en krachtsinspanningen welke FREDERIK dikwerf van zijne troepen vergde. Onder deze verdienen vooral opgemerkt te worden: de marsch van de Saale naar den Oder, in het jaar 1757; die van Moravië naar Bohemen en van Silezië naar de Mark, in 1758. Die van het jaar 1759 van Silezië, het vijandelijk leger omtrekende, naar Saksen, is ook opmerkenswaardig. Deze en meer andere verbazende togten, die niet vooruit waren te zien, en dikwerf eenige uren vóór de uitvoering verordend werden, zouden thans, zelfs met onze verbeterde verplegingsstelsels, het intendantenwezen in menige verlegenheid brengen; en FREDERIK had slechts te bevelen om zijne orders dadelijk te zien uitvoeren! Doch hier was het de krijgstucht, die het geheel in ijzeren banden hield, welke daarom nog geenszins onverdragelijk knelden. De toenmalige soldaten klaagden zoo spoedig niet als er eens brood ontbrak. De

lieve stok (zooals een oud officier hem noemde) mogt nu en dan eene rol vervullen, en bij sommige individuën het moreel helpen sterken, doch hij regeerde exceptionneel en geenszins algemeen.

De manschappen waaruit het Pruissische leger vóór den aanvang van den veldtogt van 1756 was zamengesteld, waren gemiddeld tusschen de 30 en 40 jaren oud, dus in de kracht van hun leven. Bij de wervingen werd, zoo als bekend is, met zekere voorliefde op mannen van groote gestalte, maar ook vooral op krachtigen ligchaamsbouw gezien. Hoezeer FREDERIK minder keurig dan zijn vader was, is hij echter niet geheel vrij gebleven van het zwak om groote soldaten te hebben, en dat zwak is bij de Pruisische monarchie tot in 1806 blijven bestaan. Het was echter FREDERIK niet alleen om het schoone voorkomen te doen, maar hij meende ook dat de groote gestalte een onmisbaar kenteeken van krachtigen ligchaamsbouw was.

De denkbeelden des Konings over langen diensttijd en krijgservaring, ziet men vooral in een aanschouwelijk licht geplaatst, door zijnen gekenmerkten wil, om, zoolang het slechts eenigzins mogelijk was, alleen oudgediende soldaten tot onder-officier te doen bevorderen. Mogt nu ook de jongere soldaat een voordeelig uiterlijk, en zelfs 5 of 6 vrede-dienstjaren hebben, en de oudere soldaat een veldtogt medegemaakt hebben, zoo gaf hij toch aan den laatsten de voorkeur, zelfs als deze noch lezen noch schrijven kon. Er zijn voorbeelden bekend, dat de Koning, bij speciale wapenschouwingen, jonge onderofficieren terugzette en oudere soldaten in hunne plaats benoemde, en hen voor het front der kompagniën zelf aanstelde. Dit kwam zoo met zijne inzigten omtrent de handhaving der krijgstucht overeen. FREDERIK was echter verre van slaafsch te hangen aan den ouderdom, en te dikwerf heeft hij voorbeelden gegeven, dat ook de jeugd in zijne gunsten konde deelen, wanneer hij, met zijnen doordringenden blik, daarbij bijzondere verdienste voor den krijg bespeurde; de officiersstand was echter in dit bijzondere geval meer bevoordeeld dan de mindere graden.

Uit dit aangewezen oogpunt moet men het gehalte van de Pruisische troepen van dien tijd beschouwen, namelijk wat de personele hoedanigheden van het gros betreft. Wij zullen wel niet noodig hebben, om den menschkundigen officier nog opmerkzaam te maken, dat hierop uitzonderingen te maken zijn, en dat die uitzonderingen menigvuldiger werden in het laatste tijdvak van dien altijd gedenkwaaardigen oorlog. Deze vallen echter van zelve in het oog, als men de studie dier veldtogten met eene volledige kennis van het krijgswezen van dien tijd voortzet. Vooral zal men FREDERIK tegen zijne wijsgeerige inzigten zien zondigen, wanneer hij de krijgsgevangen Saksers dwingt om in zijne dienst te treden, en ook die

overloopers in genade aanneemt, welke voor de tweede maal zijne vaandels ontloopen waren. Hierbij moeten wij echter iets ter zijner verontschuldiging inbrengen, namelijk, dat FREDERIK dikwerf slechts op eene overwinning rekende om hen te boeijen, of slechts bij het behalen daarvan vermeende genoegzame diensten van hen getrokken te hebben, daar elke overwinning hem weder andere plaatsvervangers leverde. Deze zijne berekeningen faalden dan eerst te gevoeliger, wanneer hij geslagen werd.

Om het militaire gehalte zijner soldaten van naderbij te zien, zoo moeten wij nog meer bijzonder gewagen van de krijgstuucht, van hunne taktische vorming en den officiers-stand. Daarna zullen wij de samenstelling van zijn leger, de slag-ordening, de op- en afmarschen, vechtaard, wijze van verpleging en legerordening beschouwen, om dusdoende een samenhangend geheel te verkrijgen.

De krijgstuucht, de afrioting der rekruten en de officiersstand.

De krijgstuucht had — zooals wij in de vorige § reeds hebben doen kennen — een streng en ernstig karakter. Zij had tot grondslag om de wilskracht van elk individu, geheel en uitsluitend tot het belang der koninklijke dienst te beperken, en de bevordering dier belangen als het hoogste doel van al het streven dier wilskracht te doen strekken. FREDERIK WILHELM I reeds deed de krijgstuucht uit dit gezigtspunt beschouwen, en vestigde haar op dien hechten grondslag, waarvan hij nimmer niet wilde afwijken. De erfgenaam zijner kroon, voor wien hij de middelen schiep, om eenmaal in de rij der vorsten met onverdoofbaren glans te schitteren, wilde hij — niet zonder daarbij eene zekere despotieke halstarrigheid te toonen — aan die krijgstuucht onderwerpen, en wie weet, hoever hij dien wil zou hebben uitgestrekt, indien de staatkunde niet krachtiger had gewerkt dan het gevoel van vader te zijn. De vriend der jeugd van den grooten FREDERIK, de ongelukkige KATT, de achterkleinzoon van eenen veldmaarschalk, de zoon eens luitenant-generaals, stierf op het schavot, als een slagtoffer van pligtverzaking, en als een zoenoffer van gekrenkte vaderlijke magt en der beledigde militaire wetten. Velen hebben deze gestrengheid des koninklijken vaders, in het vasthouden aan de door hem gevestigde beginselen van ouderlijke magt, van militairen dwang en gehoorzaamheid, enkel en alleen op rekening zijner gruwzaamheid gesteld; doch deze hebben zich eenigzins in het karakter des vaders bedrogen. Zijne inzigten vorderden gebiedend een voorbeeld, en KATT was ongelukkig genoeg van in zijn persoon dat voorbeeld aan te bieden, en — hij viel. FREDERIK's hart bloedde

op het graf zijns vriends, doch van dien oogenblik af gingen de eigenaardige inzigten zijns vaders, bij de behandeling der zaken, het soldatenwezen betreffende, in zijn wezen over; hij had de krijgstucht ook van deze zijde beschouwd en begrepen.

Groot was de invloed welken deze gebeurtenis op de inzigten van dien vorst uitoefende; en van den oogenblik af dat hij aan de regering kwam, tot aan het einde van zijne schitterende veldheers- en vorsten-loopbaan, vertoonde zich die invloed, altijd even jeugdig, even krachtvol, even gestreng. Geen begeerte om te straffen, geen willekeurige gruwzaamheid, geen despotiek geweld waren in zijn karakter als eigenaardigheden overgegaan; alleen pligtvervulling had zijn geheele wezen vervuld. De groote monarch had leeren inzien, dat geen gehoorzaamheid zonder inspanning van alle krachten mogelijk was, en dat het grootste verband der menschen aan hunne pligten en hunne gehechtheid aan hunne overheden, alleenlijk kon dáargesteld en bevestigd worden, door de voorbeelden van beloonende en van straffende regtvaardigheid. Zijne eigene gewaarwordingen hadden het hem gezegd, dat deze wijze van handelen de eenige weg was, om de vrees die zij voortbragt, eindelijk te doen overgaan, en, als ware het, te doen oplossen in eene onderworpen vereering. Den wijsgeerigen historiekennner zal het niet moeilijk vallen, de bronnen van vele inzigten des Konings, dit punt betreffende, in de schitterendste tijdvakken van het oude Romeinsche volk aan te wijzen. Dáár had FREDERIK zijne voorgangers gevonden en deze stonden hem steeds levendig voor den geest (1).

De Pruisische krijgstucht moest dieper doordringen dan dáár waar gewone voorschriften vermogen te werken. Zij was berekend om invloed te doen uitoefenen tot in het binnenste van het gemoed, waartoe geene

(1) In het vierde deel van de *Oeuvres Posthumes* komt, onder 's Konings briefwisseling met VOLTAIRE, eenen brief voor, door hem als Kroonprins, den 7den April 1737, geschreven, waaruit wij de volgende zinsnede, tot bevestiging van hetgeen hierboven bedoeld wordt, overnemen:

»Par quoi mon régiment a-t-il pu exciter votre curiosité? Je voudrais qu'il fut connu par sa bravoure, non par sa beauté. Ce n'est pas par un vain appareil de pompe et de magnificence, par un éclat extérieur qu'un régiment doit briller. Les troupes avec lesquelles ALEXANDRE assujettit la Grèce et conquit la plus grande partie de l'Asie, étaient conditionnées, bien différemment. Le fer faisait leur unique parure. Ils étaient, par une longue et pénible habitude, endurcis aux travaux; ils savaient endurer la faim, la soif et tous les maux qu'entraîne après soi l'apreté d'une longue guerre. Une vigoureuse et rigide discipline les unissait intimément ensemble, les faisait concourir à un même but, et les rendait propres à exécuter avec promptitude et vigueur les desseins les plus vastes de leurs généraux.»

menschelijke magt gewoon is te reiken, ten einde daar gevoelens te doen ontstaan, die nog meer zeggen dan die, welke door het bewustzijn van trouwe pligtvervulling worden voortgebracht. Daardoor ontstonden vele gewoonten en gebruikelijkheden onder deze troepen, die bij wijze van overlevering werden voortgeplant; ook buiten en behalve het reglement voor de officieren en de krijgs-artikelen voor de onderofficieren en soldaten, bestonden er bijna geene wetten of verordeningen. De wil des Konings was bepaald; en door de gewoonte, om in een vast gelegd spoor van voorstellingen, van pligten en regten te blijven, en door eene zekere houding, die het leven van het geheel omvatte, moest het leger tot zijne zelfstandigheid geraken, en daardoor noch tot de neiging, noch tot den wil kunnen komen, om van die afgebakende baan af te wijken. De hoofdwetten voor het leger bestonden dus in het reglement en de krijgsartikelen, en eenige weinige, gemakkelijk te overziene en te bevatten voorschriften. Het overige lag grootendeels in overgeërfde gewoonheids-regten, welke gewaarborgd werden door zeer streng afgemeten begrippen van pligt. De hierdoor voortgebrachte werkingen moesten wel van eenen zeer bijzonderen aard zijn; zij vormden geenszins het leger tot een' staat in den staat, maar gaf aan hetzelfde eene eigenaardige inrigting, die beschouwd werd als tot best wille van het geheele staatsligchaam daargesteld te zijn.

Zoodra de rekrut aangekomen en bij eene kompagnie ingedeeld was, legde hij — zoo als vroeger gezegd is — op het vaandel den eed van trouw en gehoorzaamheid af; dit geschiedde ten overstaan eens officiers, van den auditeur, welke hem de krijgsartikelen voorlas, van den jonker, welke het vaandel droeg, en van een' onderofficier welke hem begeleid had. Elk soldaat ontving een exemplaar dezer krijgsartikelen, waarop tevens aantekeningg werd gehouden der uitrustingsstukken welke hij ontving. Daarna ontving hij onderwijs in het exerceren. Tot de individuële vorming besteedde men veel tijd, daar die doorgaans zes maanden aanhield; zoodat er, in dien tijd, veel meer waarde gehecht werd aan de oefening van den enkelen man dan thans. Het onderwijs liep echter ook over alle gedeelten der vredes- en oorlogsdienst, hetwelk minder beschouwend, maar meer praktisch gedaan werd, om de pligten, welke de rekrut als soldaat te vervullen had, hem door gewoonte tot eene tweede natuur te maken. Zoo leerde hij, om een voorbeeld aan te halen, het uiteennemen en inelkander zetten en reinigen zijner wapens, zonder dat men zijn geheugen lastig viel met de benamingen der deelen, terwijl men hem het nut en voordeel dezer werktuiglijke behandeling zoo aanschouwlijk mogelijk maakte. In vele dezer zaken van onderrigt, was het mutuëel onderwijs, zonder dat

men de beginselen dezer leertrant nog kende, in gebruik; want de rekrut werd met een oud soldaat in kwartier gelegd, terwijl deze de opdracht had, hem voor den soldatenstand *op te voeden*. Door velerlei middelen had FREDERIK, die alles zelf bestuurde, het daarheen geleid, dat de oude soldaten er eene eer in stelden, om van den eenvoudigen burger of landman een soldaat te vormen; de onderlinge wedijver dier oude knevelbaarden, om de spoedigste en beste resultaten te leveren, was iets geheel eigenaardigs bij het oude Pruisische leger. De rekrut kreeg zodoende niet alleen onderwijs in het reinigen der wapenen, der paarden, der monteringstukken en andere voorwerpen, maar ook, hoe hij zich te gedragen had jegens de officieren, de onderofficieren, zijne kameraden, burgers en andere maatschappelijke standen. Dit onderwijs was geheel overlevering, zonder compendium, en werd door toespraak en voorbeeld gegeven. Men leerde hem het binnenkomen en het heengaan, het vragen en antwoorden, het groeten en het bedanken; alles in een en denzelfden vorm. Reeds bij deze oefeningen werd bij hem de grondslag gelegd, om zich bij het doen van meldingen kort en duidelijk te leeren uit te drukken, in één woord, tot dat militaire laconismus, hetwelk de korporaals en onderofficieren van dien tijd zóó zeer onderscheidde, en dat zoo veel stoffe voor anecdoten geleverd heeft. Van den aanvang dezer oefeningen af, werd er, zoowel door zijn' krijgskameraad als door de korporaals en onderofficieren, op gewerkt, dat de rekrut eene zekere vastheid en handigheid verkreeg in al zijn doen en laten; dat de liefde voor zijne wapenen en voor zijn paard in hem opgewekt en tot gewoonte werd, en dat de spanning zijner opmerkzaamheid zich niet slechts in rij en gelederen bepaalde, maar zich ook tot alles uitstreckte wat maar eenigzins tot de dienst behoorde. Zoo leerde b. v. de infanterie-rekrut van zijn mentor, hoe noodzakelijk het is om de voeten en het voetschoeisel steeds zuiver en in goeden staat te houden, en eenen leefregel aan te nemen, overeenkomstig de pligten die hij eenmaal te vervullen zoude hebben; de kavallerie-rekrut leerde al deze bijzonderheden, en daarenboven ook voor zijn paard dergelijke zorgen aan te wenden. Ook op zijn moreel werd, door den steeds koutenden en van zijnen grooten Koning vertellenden mentor, met kracht gewerkt. Niet alleen dat deze wijze van afrigting belangrijke resultaten opleverde, maar zij bevorderde ook eene matige beweegoorzaak tot gehechtheid aan den soldatenstand en der soldateneer, namelijk, de kameraadschap. Datgene nu wat den ouden soldaat tot eene onmisbare gewoonte geworden was, werd den jongeren, eveneens door gewoonte, ingeprent. Dit alles werd door de eigenaardige Pruisische krijgstuicht gestempeld, waarover de schrijver der voormelde *Denkwürdigkeiten* zich als volgt uitlaat:

» Dit ontzigtbare en in geen leerboek of voorschrift zamen te vatten iets, ging in het leven van FREDERIK'S leger over. Met de hierboven aangeduide (ook door ons opgemerkte) gewoonten, verbond men de dieptreffendste voorstellingen van de onschendbaarheid en onverzaakbaarheid der den soldaat opgelegde pligten, van de heiligheid der krijgsartikelen, van de eerwaardigheid der overgeleverde begrippen van toewijding, en zodoende ook die der krijgstucht en der groote gestrengheid in de subordinatione. Was nu ook aan den, uit de laagste volksklasse voortkomenden soldaat, de ontwikkeling van het fijne krijgsmans-eergevoel vreemd gebleven, dan hield hem toch de voorstelling van de kracht der krijgstucht, en vooral van het onschendbare geweld der subordinatione, in eene spanning, welke op eene zeer voldoende wijze de plaats van dat fijne gevoel konde innemen. Niet zelden zag men dat fijnere gevoel, voor 't minst in zijne ruwe omtrekken, zich dan ontwikkelen, wanneer de eerstbedoelde voorstellingen tot gewoonten waren geworden. Dit schijnt de grondslag geweest te zijn waarop FREDERIK bouwde, en de reden te wezen, waarom hij verlangde dat de soldaat zijn officier meer dan de vijandelijke kogels moest vreezen. Daar nu de disciplinaire wetten van het leger op zulke grondvesten berusten, zoo kan men ook gevoeglijk beweren, dat deze veel verder reikten dan bloote voorschriften en wetten zich konden uitstrekken.»

Dit alles is ongetwijfeld de schoonste zijde der toenmalige Pruisische krijgstucht, namelijk: de voordeelige uitkomsten die zij voortbragt. Ze van eenen anderen kant beziende, zouden wij, nieuweren, welligt geneigd zijn, om de middelen af te keuren, welke tot het verkrijgen dier uitkomsten gebezigd werden. Deze bestonden in zeer pijnlijke lichamelijke straffen, vestingstraf, en in de doodstraf voor misgrijpen tegen de subordinatione. De groote gestrengheid der tucht deed zich voornamelijk gevoelen in de magt aan de onderofficieren en officieren toegekend, om ligte overtredingen dadelijk en op eigen gezag met den stok te straffen. De bevoegdheid der onderofficieren en officieren om te straffen, was door geene positieve voorschriften begrensd; een pligtmatig afmeten daarvan, door dienstgebruik en langdurige ervaring, strekte alleen tot leidraad in de toedeling van tuchtigingen. Doch daar nu door deze bevoegdheid de gehoorzaamheid en onderworpenheid van den mindere aan den meerdere toenam, werden de tuchtigingen ook in gelijke mate minder, omdat vele oorzaken tot straffen werden weggenomen. Deze onderofficieren nu waren voor het grootste gedeelte oude gediende en ervaringrijke soldaten; zij vormden, in dien tijd, *types* in de militaire hiërarchie die geheel verloren zijn gegaan. Deze, even als de hoogere, kenden het doel van hunnen grooten veldheer, ieder in zijne betrekking;

dat doel was door gewoonte en door de voorbeelden, welke de Koning zelf gaf, in hun geheel aanzijn ingeweven. Zij wisten b. v., dat het des Konings verlangen was, dat men bij de oefeningen der nieuwelingen met zeer veel geduld moest te werk gaan, vooral met den goedwilligen, echt Pruisische gevoelens koesterenden jongeling. De handelooze, de ouderlijke tucht ontloopen inlander, of de vagebonderende vreemdeling, welke zich onder de Pruisische vaandels geschaard had, was echter niet zoo gewaarborgd tegen den stokslag van zijnen onderwijzer, korporaal of onderofficier, als hij zich halstarrig betoonde. Ligte vergrijpen werden op deze wijze dadelijk, onder de oefeningen zelve gestraft. Zwaardere vergrijpen werden, op last der officieren of compagnie-chefs, en in hunne tegenwoordigheid getuchtigd, en dit klom zoo op tot den regiments-kommandant. Procesvormen, of het lang verwijl tussehen vergrijp en straf hadden zelden plaats. Was de heiligheid der subordinatie geschonden, dan beslisten de krijgswaarden, en velden vonnis. De gewoonte en de ervaring werkten ook hier weder veel sterker dan geschrevene wetten, en daar, in alles en voor alles, het belang van 's Konings dienst in de harten van de meeste leden van dat militaire gezin gegriffeld stond, zoo werd dat belang, zoowel bij de tuchtiging als bij alle andere aangelegenheden, behartigd. Van daár dan ook dat men destijds, in die pijnlijke tuchtigingen, geenszins misbruik van magt zag, of er datgene in ontdekte, wat wij, fijner denkende, er welligt in zouden vinden; en dan nog mag men, op de verzekering zoo van den Koning zelven, als van oordeelkundige schrijvers van dien tijd, aannemen, dat er werkelijk zelden misbruik van die bevoegdheid gemaakt werd. Zoo zag de oude braaf dienende soldaat zich eenigzins tegen den stok gewaarborgd, al ware het dat hij zich aan een klein verzuim bij het exerceren of andere oefeningen schuldig maakte; en zulks juist niet door geschrevene wetten of positieve voorschriften, die hem zijne regten deden kennen; neen, maar door de ervaring der overheden, die te goed wisten, wat men aan dezulken verschuldigd was.

Menigvuldig zijn de voorbeelden, welke de Koning zelf gegeven heeft, hoe men in voorkomende gevallen en omstandigheden moest handelen. Zulke voorbeelden geschieden, om zoo te zeggen, ten aanschouwe van het geheele leger, of werd aan hetzelfde van oor tot oor overgeleverd. Zoo strafte FREDERIK, onder honderde dergelijke voorvallen, een' jong subaltern officier met cassatie en joeg hem weg, omdat hij, op eenen langen vermoeijenden marsch (naar Collin), eenen ouden afgematten soldaat op eene zeer harde wijze wilde vooruitdrijven; een sprekend bewijs van het zoo even door ons geschetste, en dat eene menschkundige toepassing der anders zoo strenge

krijgstucht door den Koning verlangd werd. Een ander voorbeeld doet FREDERIK'S inzigten omtrent het punt van subordinatione kennen: Een soldaat van het 1te bataillon koninklijke garde, welken de Koning persoonlijk kende en die een zijner (door hem zelve aldus genoemde) lievelingen was, liet FREDERIK, na het krijgsgeregteeljk oordeel geconfirmeerd te hebben, wegens een eenvoudig vergrijp tegen de subordinatione, dood schieten. Toegevendheid met gestrengheid vindt men menigvuldig in 's Konings handelwijze ge- paard; doch geenszins als eene ongelijkheid in humeur, karakter of inzigt- en, maar altijd als een gevolg van eenerlei denkwijze; niet als eene vor- stelijke caprice, maar als eene behoefte, om zich-zelve, even als de minste zijner soldaten, te onderwerpen aan het ijzere en toch menschkundige juk der overgeërfde en door hem vervolmaakte krijgstucht.

Het beginsel, door den Koning aangenomen en dat nimmer bij hem tot wankelen is gebracht, namelijk, dat de hoogere altijd gelijk had, mogt in enkele gevallen hard en zelfs onregtvaardig toeschijnen; doch de invloed daarvan in den geheelen omvang genomen, werkte heilzaam.

De krijgswetten, waarvan wij zoo even gesproken hebben, waren ver- vat in het reglement van 1745; enkele voorbeelden uit hetzelfde ontleend, zal dengenen die het niet kennen, een denkbeeld van zijne gestrengheid geven.

Zoo mogt o. a. een generaal geen ander dorp, dan dat 't welk hem tot inkwartiering aangewezen was, betrekken, op straffe eener geldboete van 200 dukaten, ten voordeele der invalide-kas. Te velde zijnde, was het op straffe van 600 dukaten boete verboden, om des avonds groote gast- maaltijden te houden. Op het niet behoorlijk doen van rondes en patrouilles stond vestingstraf. De straf des doods met den strop was vastgezet op de desertie, het plunderen der inwoners, het uitspannen der paarden bij de bagage, wanneer deze aangevallen werd, enz. Op straffe van doodschieten was het verboden, vóór het kommando te vuren. De oudere en hoogere officieren hadden in last, ieder individu die wilde vlugten, neder te stooten. Ieder officier die in een retranchement, kerkhof of vasten post het bevel voerde, moest zich tot het uiterste verdedigen, en mogt zich niet overgeven, al ware de vijand ook honderdvoudig sterker; overmanning alleen waarborgde hem voor de infame cassatie, enz., enz. Had men nu tegen een dezer wetten gezondigd, of tegen bevelen die gegeven waren en die aan eene dezer bepalingen konden geassimileerd worden, dan was de Koning onverbiddelijk en de straf volgde de misdaad.

Wij hebben aangetoond, hoezeer dit alles werkte, en hoeveel invloed deze vasthoudendheid uitoefende; doch meer nog dan dat werkte de eigen

zielskracht des Konings op het onderhouden van den door deze krijgstucht voortgebragten krijgsgesest bij zijne troepen. Die zielskracht deed zich vooral schitterend kennen, als hij door het ongeluk bezocht werd en zijne vijanden hem geheel verloren waanden. Zoo vertoonde FREDERIK zich in zijne geheele grootheid aan zijn leger, twee dagen na den ongelukkigen slag van Collin. Bij Hochkirch totaal geslagen, blijft hij, naauwelijks op eene mijl afstands van het slagveld, bijna geheel van artillerie ontbloot, staan, en ontzet Neisse, alsof hij de overwinnaar en DAUN overwonnen was. Bij Künersdorf ziet FREDERIK zijn leger uiteéngeworpen en zoo goed als opgelost, en toch heeft hij zijne bedaardheid van geest niet verloren, naardien hij weinige uren daarna een officier aan den hertog FERDINAND VAN BRUNSWIJK afzendt, met de volgende toespraak: »Wanneer gij DAUN niet bij Berlijn en CONTADES voor Maagdenburg vindt, dan kunt gij den hertog, uit mijnen naam, verzekeren, dat er nog niet veel verloren is.»

Door deze zielskracht en vastberadenheid, in de ongelukkigste omstandigheden zijns levens, verpersoonlijkte de Koning de Pruisische krijgstucht als het hoogste en grootste beginsel van zijn oorlogsstelsel.

Hoe duidelijk komen nu niet, door de kennis dezer bijzonderheden, vele anders onbegrijpelijke krijgseiten diens grooten mans, voor den geest des denkenden beschouwers. Hoe helder spiegelt zich de mogelijkheid aan ons begrip voor, dat FREDERIK, na een verloren slag, den volgenden dag weder even geducht en grimmiger nog, zijne vijanden onder de oogen konde treden, met een leger dat slechts door vijandelijk lood en gevangenschap in fysieke krachten verminderd was, maar door den tooverslag der krijgstucht in moed was gestegen. De Koning *beval* aan zijne soldaten, om meer dapperheid en volharding te toonen, en dit bevel werd even naauwgezet uitgevoerd, alsof hij eenige misgrepen in het wapenmanuaal door eene herhaling deed verbeteren. Die mogelijkheid bestond; want zijne generaals gehoorzaamden blindelings aan zijne bevelen, en van dezen tot den vice-korporaal toe, leed geen bevel eenige verminking. Alles waakte, ieder in zijnen kring en zijne betrekking, dat er geene syllabe van het bevel werd afgeweken; de generaals voor de velen, de korporaals voor de weinigen. Om de volledige werking dezer tucht in al hare trappen en graden nogmaals en met een laatste oogopslag te overzien, zullen wij den schrijver der *Denkwürdigkeiten* laten spreken:

»Het is zeer natuurlijk, dat in een zoodanig leger de eigenlijke subordinatie den hoogstmogelijken graad van kracht bereiken kon. Daar er nu in de geschiedenis van dat leger geen voorbeeld te vinden is, dat er van het onderwerpen aan die subordinatie en van dat onbepaalde buigen

onder den wil der bevelhebbers, op eene tergende en gruwzame wijze misbruik is gemaakt, of tot een spel der overheden gestrekt heeft, zoo valt het zeer gemakkelijk te begrijpen, dat deze subordinatie, om der dienst wille, geen grenzen keude. De grond waarop zij rustte was daarom zeer vast, het was ijzer! Men heeft gezien, dat opper-officieren, hunne troepen tegen den vijand aanvoerende, dezelfde juistheid, dezelfde onverstoerbare opmerkzaamheid van hunne ondergeschikten vergden, als zij dit gewoon waren op de exercitie-plaats aan den dag te leggen. Mij is een speciaal voorbeeld bekend, dat door de oudste staf-officieren van dien tijd is bevestigd geworden: Een regiment (in den 7jarigen oorlog onder den naam van *von Lestwitz*, later onder den naam van *von Tauenzien* bekend), dat in den slag van Breslau het dorp Kleinburg zoude nemen, werd door zijn kommandant, den kolonel von KLIZING, tegen hetzelfde gevoerd. In het vooruitgaan met bataillons vurende, en het aanslaan der geweren niet behoorlijk naar de voorschriften geschiedende, liet de kommandant, in weerwil dat zijne troepen sterk beschoten werden, meermalen afzetten en weder aanleggen, tot dat het eindelijk met de hoogstmogelijke juistheid plaats had, zonder dat er één schot was afgetrokken, noch de minste wanorde te bespeuren was. Deze op zich-zelve onbeduidende en weinig bekende anecdote, bewijst echter genoegzaam, hoezeer de regimenten aan hunne chefs onderworpen waren, en hoe deze gene in hunne hand hadden. De stem des aanvoerders was voldoende, om elke beschouwing, elke overweging of gewaarwording in het gemoed zijner ondergeschikten te doen zwijgen. Zulke troepen verloren, zelfs in de ongelukkigste toevallen, slechts zeer kortstondig hunne houding en bedaardheid, en konden juist daarom spoedig herzameld en in orde gebragt worden. Van dat spoedig herzamelen heeft men bewonderenswaardige voorbeelden gezien, zooals het nachtelijke gevecht bij Hochkirch en het ongeluk nabij Künersdorf bewijzen, in welk laatste, zooals men mij verzekerd heeft, twee grenadiers, die, door een generaal bij de schipbrug van Reitwein als vice-korporaal gesteld, in staat waren, om de in wanorde vliedende menigte tegen te houden en te doen herzamelen. De speciale geschiedenis van vele regimenten levert een aantal van dergelijke voorbeelden op, en men kan beweren, dat in het leger van FREDERIK II, de invloed der bevelhebbers van alle graden zóó ver gegaan is en zóó diep heeft gewerkt, als menschelijke krachten het toelieten."

Het zou de grenzen van ons bestek te ver overschrijden, wanneer wij verder wilden uitwijden over dit gedeelte van ons onderwerp. Overigens komen wij nog, bij de volgende behandeling, daarmede in aanraking, om

deze en gene bijzonderheden verder te ontwikkelen. Hier hebben wij slechts willen doen gevoelen, welk een graad van gehoorzaamheid en onderworpenheid er bij het leger van *FREDERIK* bestond, en hoe veel invloed zelfs de geringste in rang, in de militaire hiërarchie, daarop uitoefende. Over dat geheel zweefde het genie van dien grooten vorst, en stempelde het met zijnen krijgsgesest. De nabootsing die anderen beproefden, leverde misvormde uitkomsten, omdat zij den vorm voor het wezen hadden genomen, en al hunne denkkracht besteedden om dien vorm na te bootsen, terwijl zij den geest die den vorm bezielde, geene opmerkzaamheid hadden geschonken. Die nabootsing konde slavenzin voortbrengen, maar geenszins dien waren krijgsgesest welken men bij de Pruisen, zelfs in de geringste bijzonderheden, bespeurde.

Deze meer bijzondere beschouwingen over de krijgstucht van *FREDERIK den Groote* hebben wij laten voorafgaan, omdat die krijgstucht, onzes inziens, ten grondslag aan zijn krijgsgenie strekte en er het hoofdbestanddeel van uitmaakte. Om de verpersoonlijking van dien grooten veldheer goed te treffen, moesten wij ons tafereel eene zoodanige grondverw geven. Al het overige wat wij te beschouwen of te ontwikkelen hebben, staat zoo naauw met dien grondslag in verband en is daarmede zoozeer inééngeweven, dat het goede begrip van elk onderdeel van beschouwing, geheel afhangt van het begrip van dien grondslag. Die zogenaamde beuzelachtige juistheid, welke bij de individuële oefening der rekruten gevegd werd, was eerder eene oefenschool in het onderwerpen van den wil, dan eene noodzakelijkheid voor taktische vorming; doch met den geest, die bij de Pruisen in het onderwijs geven voorzat, moesten beide vereischten er gelijkmatige voordeelen uit trekken. *FREDERIK II*, door verkregene uitkomsten misleid, heeft de inéémenging van dien grondslag met de individuële oefening welligt te ver uitgestrekt, en is daarom, in sommige zijner inzigten, misschien niet geheel en al van beuzelachtigheid vrij te pleiten. Intusschen is het ook eene bewezen daadzaak, dat hij, vooral door zijne nabootsers, die later als zijne regters zijn opgetreden, bijna geheel valsch is beoordeeld geworden. De eenige, die de beste kopij geleverd hebben van zijne krijgstucht, soldatenvorming en taktische inzigten, zijn de Engelschen, en aan die kopij zijn zij getrouw gebleven. Wat deze daarmede gewrocht hebben, zelfs tegen den krijgskolossus der nieuwste tijden, is te bekend om hier aan te halen. Dit brengt ons als van zelve tot de vlugtige beschouwing van de individuële oefening der jonge soldaten van *FREDERIK's* leger.

Met de grootst mogelijke zorg en oplettendheid werd gewerkt om de rekruten van alle wapensoorten eene regte en onbeweeglijke houding te doen

aannemen. Deze inleiding tot hunne taktische vorming, had niet alleen ten doel om het door zwaren arbeid of door gewoonte gekromde ligchaam of de ledematen de regte en oogenschijnlijke stijve houding, die men van den Pruisischen soldaat in rij en gelid vergde, te doen aannemen; ook hiermede beoogde men die onderworpenheid te verkrijgen, waarvan wij hierboven gesproken hebben. Iets dat wij als eene opgelegde straf zouden aanzien, werd destijds beschouwd als eene onmishare oefening, namelijk, het langdurig onbeweeglijk stilstaan, in de houding waarin de onderwijzer den rekrut geplaatst had. Bij die oefening werd zelfs het denkvermogen van den rekrut, als 't ware, aan banden gelegd, daar geen spier, geen ooglid zich mogt bewegen. Het eigenaardige van het Pruisische onderwijs was, dat men, zoo er geen spoedvereischende omstandigheden bestonden, tot geene andere oefeningen overging, dan nadat de rekrut de geveerde houding, stilstaande, langdurig en zonder het ligchaam te vermoeijen, konde bewaren, zelfs dan wanneer men zijne armen op kommando uitstrekken, krommen en weder langs het ligchaam deed afzakken. Deze houding, die — zoo als wij boven gezegd hebben — oogenschijnlijk stijf scheen, doch inderdaad berekend was, om later den soldaat een ongedwongen en vrij gebruik zijner ledematen te geven, zoo noodzakelijk bij de gezwinde ladingen, moest hem door kracht van gedwongen gewoonte eigen geworden zijn. Deze oefening achtte men voor de ruiters even noodzakelijk, en als eene inleiding voor hunne onbeweeglijke zitting in den zadel. Daarna volgden de wendingen; vervolgens het marcheren. Al deze oefeningen geschieden zonder wapenen, en niet eerder ging men tot het dragen en behandelen van het geweer over, dan nadat de rekrut in de oefeningen der houding, der wendingen, der rigtingen en in het marcheren zich-zelfen, als het ware, had leeren vergeten, en daardoor de krijgstucht in zijn persoon verzelfstandigd had.

Bijzonder werd toegezien op de loodregte dragt van het geweer, waartoe de zamenstelling der geweer-laden was ingerigt. Dit was een der hoofdgebreken bij het Pruisische leger, 't welk dan ook op de werkdadigheid der vuren eenen zeer nadeeligen invloed uitoefende. De kolven, geheel in de verlenging der geweerloopen vallende, maakten het doelen onmogelijk, en hoezeer men later dit gebrek door de meerdere buiging der kolven eenigzins verholpen heeft, is men echter, zelfs in onze dagen, nog met dezelfde beuzelachtigheid, blijven hangen aan de regte dragt van het geweer, en alzoo ook aan den nog te regten stand van de kolf, ten opzichte van de verlengde vizierlijn. Nadat de rekrut langdurig in de dragt van het geweer stilstaande, bij de wendingen en bij de marschen geoefend was, ging men tot de handgrepen over, welke destijds zeer menigvuldig waren.

Het laatste en gewichtigste gedeelte van het onderwijs was het laden en vuren. Om in den kortsten tijd het grootstmogelijke getal kogels naar den vijand te kunnen afzenden, gold hier als hoofdbeginsel. Langdurig en menigvuldig waren de oefeningen in dit gedeelte, zoowel met blind vuur als met losse patronen. Het hoofdzakelijke, namelijk, het rigten en de oefeningen in het schijfschieten, werd geheel verzuimd; dit was ook ondoenlijk met de toenmalige zamenstelling der geweren. Het is wel eenigzins te verwonderen, dat FREDERIK, die tot nog toe als de grootste tacticus moet beschouwd worden, aan deze leemte zijn zegel gehecht heeft; zijne grondstelling in dit opzigt was, dat het aantal kogels de min gegronde trefzekerheid moest verbeteren. Intusschen valt hierbij op te merken, dat het toenmalige Pruisische geweervuur somwijlen, in vergelijking van de andere legers van dien tijd, werkelijk zeer moorddadig was. Zulks kon plaats hebben door de onbegrijpelijke onderworpenheid der troepen aan de stem hunner aanvoerders. Bij den aanslag lagen de geweren horizontaal, en onderling, door de onwrikbare afrigting der manschappen, volmaakt in hetzelfde vlak. Werden er nu salvo's gedaan tegen den vijand, en bevonden deze zich in het aangegeven kogelvlak, dan is het ligtelijk te begrijpen, dat de afrigting der troepen en de bovenbedoelde onderworpenheid, het aangeduide gebrek somwijlen zeer voldoende verhielpen. Hier echter blinkt dan ook wederom het groote overwigt van de Pruisische krijgstuclit helder door. Bij het reglement was bepaald, dat de soldaat vijf malen in eene minuut moest kunnen laden en afschieten, en de zesde lading met geschouderd geweer volbragt hebben.

Met de noodige wijzigingen in het gebruik zijner wapenen te voet, werd de kavallerist op dezelfde wijze onderwezen. Als hij daarin behoorlijk geoefend, en alzoo, in den zin des woords, reeds tot soldaat gevormd was, dan eerst werd hij te paard gezet. De zitting, waarbij hij, tot de krachtige voering van de sabel, leerde zich in de stijgbeugels op te geven, het bewegen van de hand, van zijn paard en de houding van het evenwigt, werden eerst in stap en daarna in de snellere bewegingen onderwezen. Vervolgens kreeg hij praktisch onderwijs in de natuur van het paard, voor zoo verre zulks voor den ruiter noodzakelijk geacht werd; in het gebruik van handen en beenen, het zadelen, pakken enz. Dit alles werd zoo menigvuldig en langdurig herhaald, dat het den rekrut tot eene onwrikbare gewoonte geworden was. Zeer zorgvuldig werd het onderwijs in de eigenaardige wapenen der ruiters, namelijk, der sabels en stooledgens gegeven. Zoodra de ruiters in dit alles, en, om zoo te zeggen, op hunne paarden als te huis waren, kwamen de zoogenaamde *tours de force*, het

het springen over slooten, barrières en heggen aan de beurt; waarin de ruiters langdurig individueel geoefend werden.

Heeft FREDERIK vele gebruiken, betreffende de vorming der infanterietroepen, van zijnen vader overgenomen, zoo heeft hij, echter, den eenigen en waren grondslag gelegd voor de vorming eener goede ruitery. Zijne denkbeelden daaromtrent grenzen aan de volmaaktheid; en aan zijne persoonlijke bemoeijingen had hij ook die voortreffelijke kavallerie-aanvoerders te danken, die, met hem ten grave gedaald, nog op hunne even verdienstelijke opvolgers wachten.

Het zoude der moeite overwaardig zijn, om hier in al de bijzonderheden van den officiersstand van FREDERIK's leger te treden. Dit onderwerp zou een nieuw veld aanbieden tot het doen van hoogstgewichtige wijsgeerige bespiegelingen, die welligt, zelfs in onze dagen, nog beweegoorzaken tot het doen van toepassingen konden vinden. In de vorming van dien stand blinkt het krijgsgenie des Konings helder uit, en doet den naar leering strevendenden krijgsmann dieper in de geheimen zijner krijgsvoering dringen, daar het hem nog onderscheidene middelen leert kennen, die dat genie aanwendde, om op zijne vijanden zegepraal op zegepraal te behalen en in ongelukkige gevallen de ergste gevolgen te ontgaan. Zij staaf tevens de waarheid, dat het niet de Pruisische taktiek van dien tijd alleen was, die Pruisen op het standpunt plaatste, waarop het zich na den zevenjarigen oorlog gevestigd heeft, zoo als vele blinde navolgers van uiterlijke vormen, en eenige *soit disant* krijgskundige schrijvers hebben willen beweren. Het opsommen en ontwikkelen van al deze bijzonderheden zou ons echter te ver voeren, en uit het oog doen verliezen, dat wij slechts een vlugtigen blik wilden werpen op het Pruisische leger in den zevenjarigen oorlog, om aan te wijzen, hoe hetzelfde, naar ons inzien, moet bestudeerd worden. Wij zullen alzoo slechts de hoofd-karaktertrekken van dien stand, doch in voldoende omvang, schetsen, om den veldheer en zijne werktuigen ook van die zijde te doen kennen.

De eer was de grondslag waarop FREDERIK zijne officieren stelde, en waarnaar hij hunne beginselen, hunne inzigten omtrent hunne sociale positie, hunne verhouding tot de subordinatie, tot de dienstplichten, hunne wijze van denken, hunne studiën vormde. Braafheid, vaderlandsliefde, betrekkingen tot kameraden en tot de andere maatschappelijke standen, al deze zedelijke hoedanigheden moesten opgewekt, levendig gehouden en geprikkeld worden door de eerezucht. De zedelijke beginselen der eer, welke

FREDERIK op eene hoogst mensch- en staatkundige wijze bij het leven van den officiersstand had ingeweven, waren de banden waarmede hij zijne officieren aan zijne grootsche inzigten, aan krijgstuicht en subordinatie bond, en deze werden de hoofdbron der krijgshaftige deugden en der ridderlijke toewijding aan den verheven wil des veldheers.

Om dit doel, zooveel als tijd en omstandigheden zulks toelieten, te naderen, moest FREDERIK aan den officiersstand een destijds nog ongekend sociaal relief geven. Het was dan ook eerst onder zijne regering, dat de subalterne officier, in de gezelschappelijke betrekkingen, met de opper-officiieren gelijk geschat werden, en geen gezellige tezamenkomst, zelfs van personen van den hoogsten rang, was voor den subalterne officier gesloten. Het was den Koning aangenaam, in de hoogere kringen en aan zijn hof vele jonge officieren te zien, en 't was zijn verlangen, dat ook deze als mannen van eenen hooger stand behandeld werden. FREDERIK was zelfs, tot bereiking zijner oogmerken, verder gegaan, en bepaalde, dat, indien zelfs een' der jongste officieren in een gezelschap, op de eene of andere wijze, de gepaste onderscheiding niet bewezen werd, alsdan al de officieren zich konden en zouden verwijderen (1). Het sprak echter van zelf, dat ook de officieren zich dien hooger stand moesten waardig gedragen. Bij de andere legers had dit in het tijdvak van 1740 tot 1786 geenszins plaats, waar een subaltern officier veel te gering geschat werd, om de hoogere gezelschappen te mogen bezoeken. In Pruisen verhiel FREDERIK II de montering tot een eerekleed, tot een toegang-biljet aan het hof, terwijl het bij andere hoven bijna een hinderpaal was om de vleugel-deuren eens salons te doen openen. Zelfs uit deze weinige regelen moet den denkenden beschouwer het verschil in het oog vallen, dat noodzakelijk moest bestaan in de aanvoering der Pruisische troepen van dien tijd en in die van hunne tegenstanders. Door den krijgsmansstand als een eerestand te beschouwen, die in eere-beloningen de grootste aanmoedigingen moest vinden, had de menschkundige vorstelijke veldheer een gewenscht hoofddoel zijner inzigten bereikt, namelijk, dat de officier, eenig om des eerswille, zijn leven aan hem ten offer bragt, en alzoo ook alleen (voor 'tminste het grootste aantal) door eer beloond konde worden. Het gevolg van al deze

(1) Toen eens in Koningberg (in Pruisen), in den jare 1764, de minister TETTAU eene assemblée gaf, zocht een jong vaandrig iets achter een der venster-gordijnen. Des ministers vrouw, welke buitengemeen op zindelijkheid gesteld was, en het gepoederde hoofd des vaandrighs ongaarne aan hare gordijnen zag wrijven, vroeg hem alzoo eenigzins bits: «Wat zoekt gij? Welligt uw hoed en degen?» Dit vergramde den aanwezenden generaal-inspecteur zoodanig, dat hij zijn hoed nam, vertrok, en door al de aanwezende officieren gevolgd werd.

bemoeijingen was, dat er onder het korps officieren, waarmede de zevenjarige oorlog begonnen werd, een weêrgaloos *esprit de corps* bestond, dat door de aangeduide middelen onderhouden en bewaard werd. De officieren waren daardoor nader aan hunnen vorst en veldheer gebragt, hadden zich met hem vereenzelvigd; de eer des Konings was de hunne, in zijnen roem kweekten zij dien van zich-zelve aan; zijne ongelukken deden hunne harten bloeden, en om deze te lenigen, vochten zij onder zijne oogen met leeuwenmoed, en stierven juichend den heldendood, als zoenoffers van het vergramde noodlot. Hoe de Koning zelf gedacht heeft over het korps officieren blijkt, als hij, van het jaar 1756 sprekende, zegt (*Oeuvres Posthumes*, T. III): »Tous les bataillons, tous les régiments de cavalerie avoient à leur tête de vieux commandeurs, officiers éprouvés, pleins de valeur et de mérite. Le corps des capitaines étoit composé d'hommes murs, solides et braves. Les subalternes étoient choisis; plusieurs étoient pleins de capacité et dignes d'être élevés à des grades supérieurs. En un mot l'application et l'émulation que régnoient dans cette armée, étoient admirables.»

Met zulke inzigten, en verkeerende onder de nog altijd heerschende feodale begrippen, valt het niet moeilijk te begrijpen, dat FREDERIK, in weêrwil zijner anders zoo wijsgeerige grondbeginselen, den adel als eene inrigting beschouwde, welke hij voorkeur geschikt was om zijn leger van officieren te voorzien. Wij gelooven het niet ondienstig 's Konings denkwijze hieromtrent door eene aanhaling uit zijne eigene geschriften (*Oeuvres Posthumes*, T. V) op den voorgrond te stellen. »Il est plus nécessaire que l'on ne croit, de porter cette attention au choix des officiers, parceque d'ordinaire, la noblesse a de l'honneur. Il ne faut pas disconvenir cependant, que quelque fois on rencontre du mérite et des talens chez des personnes sans naissance; mais cela est rare, et dans ce cas on fait bien de les conserver. Mais en général, il ne reste de ressource à la noblesse que de se distinguer par l'épée; si elle perd son honneur elle ne trouve pas même un refuge dans la maison paternelle; au lieu qu'un roturier, après avoir commis des bassesses, reprend sans rougir le métier de son père et ne s'en croit pas plus déshonoré.»

In onze dagen moet eene zoodanige uiting meer dan vreemd klinken; maar, wanneer men zich slechts in de tijden, waarvan hier de sprake is, en in den toenmaligen maatschappelijken toestand verplaatst, dan wordt des Konings denkwijze eenigzins geregvaardigd. Zeker is het echter, dat, indien FREDERIK de volledige emancipatie van den zoogenaamden middelstand had mogen beleven, hij daarover ook anders zoude gedacht hebben.

FREDERIK II ging alzoo van de grondstelling uit, dat de officieren van

zijn leger, op eenige uitzonderingen na, edellieden moesten zijn, en wel de officieren der veld-infanterie, der kurassiers en der dragonders, geheel of gezamenlijk, en die der huzaren, artillerie en garnizoens-regimenten gedeeltelijk. Bij de laatstgenoemde regimenten bleven plaatsen open, welke door niet adellijke officieren konden vervuld worden. Wanneer nu echter de Koning de voorkeur aan den adel gaf, dan wilde hij toch, en met niet minder gestrengheid, dat de niet adellijk geboren officier, even zoo zoude denken, als hij vermeende dat de edelman moest denken en handelen. Al de voorschriften welke FREDERIK in dat opzigt gaf, even als de wijze waarop hij verlangde dat de officieren moesten behandeld worden, hadden dan ook die strekking, dat de officiersstand op zich-zelfen beschouwd, zelfs den adeldom gaf aan diegenen welke van burgerouders afkomstig waren.

De inzigten en grondstellingen, welke de groote monarch volgde in het beproeven, vooruitzetten en beloonen van talenten en bijzondere verdiensten, waren geheel overeenkomstig den hierboven medegedeelden grondslag. De vasthoudenheid aan zijne grondbeginselen drong tot zijne ondergeschikten door, en deze drukten op de beginselen, waardoor zijne officieren geleid werden, een onmiskenbaar zegel van vastheid van karakter, zoo hoogst noodzakelijk bij de krijgsdienst. Ook hierin werkte het voorbeeld des Konings meer dan honderde besluiten en voorschriften.

FREDERIK'S handelwijze ten opzigte zijner officieren, was dus bijzonder geschikt om eenen zekeren, zoogenaamden kastengeest onder hen te vormen; een geest, die het welgevallen van sommige schrijvers der 19de eeuw niet heeft mogen wegdragen. De uitkomsten welke Pruiszens groote Koning met zijne wijze van zien heeft verkregen, getuigen echter te voordeelig nopens den krijgsgesest en ridderzin, welke hij onder het officierskorps heeft kunnen opwekken, dan dat wij ook daarin het overwigt van zijn genie zouden miskennen. Wij zijn er zelfs verre van af, om, even als enkele schrijvers het willen doen voorkomen, te stellen, dat des Konings inzigten met zijne officieren, niet in overeenstemming waren met die welke hij met de mindere militairen had; integendeel, wij vermeenen te kunnen beweren, dat al de deelen van dat groote krijgswerktuig harmonisch inéénpasten. Onze voorafgaande beschouwingen zullen trouwens, zoo wij hopen, die harmonie duidelijker genoeg hebben doen zien, daar in de hoogere militaire hierarchie dezelfde krijgstucht als bij de mindere heerschte, en het verschil alleen bestond in de middelen waarmede zij werd onderhouden. En — dit valt den denkenden lezer dadelijk in het oog — het was juist die harmonie in de werking van al de zamenstellende deelen van zijn groot werktuig, die FREDERIK dat groote overwigt boven zijne tegenstanders gaf.

Omtrent het intellectuële gehalte van zijn officierskorps zijn minder bijzonderheden bekend. De elementaire-manoeuvre-taktiek was echter een noodzakelijk vereischte voor elk officier, waarop met zeer veel gestrengheid gelet werd. De krijgskunst in grooteren omvang genomen, was door de oude officieren, welke FREDERIK van zijn' koninklijken vader erfde, niet of weinig beoefend. Hij had dit bij zijne eerste veldtogten met leedwezen opgemerkt, en van daár zijne bemoeijingen om den lust tot de studie der krijgskunst aan te kweeken, die dan ook bij de jongere officieren zeer goede resultaten opleverde. FREDERIK heeft zelfs in zijne werken (*Oeuvr. Posth.*, T. III) openlijk geklaagd, dat zijne generaals op verre na niet zoo kundig en geschikt waren als vele zijner jeugdige officieren, en dat men bij de benoeming der eersten naauwgezet de ancienniteit gevolgd en geenszins de verdiensten in aanmerking had genomen. De Koning voegt er echter bij, dat dit van ouds overgeërfd misbruik de ontkiemende verdiensten geene schade had gedaan, dewijl hij weinige korpsen detacheerde, en alzoo weinig zelfstandige aanvoerders heeft behoeven te gebruiken. Zijne generaals vochten onder zijne oogen en onder zijne leiding; zij behoefden alzoo minder zelfstandigheid, daar zijn genie over hen waakte (1).

(1) Eene zeer opmerkingswaardige bijdrage tot het bovengestelde, levert de Pruisische generaal von VALENTINI, in zijn onschatbaar werk *die Lehre vom Kriege*, II Band, welke wij hier doen volgen:

FREDERIK II had generaals die niet veel meer dan bloote werktuigen waren, aan wie hij echter vertrouwde en kundige adjudanten toevoegde, welke BERENHORST met de cornacs der olyphanten vergelijkt. Wanneer nu dergelijke aanvoerders, in weerwil hunner bekrompenheid van geest, hunne zaken deden, zooals bijv. de generaal HULSEN, dan moeten de oorzaken daarvan worden gezocht in de toenmalige wijze van krijgsvoering. Deze, eenvoudiger van aard, minder kennis vorderend dan thans, werd daarenboven door den alom tegenwoordigen veldheer in persoon geleid, waarbij de bedoelde aanvoerders, met hunne geoefende taktiek, door eene koelbloedig instinktaardige dapperheid, en eene met den tijd passende grofheid zich deden eerbiedigen. De bedoelde klasse van FREDERIK's hoofd-aanvoerders waren met deze, juist niet te verachten, eigenschappen in groote mate toegerust. Van bovengenoemde generaal HULSEN is bekend, dat de kapitein von GAUDI aan hem was toegevoegd, en dat gene slechts teekende wat deze hem voor lag. Jonge kundige adjudanten doorgrondten de dispositiën die te nemen waren, en herinnerden hunnen generaal, bij de uitvoering, hetgeen wat noodig was, en deze beval dikwerf zonder zijne eigene bevelen te begrijpen. Eenmaal trok de generaal HULSEN op deze wijze met zijne troepen, voor eenen overwigtigen vijand *en échiquier* terug. HULSEN bleef steeds bij de linie welke met den vijand slaags was, en kommandeerde. Zijn adjudant, een zekeren luitenant STEUBEN, had van hem den last ontvangen, om de terugtrekkende linie te geleiden, en overeenkomstig het terrein in eene nieuwe positie te stellen, waarna de generaal zich alsdan terugtrok. Toen nu bij een meermaal herhaald terugtrekken, de luitenant STEUBEN in zijne nieuwe positie bemerkte, dat het meer dan tijd werd dat de voorste linie terugtrok, zond

Zamenstelling van het leger.

Onze vorige beschouwingen hebben doen zien, dat de denkbeelden van **FREDERIK II** over de zedelijke drijfveren eens legers met den stempel van nieuwhed gemerkt waren; zijne begrippen omtrent de legervorming waren geheel oorspronkelijk in zijnen geest ontstaan. Bij de eerste had hij de ouden tot voorbeeld genomen, de laatste waren gevolgtrekkingen, in verband gebragt met de wijzigingen welke de kunst des oorlogs achtereenvolgens had ondergaan. Zijne gevolgtrekkingen waren echter zeer juist gemaakt, zoodat de beginselen welke bij de organisatie zijner troepen in het oog waren gehouden, in overeenstemming waren met zijne fundamentele inzigten omtrent de ziel, welke dat ligchaam moest doen handelen. Daar nu het eene voor de overige mogendheden, waarmede Pruisen in aanraking kwam, geheel nieuw was, zoo was ook het andere, namelijk, de zamenstelling van zijn leger, geheel vreemdsoortig. **FREDERIK** trad dus met eene geheel nieuwe schepping in het veld, en dit moet men, bij de studie der krijgsgeschiedtenissen van dien tijd, evenmin uit het gezigt verliezen, als de oorspronkelijkheid van **ALEXANDER den Grooten** en **HANNIBAL**, bij de oefening en indeeling hunner troepen en wijze van oorlogvoering.

Na de eerste Silezische oorlogen waren des Konings bespiegelingen over de houding die de Pruisische monarchie in het statenstelsel van Europa behoorde aan te nemen, tot rijpheid gekomen. Deze houding moest *schijnbaar* vredegezind, doch met der daad offensief wezen; van daar dan ook dat de organisatie der troepen bijzonder op den aanval was ingerigt. De

hij eenen ordonnans-officier naar zijnen generaal, om hem zulks te herinneren. Deze jonge officier, weinig bekend met de behoorlijke vormen eener zoodanige opdracht, deed dit alsof hij een bevel overbragt, zeggende: »De luitenant **STEBEN** laat uwe excellentie zeggen van terug te trekken.» De generaal bleef koelbloedig, doch antwoordde zeer plat technisch: »Laat de luitenant **STEBEN**, hij heeft mij niets te bevelen;» doch nadat hij op deze wijze zijn gezag eenigzins gered had, beval hij, den wenk volgende, dadelijk het regts-om-keert, en trok af. Mannen van dergelijken stempel zouden zich in onze dagen niet meer op hunne plaats kunnen houden. Men heeft **FREDERIK II** wel willen beschuldigen, dat hij uit ijdelheid aan zulk soort van mannen de voorkeur boven zelfstandiger aanvoerders gaf. Behalve prins **HENDRIK**, vinden wij onder al zijne generaals (na **SCHWERINS** dood) slechts eenen **FOUQUÉ**, **KLEIST**, **WUNSCH** en den ongelukkigen **FINK**, die zelfstandig hadden kunnen zijn, en dan nog kan men de vraag doen, of zij meer dan korps-generaals waren. **SEIDLITZ** was kavallerie-generaal, en **ZIETEN** voorhoede-generaal; doch door zulks aan te duiden, willen wij geenszins, omdat zij het *par excellence* waren, hunnen roem verkorten.

verdeeling in taktische eenheden van geringe sterkte, het groot aantal officieren en onderofficieren, het innige verband tusschen de kapiteins en hunne kompagnïën, dat alles werkte het eigenlijke doel der leger-inrigting zeer in de hand.

In het jaar 1755 begon FREDERIK zijne troepen-wervingen uit te breiden, en het getal zijner soldaten te vergrooten; het was echter eerst in den zomer van het jaar 1756 dat de meeste rekruten ingelijfd werden. Voor elke kompagnie infanterie bedroeg de bedoelde versterking 10 man, voor elk eskadron kurassiers en huzaren eveneens 10 man, die der dragonder-regimenten werden met 20 man vermeerderd. Daarenboven werden er nog 15 nieuwe garnizoens-bataillons opgericht, en uit een der garnizoens-bataillons een veld-regiment gevormd; de geheele vermeerdering bedroeg 18,580 man. Kort voor het uitbreken van den oorlog, en wel op den marsch naar Dresden, maakte de Koning nog eenige veranderingen bij deze indeeling, door de grenadier-kompagnïën van 2 veld- en 2 garnizoens-regimenten tot 2 zelfstandige grenadier-bataillons te vereenigen, bestaande elk daarvan uit 662 man, in 4 kompagnïën verdeeld.

Behalve de twee grenadier-kompagnïën, was het infanterie-regiment uit 2 bataillons, elk van 5 kompagnïën, à 150 man, zamengesteld; de garde-regimenten en het regiment Anhalt-Dessau hadden 5 bataillons, en behalve deze bestond er nog een grenadier-garde-bataillon en eene kompagnie jagers te voet van 150 man, welke later tot een bataillon van 800 man werd vermeerderd. De kurassier-regimenten, elk van 5 eskadrons, telden 856 man; de dragonder-regimenten, twee van 10 en tien van 5 eskadrons, waren, de eerste 1780, de tweede 890 man sterk; de huzaren-regimenten hadden elk 1522 man, in 10 eskadrons verdeeld.

Op den voet van vrede en vóór dat het leger versterkt was geworden, bestond hetzelfde uit 155,750 man; op dien voet kostten de strijdkrachten van den staat jaarlijks 8,825,528 daalders (Pruissische).

Bij het huzaren-regiment Reusch waren eenige manschappen met lans en gewapend, welke in het jaar 1762 tot een regiment Bosniaken van 10 eskadrons vermeerderd werden. Dit huzaren-regiment was bij den eersten veldtogt in Silezië geheel met lans en gewapend geweest, doch daar de manschappen het regte gebruik van dit wapen niet kenden, werd hetzelfde slechts ongeveer aan een half eskadron gelaten. Het regiment pionniers, van 10 kompagnïën, veranderde in het jaar 1758 in een regiment musketiers. Deze troepen hadden gedurende den vrede vestingdienst gedaan, waren in de eerste Silezische veldtogten tot verbetering der wegen aangewend, doch werden in den zevenjarigen oorlog, met de overige infanterie, in linie ge-

steld, of bleven, zooals in 1754 het geval was, tot bescherming der magazijnen terug. Het korps mineurs was slechts 2 kompagniën sterk, vroeger behoorde het bij het bovengenoemde regiment. De rijdende artillerie kreeg eerst in 1756 haar bestaan.

In het jaar 1756, en dus op voet van oorlog, telde het leger:

1°. De Garde:

4 bataillons.	2912 man
1 eskadron lijfwacht (garde du corps)	200 paarden.

2°. Veldtroepen:

29 bataillons grenadiers.	19,198 man.
93 bataillons musketiers.	69,750 "
1 kompagnie jagers.	150 "
60 eskadrons kurassiers.	10,052 paarden.
70 " dragonders	12,498 "
80 " hussaren.	10,576 "
2 bataillons veld-artillerie.	2028 "
2 " pionniers.	1500 "
Gezamenlijke infanterie.	92,010 man.
" kavallerie.	55,506 "
Artillerie en pionniers.	5,528 "

Veldtroepen 128,844 man.

3°. Garnizoens-troepen:

36 bataillons infanterie.	23,020 man.
7 kompagniën artillerie.	1,400 "
2 " mineurs.	200 "

26,620

Totale sterkte. 155,620 man.

Wanneer men nu het aantal der Pruisische onderdanen op 5 miljoen begroot, dan bedroeg het leger 5 man op de honderd zielen, 't welk voor dien tijd, waarin er zoo vele vrijstellingen voor de militaire dienst bestonden, vrij aanmerkelijk is. De buitenlandsche werving verminderde echter den last, voor 't minst op de helft. De provinciën Oost-Vriesland, Kleef, Gelder en Neuchatel, waren vrij van militaire dienst; de overige Westfaalsche gewesten rekruteerden slechts 5 regimenten infanterie; — de hoofdsteden der Pruisische monarchie, als ook de bewoners der Silezische gebergten, de joden en mennoniten, waren eveneens vrij van rekrutering. Neemt men nu aan, dat deze vrijgestelden op $\frac{1}{4}$ van de bevolking kunnen geschat wor-

den, en dat, van den aanvang van het jaar 1757 af, ongeveer 200,000 rekruten bij het leger zijn ingelijfd geworden, dan vindt men dat de strijdkrachten des Konings, 6 op de honderd der bevolking heeft bedragen. Dit komt met de krachtsontwikkeling van 1815 overeen, met dit onderscheid echter, dat er in het laatstbedoelde tijdstip geene buitenlandsche wervingen plaats hadden.

In den winter van het jaar 1756 rigtte de Koning 4 vrij-bataillons op, uit aangeworven vreemdelingen te zamengesteld. Deze werden bestemd om tegen de Oostenrijksche Kroäten te vechten, dewijl FREDERIK het strijdig met het karakter en de waardigheid van de Pruisische linie-troepen hield, om zich met de verstrooide gevechts-orde in te laten.

Het aantal der vrijkorpsen nam achtereenvolgens sterk toe, zoodat deze in het jaar 1762, reeds tot 24 bataillons en 50 eskadrons waren aangegroeid. Ofschoon nu de manschappen grootendeels vreemdelingen, overloopers en krijgsgevangenen waren, die men dwong om dienst te doen, en elke overwinning het aantal deed toenemen, even als elk verloren gevecht een groot gedeelte deed overloopen, hebben zij echter dikwerf met uitstekende dapperheid gevochten en groote diensten bewezen. De generaals WUNSCH en KLEIST, hebben zich aan het hoofd dezer troepen beroemde namen verworven.

Wanneer men het leger dat Pruisen destijds op de been bragt, vergelijkt bij dat hetwelk slechts eene der groote mogendheden, tegenpartij van FREDERIK, in het veld konde voeren, dan zou men op den eersten oogopslag de gevolgtrekking maken, dat er volstrekt geen evenwigt bestond tusschen de strijdkrachten van den staat en zijne offensieve staatkunde. Men moet hier echter de getallen niet in aanmerking nemen, maar het evenwigt zoeken in de krijgshuishouding des grooten Konings. Daarin was alles zoodanig ingerigt, dat Pruisen met ieder oogenblik voor het offensieve in gereedheid was. Bij de andere mogendheden was dit op verre na het geval niet, vooral bij Oostenrijk niet, aan hetwelk de mobielmaking van het leger, veel tijd, vele beraadslagingen van kollegiën van allerlei aard, en veel geld kostte. De voet van oorlog bij de Pruisische armee verschilde slechts in eene kleine vermeerdering van ongeveer 120 à 150 man per regiment, en dat er paarden voor het vervoeren der artillerie en bagage moesten aangeschaft worden; de kaders bleven intusschen altijd dezelfde. Het te zamen trekken van het leger kon ook zeer gemakkelijk plaats hebben, omdat men, wel is waar, de troepen met economische inzigten in de gewesten disloqueerde, doch daarbij tevens in acht nam, hen zoodanig te verdeelen, dat zij, bij het uitbreken van den oorlog, spoedig tot zelfstandige gedeelten konden

bijeengetrokken worden; het nemen van zoodanige wijze maatregelen verloor men bij de andere legers geheel uit het oog. Door de bevelen van de veesoortige krijgskollegien, ging ook de noodzakelijke eenheid bij FREDERIK's tegenpartijen verloren; en deze maakten dat alles zeer omslagtig van de hand ging. De besluitvaardige Vorst had, door de eenvoudige wijze van beheer en verpleging, die hij had ingevoerd, en door het centraliseren van de uitvoerende magt in zijn persoon, deze zoo nadeelige wijdloopigheid vermeden. Daardoor was hij altijd gereed om het zwaard te trekken en aan de grenzen te doen flikkeren, als zijne tegenpartij het nog niet eens aangegord had. Langs dezen weg kon hij ook het evenwigt, zoowel tusschen zijne middelen en zijne staatkunde, als tusschen deze en de strijdmagt zijner vijanden, houden. Immers zijne gepaste voorzorgen verdubbelden, om zoo te zeggen, het aantal zijner troepen; want reeds een groot gedeelte van die der tegenpartij, kon hij verlammen vóór dat zij hare gansche magt bijeen had. FREDERIK's einddoel was: uitbreiding en bevestiging van de monarchie; dit te bereiken was mogelijk, doch alleen door kracht van wapenen. Van daar dan ook, dat hij eenen geheel anderen weg moest inslaan dan zijne naburen, die de oogenblikken van rust zich veeltijds ten nutte maakten om eens adem te scheppen, den oorlog te vergeten en bezuinigingen in te voeren. FREDERIK daarentegen bleef den oorlog altijd indachtig, en de oogenblikken van rust waren voor hem bronnen, waaruit hij nieuwe krachten putte.

's Konings staatkunde en oorlogswezen waren dus op eigenaardige beginselen gegrond, die voorzeker voor velen langdurig een geheim hebben moeten zijn, omdat men de oorzaken zijner overwinningen juist daár zocht, waar men niets dan begoocheling kon leeren. Ook was het geenszins de eigenaardigheid van het groote geheel alleen, dat eene bijzondere aandacht verdient, maar zelfs de enkele deelen droegen bijzondere kenmerken van zijnen geest, die door den schijn heendrong om tot de wezenlijkheid te geraken. Men behoeft slechts de bijzonderheden zijner indeeling van meer nabij te beschouwen, om dit alles klaar en duidelijk voor het gezigt te hebben. Wanneer wij daarin eenen vlugtigen blik slaan, dan wordt onze opmerkzaamheid reeds dadelijk getrokken op het kader van officieren: bij eene compagnie infanterie waren vier, bij een eskadron kurassiers en dragonders zes, en bij de hussaren daarentegen slechts drie officieren ingedeeld. Bij de infanterie en hussaren was er alzoo één officier gesteld over 40 soldaten, terwijl bij de kurassiers en dragonders, voor 25 hoofden één officier gerekend werd. Het gering aantal hoofden, dat elk officier te besturen had, maakte het overzigt zeer gemakkelijk. FREDERIK achtte dit niet alleen nood-

zakelijk voor de krachtige instandhouding der door hem ingevoerde krijgstu-
 cht, maar hiermede verbond hij ook andere inzigten: als hoofdbeginsel
 der krijgstu-
 cht was namelijk door hem aangenomen, dat ieder meerdere
 een voorbeeld aan zijnen mindere moest geven, en, daar hij wilde dat de
 officieren door de eer zouden voortgedreven worden, zoo moest hij ook
 rekenen, dat er in elk gevecht vele officieren zouden komen te vallen. Dit
 had werkelijk plaats, en strekte tot bewijs, dat de Koning ook daarin
 wijze voorzieningen had getroffen, — iets waarbij zijne vijanden verre achter
 stonden. De hier aangevoerde inzigten doen zich bij het wapen der kaval-
 lerie, en vooral bij de kurassiers en dragonders, waarbij, zoo als wij gezien
 hebben, één officier bij de 25 ruiters was gevoegd, op eene zeer sprekende
 wijze kennen. Deze vormden de eigenlijke slag-ruiterij, die op beslissende
 dagen de grootste gevaren met koelbloedigheid trotseren, en, in het ver-
 schrikkelijkste gewoel eens kavallerie-gevechts, de palmen der overwinning
 of den dood moesten vinden. Hier werd dus aan het persoonlijke voor-
 beeld, aan de persoonlijke vaardigheid en dapperheid, in de werkzaamste
 behandeling der wapenen, de hoogste waarde toegekend. De infanterie-
 officieren vonden zelden gelegenheid om van hunne wapenen gebruik te
 moeten of te kunnen maken, doch door de langdurigheid van het bloot-
 staan aan het vijandelijk vuur, was het verlies aan infanterie-officieren nog
 grooter dan bij de ruiterij. De eersten echter vochten het langdurigste
 door hunne bevelen en hunne autoriteit; de kavallerie-officier moest daaren-
 tegen zelf zijnen vijand nederwerpen, en de baan breken voor zijne onder-
 geschikten. Bij het laatste wapen had men alzoo een grooter getal stout-
 moedige aanvoerders noodig, en het verlies van officieren moest daar meer
 bijzonder treffen, dan bij het eerste wapen, en van daar dus die grootere
 verhouding. Wanneer men nu de voortreffelijke deugdelijkheid van de Pruis-
 sische kavallerie niet eens in rekening wilde brengen, en haar voor een oogen-
 blik wil gelijkstellen met die harer tegenpartij, dan nog behield de eerste
 een veel grooter overwigt door de voorbeeldige aanvoering, die bij
 een gelijk verlies aan officieren, bij de eerste gedeeltelijk bleef bestaan,
 als de laatste zich daarin geheel uitgeput hadden.

De sterkte der infanterie- en kavallerie-regimenten was berekend naar
 eenen zekeren maatstaf, namelijk der mogelijkheid, om door één hoofd
 gemakkelijk overzien en verstaanbaar gekommandeerd te kunnen worden.
 Dit stond zeer naauw met de eigenaardige Pruisische krijgstu-
 cht in ver-
 band, en behoeft geen nader betoog.

In vreedstijd had het leger geen andere indeeling, dan die in regimenten
 voor elke wapensoort; eerst na den zevenjarigen oorlog werden de troepen

in inspectiën gedeeld. Ieder regiments-chef was verantwoordelijk voor het onderwijs en de vaardigheid in de manoeuvres. De regimenten droegen de namen hunner chefs, die bijna allen den rang van generaal-majoor hadden. Zoo ook droegen de bataillons, en zelfs de kompagniën, den naam hunner aanvoerders. FREDERIK beoogde hiermede eene soort van familie-stammen te vormen, waarbij de chefs het meeste belang hadden, om, door grootsche daden, de namen van hun geslacht te vereeuwigen; op deze wijze werd het welzijn van het geheel en dat der gedeelten, meer bijzonder behartigd. Daar nu de regimenten verschillende monteringen droegen, zoo laat het zich ligtelijk begrijpen, dat de korpsgeest (*esprit de corps*) en de wedijver om elkander, voor het welzijn van het geheele staatsligchaam, te overtreffen, zeer was aangemoedigd. Koning FREDERIK II had ook door de ondervinding, den invloed welken het uiterlijke op het gros der menschen uitoefent, leeren kennen, en dat hij dit menschelijk zwak zich wist ten nutte te maken, bewijzen zijne voorschriften omtrent de kleeding der troepen, even als al zijne verordeningen betrekkelijk het uiterlijke van alles wat hem omgaf, en zijne levenswijze.

Vóór het uitbreken van den oorlog, werd het leger, naar de bijzondere inzigten des Konings, in brigaden van 5 bataillons, in divisien van twee brigaden, en in kavallerie-brigaden van 10 tot 20 eskadrons, ingedeeld. Hiervoor bestond geen vaste maatstaf, daar FREDERIK zich had voorbehouden, in al deze zaken naar goeddunken te handelen, en dusdoende de beoordeeling of schatting zijner strijdkrachten, zoo bezwaarlijk mogelijk te maken. Daar nu bij het speciale onderwijs der troepen de hoogstmogelijke gelijkvormigheid heerschte, zoo ging FREDERIK van het beginsel uit, dat er uit de zamenvoeging van de enkele deelen, in de oogenblikken dat hij daartoe moest overgaan, geene zwarigheden konden voortkomen. De vorming van hoofdmassa's had alzoo plaats naar gelang der omstandigheden, ingevolge de ancienneteit der regimenten, naar welke orde ook de generaals werden ingedeeld. Bij de vorming van reserve-korpsen, van voorhoeden en andere detachementen, die tot bijzondere doeleinden bestemd waren, gaf de Koning geen acht op de ancienneteit der generaals, maar koos alleen hen tot aanvoerders, die hij daartoe bekwaam achtte.

Het Pruissische leger voerde zeer veel geschut mede in het veld, en wel in navolging van de Oostenrijksche troepen, die het hunne gedurig vermeerderden. Over dit speciale wapenbestuur zijn intusschen de minste bescheiden voorhanden; en hoezeer de verdienstelijke Pruissische kolonel VON DECKER, in zijn *Schlachten und Hauptgefechte des siebenjährigen Krieges* (Berlin 1857), vele tot dus verre onbekende zaken heeft toegelicht,

is er nog veel duisters overgebleven, vooral ter zake van des Konings ware inzichten omtrent het gebruik der artillerie.

Dat de Oostenrijkers het wapen der artillerie reeds vroegtijdig zoo hoog schatteden, en daaraan veel meer zorg en kosten besteedden, moet in de organisatie van hun krijgswezen gezocht worden, 't welk op een krachtig defensief berekend was. Bij hen stonden de positie- of postengevechten op den voorgrond. Bij de Pruisen, daarentegen, was alles — zooals wij gezien hebben — ingerigt om offensief te handelen, en hier moest alzoo de hoogstmogelijke beweegbaarheid, als hoofdbeginsel, gelden. De artillerie beperkte dat beginsel tusschen enge grenzen, en dit was de oorzaak dat FREDERIK haar als een noodzakelijk kwaad beschouwde, waardoor zijn krijgsgenie, in zekeren zin, aan banden gelegd werd. Daaraan moet het dan ook welligt worden toegeschreven, dat de Koning aan de artillerie geene taktische regten toekende, namelijk door haar een' hoofdchef en een reglement te onthouden. Enkele schrijvers hebben de invoering der rijdende artillerie willen doen voorkomen, als of FREDERIK II het voornemen gekoesterd had om de artillerie te emanciperen; doch wij vermeenen op goede gronden te kunnen beweren, dat deze gefaald hebben in hunne beoordeeling van zijne ware inzichten. Als staatsman en veldheer die altijd zijn heil in het offensieve zoekt, moest het wapen der kavallerie bij hem het hoogste aangeschreven staan, en daar hij nu door de ondervinding geleerd had, dat er omstandigheden kunnen voorkomen, dat het volslagen gebrek bij dat wapen aan eenig defensief element dikwerf noodlottige gevolgen had, zoo trachtte hij in dit gebrek eenigzins te voorzien: dit is de weg langs welken men de oorzaken der invoering van de rijdende artillerie moet opsporen. Het eenige wat FREDERIK's stiefvaderlijke behandeling van het bedoelde speciale wapen verzacht, was dat het geheele korps te Berlijn vereenigd in garnizoen lag, waardoor voor 't minst de eenheid in het onderwijs behouden en den officieren en onderofficieren vele gelegenheden aangeboden werden, om hunne kennis, zoowel theoretisch als praktisch, uit te breiden.

De artillerie van het Pruisische leger was verdeeld in :

- 1.) Regiments-artillerie.
- 2.) Batterij-geschut.
- 3.) Vesting- (garnizoens- of belegerings-) artillerie.

Bij elk infanterie-bataillon waren aanvankelijk 2 drie- of vierpondige stukken gevoegd; in de latere veldtogten werden ook 6ponders er bij ingedeeld, waarover een korporaal (!) het bevel voerde; de grenadier-bataillons hadden daarenboven een houwitser bij zich. De stukken volgden het

bataillon of regiment in alle rigtingen, en deze gingen veeltijds verloren, als gene geslagen werd: dit was de zoogenaamde regiments-artillerie.

Het niet bij de bataillons ingedeelde, of het batterij-geschut, bestond uit veelsoortige kalibers, en werd door paarden, welke der artillerie toebehoorden, vervoerd, waartoe men geene artilleristen, maar zoogenaamde stukkenknechten bezigde. In het gevecht zelf, was het niet altijd een vast gebruik, dat de paarden de stukken in linie bragten, daar deze, en vooral de kleine kalibers, door de bedienings-manschappen en handlangers werden verplaatst. De batterijen schijnen ook eene zekere gelijkvormige eenheid te hebben daargesteld, dewijl men hier en daar vindt gewag gemaakt van batterijen van 10 stukken; evenwel leeren ons de geschiedverhalen der gevechten van dien tijd, dat er batterijen van verschillende sterkte werkzaam geweest zijn.

In de eerste veldtogten marcheerde het batterij-geschut geheel afzonderlijk, doch sedert den marsch des Konings van Dresden naar Liegnitz, werd het bij de infanterie-brigaden ingedeeld, doch niet, zoo als bij de Oostenrijkers, in gemengde, maar in kanon- of houwitser-batterijen, gewoonlijk ter sterkte van 10 vuurmonden. Eene eigenlijke reserve-artillerie, zoo als wij die thans onder dien naam kennen, was niet voorhanden, alleen bij den slag van Freiberg (1762) had men 16 stukken achter en ter verdere beschikking gehouden, die welligt hier, in den groven zin des woords, als reserve-geschut voorkwamen.

Het aantal der stukken beliep, in den aanvang van den oorlog, bij al de legers $2\frac{1}{2}$ à 3 stukken op de 1000 man; evenwel maakten de Pruisen op deze verhouding, in den slag bij Lowositz, eene uitzondering; in de latere veldtogten werd dit getal grooter.

In 1756 was het Pruisische veldleger 110 à 125,000 man sterk, en met de 70,000 man, waarmede FREDERIK in Saksen drong, waren 222 vuurmonden gevoegd. Van dit getal waren 82 stukken niet ingedeeld, en vormden een afzonderlijk park, waarover echter bij den aanvang der gevechten beschikt werd. Deze 82 stukken bestonden uit:

- 16 Vier-en-twintig ponders.
- 40 Twaalf- " "
- 10 Houwitsers van verschillende kalibers.
- 10 Vijf-en-twintig ponders, en
- 6 Vijftig- " houwitsers.

Om nu de zamenstelling van het Pruisische leger verder met eenige trekken zoo overzichtelijk mogelijk te doen kennen, gelooven wij niet beter te kunnen doen, dan de tafels, door den majoor von DECKER, in zijn hierboven genoemd werk gegeven, over te nemen; dewijl het ons is voorgekomen dat deze met veel zorg zijn opgemaakt. Ook zullen wij die der Oostenrijkers er bij voegen, omdat zij hier eene geschikte plaats vinden en de verhouding der verschillende wapensoorten daardoor vrij duidelijk kenbaar wordt.

Indeeling van het Pruisische leger in den aanvang van het jaar 1759.

LEGERKORPSEN	TROEPEN.					GESCHUT.			
	Bataillons.	Eskadrons.	Infanterie.	Kavallerie.	Totaal.	Batterij-	Reserve-	Totaal.	Op de 1000 man.
De Koning in Silezië,	54	88	37800	12320	50120	108	143	251	3
Generaal FOUQUÉ in Silezië,	18	20	10000	2800	12800	36	36	72	6
Prins HENDRIK in Saksen,	43	60	30100	8400	38500	86	63	149	4
Generaal DOHNA in Pruissen,	26	35	18200	4900	23100	52	56	108	5
Totaal,	141	203	96100	28420	124520	282	298	580	5

De bovenvermelde reserve-artillerie bestond uit :

LEGERKORPSEN.	KANONS.					HOUITSERS.				MOR-	Totaal.
	Ligte 24 ^{er} .	12 ^{er} .			Totaal.	Ponder.			Totaal.	Ponder.	
		Zware.	Gemid.	Ligte.		7	10	18			
De Koning,	30	50	20	100	24	12	»	36	7	143	
Generaal FOUQUÉ,	»	10	20	30	»	6	»	6	»	36	
Prins HENDRIK,	20	28	6	54	5	4	»	9	»	63	
Generaal DOHNA,	1	»	19	18	15	1	2	18	»	56	
Totaal,	1	50	107	64	222	44	23	2	69	7	298

Indeeling van het Oostenrijksche leger, in den aanvang van het jaar 1759.

LEGERKORPSEN.	TROEPEN:						GESCHUT:				
	Green.-komp.	Musk.-batt.	Ligte infant.	Eskadrons.	Infanterie.	Kavallerie.	Totaal.	Batterij.	Park.	Totaal.	Op de 1000 man.
V. M. DAUN bij Gitschin. . .	42	40	=	60	23200	9000	37200	80	106	186	3
Gen. DEVILLE in Moravië. . .	22	26	3449	33	21249	4950	26199	52	72	124	3
» LAUDON bij Trautenau enz.	8	10	6400	20	13200	3000	16200	20	60	80	3
» BECK bij Braunau.	8	10	3000	15	9800	2250	12050	20	40	60	3
» HARSCH bij Neustadt. . .	16	16	5450	25	14650	5750	18400	32	58	90	3
Totaal.	96	102	16299	153	87099	22950	110049	204	336	540	3

Overzicht der sterkte van de oorlogvoerende partijen, in de veldslagen en hoofdvechten des zevenjarigen oorlogs.

VELDSLAGEN EN HOOPDVECHTEN.				PRUISSEN EN BONDGENOOTEN.			PRUISSEN'S TEGENPARTIJ EN BONDGENOOTEN.		
Dag.	Maand.	Jaar.	Plaats.	STRIJDKRACHTEN.	GESCHUT.		STRIJDKRACHTEN.	GESCHUT.	
					Aant.	Op de 1000 m.		Aant.	Op de 1000 m.
1	October.	1756	Lowositz.	24000	102	4	32000	94	3
21	April.	1757	Reichenberg.	13600	52	4	14000	50	5 ¹ / ₂
6	Mei.	»	Prang.	64000	192	3	61000	178	3
18	Junij.	»	Kollin.	34000	102	3	53790	162	3
26	Julij.	»	Hastenbeck.	36000	75	2	74000	162	2
30	Augustus.	»	Gros Jägerndorf.	24600	64	2 ¹ / ₂	90000	300	5 ¹ / ₂
5	November.	»	Rossbach.	21600	80	3 ¹ / ₂	64000	150	2
22	»	»	Breslau.	30000	138	4 ¹ / ₂	80000	520	4
5	December.	»	Leuthen.	32000	167	5	85000	210	2 ¹ / ₂
23	Junij.	1758	Crefeld.	52000	80	2 ¹ / ₂	47000	141	5
25	Julij.	»	Sandershausen.	5920	10	2 ¹ / ₂	7000	18	2 ¹ / ₂
25	Augustus.	»	Zorndorf.	32760	193	6	75000	425	5 ¹ / ₂
10	October.	»	Lutterberg.	16000	50	5	37200	145	4
14	»	»	Hochkirch.	42000	172	4	84000	290	3 ¹ / ₂
15	April.	1759	Bergen.	28000	onbek	=	33000	135	4
23	Julij.	»	Kay. (Palzig)	27300	110	4	72800	540	4 ¹ / ₂
1	Augustus.	»	Minden.	58000	150	4	45400	246	5
12	»	»	Kunersdorf.	48000	230	4 ¹ / ₂	53000	300	5
20	November.	»	Maxen.	13500	71	3	18000	50	4
25	Junij.	1760	Landshut.	10600	68	6 ¹ / ₂	36500	146	4
15	Augustus.	»	Liegnitz.	14500	62	4 ¹ / ₂	55000	onbek	»
3	November.	»	Torgau.	12300	58	4 ¹ / ₂	DAUN.	idem.	»
3	November.	»	Torgau.	44000	244	5 ¹ / ₂	66000	422	6 ¹ / ₂
29	October.	1762	Freiberg.	27000	100	4	32000	120	4

Slagorde.

De Pruisische infanterie stond altijd in drie gelederen gerangschikt; het bataillon was gewoonlijk in 8, doch ook dikwerf in 10 pelotons verdeeld. Tot aan den slag bij Rosbach was de Pruisische linie-kavallerie op drie gelederen opgesteld geweest; later vormde zij zich altijd in 2 gelederen, even als de huzaren dikwerf vroeger gedaan hadden. Bij de gewone opstelling, kwam de Pruisische infanterie in twee slag-liniën te staan, doch zoodanig, dat er in de eerste linie tweemaal zooveel bataillons als in de tweede linie stonden. Enkele malen, bijv. bij Breslau, werd de tweede linie geheel uit ruitery gevormd. Als eene bijzonderheid der Pruisische slagorde verdient te worden opgemerkt, dat er altijd op de flanken der beide slag-liniën, eenige bataillons grenadiers werden opgesteld, en wel zoodanig, dat het geheel den vorm van een langwerpige vierkant vertoonde. Hierdoor verkregen de beide liniën eene soort van zelfstandigheid, die bij de andere legers van dien tijd gemist werd. De bovengenoemde flank-bataillons werden daarenboven dikwerf gebezigd tot uitbreiding der eerste slaglinie. De stand der kavallerie was bepaald op de vleugels, maar voor den vijand zijnde, werd hij veeltijds achter het midden gebragt. De kurasiers namen daarbij de eerste linie in; de dragonders kwamen in de tweede linie; doch deze moesten zich zoodanig rangschikken, dat zij ten allen tijde de eerste linie overvleugelden, zelfs dan nog, als zij zwakker dan de kurasiers waren. De huzaren vormden de derde linie, ofschoon zij meestal het gevecht openden. Als beginsel aangenomen zijnde, om zich meer in de breedte dan in de diepte uit te breiden, zoo waren er slechts weinige bataillons in reserve. Bij de beide partijen gold dit voor regel, waartoe zij de vrijkorpsen en huzaren bezigden, welke het gevecht doorgaans begonnen. Het was dus in dien tijd, dat de reserve gewoonlijk het eerst in het vuur kwam; de beide partijen hielden het er voor, dat de eerste schokken alles moesten beslissen.

In de gewone slagorde, stond het regiments-geschut vóór de linie verdeeld, het batterij-geschut achter de tweede slaglinie bij de brigaden en divisien. Dit laatste werd bij een werkelijk gebruik, naar omstandigheden en naar den toestand van het terrein, opgesteld.

Manoeuvre-Taktiek.

FREDERIK II had bij de eerste Silezische veldtogten, reeds opgemerkt, dat vaardigheid in het manoeuvreren, en in het algemeen de goede geoefend-

heid der troepen, een groot overwigt in de schaal der krijgvoering lag, en dat deze eenmaal een der hoofdbestanddeelen van zijn oorlogsvermogen zouden moeten uitmaken. De tienjarige vrede welke op deze veldtogten volgde, verschafte hem tijd en gelegenheid, om, overeenkomstig de opgedane ondervinding, zijne denkbeelden over de manoeuvreer-taktiek praktisch te beproeven. Het legerkamp bij Spandaw in 1755 was, in dat opzigt, voor hem bijzonder leerrijk. Zijne grondige studiën in de gevechtsvormen en slagorden der Grieken en Romeinen, hadden hem ook in staat gesteld om deze te beproeven, en te zien in hoeverre die bij zijne oorspronkelijke inzigten pasten. De proeven in het groot genomen en ten aanschouwe van een groot getal vreemdelingen, die van alle kanten toesnelden om van den reeds beroemden taktikus de geheimen der krijgvoering te leeren, strekten hem tot sluijer, waarachter hij zijne ware oogmerken, en juist datgene wat hij voor zich-zelf leerde, trachtte te verbergen. Slechts aan een zeer klein getal zijner generaals, op wie hij konde vertrouwen, deelde hij zijne opmerkingen mede, terwijl hij dezen inwijdde in de kunst, om den schijn van het wezen zijner taktiek te leeren onderscheiden. De bedoelde oefeningen lagen ook den grondslag voor de instructiën, die hij achtervolgens aan zijne generaals onder het zegel des geheims mededeelde.

Dat hij de verstrooide orde en de beweging in kolonnen als gevechtsvormen niet bezigde, moet welligt daaraan toegeschreven worden, dat hij den *wig-vorm* en de Macedonische *phalanx-opstelling*, even als de taktiek van het Romeinsche legioen, niet konde overeenbrengen met zijne beginselen van het vuurgevecht, en deze dus voor onuitvoerbaar hield; hierop komen wij zoo aanstonds nogmaals terug. De schuinsche Thebaansche slagorde, had echter eenen blijvenden indruk op hem te weeg gebracht, en ofschoon hij deze geenszins — zoo als sommige schrijvers beweren — slaafs nabootste, zoo gaf zij hem echter aanleiding, eene dergelijke opstelling en gevechtswijze, doch op andere beginselen steunende, in te voeren.

Bij de kennismaking met het eigenaardige van FREDERIK's krijgsgenie, — in zoo verre die kennismaking, door de honderden van geschriften over dit onderwerp, mogelijk is — ontdekt de denkende navorscher het gedurig streven des Konings naar oorspronkelijke vormen: niet in de krijgstuicht en zamenstelling van zijn leger alleen, maar ook in zijne manoeuvreer-kunst, wil hij met nieuwe scheppingen tegen zijne vijanden optreden. Om nu het wezenlijk nieuwe dat hij voortbragt meer bijzonder te leeren kennen, moet men de aandacht alleen en uitsluitend vestigen op de taktische manoeuvres, welke hij tegen den vijand aanwendde. Al het andere, dat hij in zijne zoogenaamde veld-manoeuvres (vredes-oefeningen) aan het oog der nieuws-

gierige menigte bloot lag, kan, om de hierboven vermelde redenen, in mindere mate onze aandacht bezighouden.

Het eerste dat zich aan onze overweging aanbiedt, is de hooge waarde welke FREDERIK aan den zoogenaamden alignements-marsch gaf. Deze bewering zal zonderling klinken, en moet, bij eene vlugtige beoordeeling, voorkomen in tegenspraak zijn met zijne bekende manoeuvre-methode, waarbij vlugheid het eerste grondbeginsel was. Het zal niet moeilijk wezen te bewijzen, dat ook hier, even als voor alle dergelijke bijzondere gevallen, de inzichten des Konings met de algemeene strekking zijner krijgsvoering, proefhoudende waren. Immers, het is door daadzaken bewezen, dat het een van 's Konings grondstellingen geweest is, om zijnen vijand, in de door dezen gekozene stelling, nimmer in het front aan te vallen; — hij zocht integendeel altijd door manoeuvreren den vijand uit zijne stelling te lokken, en zoo deze daartoe niet te bewegen was, hem alsdan in de flanken te vallen. Slechts zeer zelden heeft FREDERIK zich van dit beginsel afwijkingen veroorloofd. De onderhavige zaak uit dit gezigtspunt beschouwende, bleef den Koning niet dan den flankenmarsch over, welke evenwijdig met den vijand moest plaats hebben. Om nu bij eene zoodanige beweging altijd slagvaardig te kunnen inzwenken, marcheerde hij met pelotons regts of links af, en was men nu, met het hoofd der kolonnen, regt op den vijand gerigt, dan veranderde deze van directie zoodra de vijand verkend was, en werd alzoo in de strekking gebracht, die de Koning aan zijne lijn van bataille wilde geven. FREDERIK had met eenen vijand te doen, welke zijne hoofdkracht zocht aan te wenden in de posten-gevechten en in front-aanvallen, en deze ontwerpen verijdelde hij door zich geheel anders voor te doen, als men wilde dat hij zich zou vertoonen, en van daár zijne vooringenomenheid met de vermoelijkste en langwijdigste zijner opstellings-bewegingen.

De Pruissische troepen waren desniettemin bijzonder geoefend in het deplouieren uit de marsch-kolonnen, terwijl zij den zoogenaamden waaijers-opmarsch (*en éventail*), welke in het jaar 1752 als eene nieuwigheid ingevoerd was, even vlug als juist, en in afgemeten tijdsbestek, konden uitvoeren. De parallel-marschen zijn door den Koning bijna in al de door hem geleverde gevechten, geheel of gedeeltelijk aangewend; en deze schijnen ook in de zoogenaamde linie-taktiek een voornaam burgerregt verkregen te hebben. In den slag van Lowositz waren zij echter in het geheel niet te gebruiken, zoodat het leger daár ter plaatse waaijers-gewijze moest opmarcheren, waarbij men evenwel een der vleugels terughield; bij Reichenbach en Gross-Jägerndorf deplouierde het leger.

De afmarschen geschieden doorgaans slaglinies-gewijze in 2 of 3, of vleugels-gewijze in 4 of in meer kolonnen, met pelotons; in de laatste veldtogten vindt men nog gewag gemaakt van het marcheren der infanterie met 4 man in het front; de kolonne met sectiën werd eerst na het eindigen van den grooten oorlog, door SALDERN, ingevoerd. Wanneer FREDERIK nu naar den slag marcheerde, dan had de marsch gewoonlijk slaglinies-gewijze plaats; — hierop maakte de dag van Leuthen eene uitzondering; doch men weet welk doel hier moest bereikt worden, en hoe vernuftig de Koning den vleugel-afmarsch, daár aangewend, in slaglinie-kolonnen veranderde: de manoeuvreer-vaardigheid der Pruisische troepen kwam dien dag in het helderste licht.

Ingevolge de voorschriften aan zijne ingenieurs gegeven, bepaalde de Koning de afstanden welke de kolonnen onderling moesten houden, en deze mochten, als men in de nabijheid des vijands was, nimmer veel grooter dan een kwartier uurs uitgestrektheid hebben. De ingenieurs werden gewoonlijk belast met het opzoeken der kolonne-wegen, en deden in den aanvang grootendeels de dienst der staf-officieren. De zware artillerie en de bagages hielden de groote of straatwegen, de overige troepen marcheerden dwars over de velden, wanneer de dorpswegen te ver van elkander gelegen waren; de marsch-kolonnen van een en hetzelfde korps waagden het niet om, ter opzoeking van begaanbare wegen, zich een half uur afstands van elkander te verwijderen. De Koning bevond zich altijd bij de voorhoede, en liet dan voor den marsch van het leger de kolonne-wegen verkennen. De kwartiermakers der troepen waren altijd in de nabijheid van het groote hoofdkwartier, om, als het noodig was, onder opzigt der ingenieurs, de wegen te verbeteren, af te perken, bruggen te slaan, enz.

De marsch voor den slag bij Praag, verdient insgelijks eene bijzondere vermelding. Het korps van SCHWERIN brak tegen middernacht op en marcheerde in 4 kolonnen, 3 mijlen ver. FREDERIK stootte met eene 5de en 6de kolonne aan dit korps, en sloot aan hetzelfde aan; de vijand werd spoedig verkend, en dit gaf den Koning aanleiding om zijne tegenpartij links te omgaan. SCHWERIN was toevalligerwijze regts afgemarcheerd en de beweging welke FREDERIK verordende, maakte een linkschen afmarsch noodzakelijk. Om nu aan de oogmerken des Konings te voldoen, sloeg de hertog van BEVERN een tot dus verre onbekend taktisch hulpmiddel voor, namelijk het vooruittrekken van den linker vleugel, welk middel dan ook aangewend werd, en sedert dien tijd eveneens een burgerregt in de Pruisische evolutie-taktiek verkreeg. Men marcheerde alzoo slaglinies-gewijze links af, en nog eene halve mijl verder; — daarop zwenkten de pelotons regts in

de linie, en tegen 10 ure 's morgens begon de slag, die weldra algemeen werd. Het doorsneden terrein, in de omstreken van Praag, lag geene hindernissen aan den marsch der troepen, noch zelfs aan het geschut en de bagage, in den weg. Wel is waar, werden hier eenige misslagen begaan, doch de snelheid waarmede dat leger, 't welk 64,000 man sterk was, onder de ongunstigste omstandigheden marcheerde en zich in slagorde stelde, verdient de hoogste bewondering van den denkenden krijgsman. Had FREDERIK's tegenpartij zich in zulke omstandigheden betrokken gezien, dan had zij zich niet kunnen redden, terwijl FREDERIK haar geenszins tijd tot bezinnen zou hebben overgelaten. Ook had de groote Koning bij deze gelegenheid, niet, zoo als gewoonlijk, eene voorhoede uit alle wapenen zamengesteld, toen hij van de hoogte van Prosik links afmarcheerde, om onder Potschernitz te defileren; dit verzuim werd evenmin door zijnen vijand ten nutte gemaakt, hoezeer deze het nu in zijne magt had, om de geheele manoeuvre in de war te brengen. Deze en dergelijke marschen deed FREDERIK veeltijds in het gezigt zijner tegenpartij, als het ware om de geoefendheid zijner troepen te doen bewonderen, en van den zedelijken indruk dien zij bij den vijand veroorzaakten, partij te trekken; daarenboven moet nog in het oog worden gehouden, dat de buitengewoon groote beweeglijkheid der Pruisische troepen hun' vijand in het onzekere hield, wat eigenlijk de bedoeling des veldheers was.

Bij den slag van Köllin, kwam de Koning op het denkbeeld der echelonsvormen, waarvan hij bij Leuthen een hoogst voordeelig gebruik maakte (zie *Oeuvres Posth.*, Tom III, bladz. 258); sedert dien tijd werden zijne troepen bestendig in dezen gevechtsvorm geoefend.

Na den opmarsch volgde het voorwaarts rukken met ontwikkelde linie, waarin de troepen het zoo verre gebragt hadden, dat 20 à 50 bataillons in ééne lijn, eenige duizenden schreden voorwaarts konden rukken, zonder de rigting te verliezen. De kolonne als gevechtsvorm, werd — zoo als wij reeds gezegd hebben — nimmer aangewend. FREDERIK persifleerde den schok der kolonnen, en vermeende dat deze niets vermogt tegen zijne troepen, welke in het vuurgevecht geene weêrgâ vonden; ten teeken dat hij echter over dezen gevechtsvorm had nagedacht, en dien na rijp overleg verworpen had, strekte zijn *Épître*, op bladz. 65 van het 7de deel zijner *Oeuvres Posth.* (1). De geopende of verspreide gevechts-orde werd, om

(1) Hier wordt onder anderen gezegd:

Les Thébains s'en servaient, et tous nos vieux auteurs
Trouvent cette ordonnance admirable et requise;

vroeger opgegevene redenen, door hem veracht, terwijl hij aan den anderen kant begreep, dat deze strijdwijze geenszins met zijn streven naar eene spoedige beslissing strookte, en eene nuttelooze tijdverspilling voortbragt. Dat de nieuwere krijgskundigen veel op hadden met de beide laatstbedoelde gevechtsvormen, laat zich begrijpen, omdat het geheele wezen der krijgsvoering, maar vooral de zamenstelling der legers, geheel en al is gewijzigd geworden. De linie-taktiek, zoo als die door FREDERIK werd aangewend, is in onzen tijd geenszins meer te bezigen; onze volks- of nationale bewapeningen, en onze verslachte veeren der krijgstucht, hebben haar gedeeltelijk tot een onding gemaakt; maar dit geeft aan die nieuweren nog geenszins het regt om het den grooten taktikus als eene hoofdsonde aan te rekenen, dat hij geene kolonnes of tirailleurs bezigde. Dezulken hebben zich niet op het standpunt van zijnen tijd willen of kunnen plaatsen, anders zouden zij weldra hebben ingezien, dat deze vormen in FREDERIK's krijgshuishouding, en met zijne tegenpartijen, *hors d'oeuvres* waren. Het eenige dat men hem met eenig regt kan verwijten is, dat hij niet genoeg gewerkt heeft om een beter tegenwigt aan de ligte troepen zijner vijanden (vooral aan de Kroaten) te stellen. Door eene achtereenvolgende vermeerdering zijner ligte troepen en vrijkorpsen, en door zijne kernachtige voorschriften, welke hunne dienst regelden, trachtte hij wel is waar dit verzuim goed te maken, maar de ondervinding leerde hem dat hij daarvoor nog geenszins genoeg gedaan had.

Vóór dat wij van de evolutie-taktiek der Pruisische infanterie afstappen, moeten wij nog gewag maken van eenen defensiven vorm, die toen reeds in hoog aanzien stond, namelijk de carré-stelling. Deze werd bij de Pruisen voor onverwinnelijk gehouden, omdat zij in het vuurgevecht, even als door hunne vaardigheid in het manoeuvreren, een groot overwigt op hunne vijanden hadden. Uit dit gezigtspunt beschouwd, was de holle carré-opstelling een vorm, die in de volkomenste harmonie met de gebruikelijke linie-taktiek stond; ook zijn er weinige voorbeelden te vinden dat

Sa masse enfonce tout et même dans Moyse
 Vous voyez précéder les Juifs guidés par Dieu,
 D'une colonne d'air, ou d'une colonne de feu.
 Quelle érudition, s'écrioit tout le monde!
 Science universelle! ô caboche profonde!
 Mais le canon, monsieur, ce foudre des guerriers
 Ecrase la colonne et flétrit ses lauriers:
 Elle est détruite avant que d'agir — je m'en moque —
 Comment la garantir? — Je marche, avance et choque, etc.

carré's door de ruitery zijn overhoop gereden, en die zeldzame voorbeelden moeten dan nog gezocht worden in omstandigheden, dat de infanterie hare patronen verschoten had, zoo als bij Landshut, in het jaar 1760, den terugtrekkende generaal Fouqué wederveroer. De Pruissische kavallerie, die anders niet ligtelijk vervaard geraakte, was evenwel van oordeel, dat de aanval op carré's eene zeer gevaarlijke onderneming was. Groote of volle carré's bezigde men niet, daar de voorschriften alleen van carré's van een bataillon melding maakten; — deze werd gewoonlijk uit de linieopstelling, doch tevens, als andere manoeuvres, met veel snelheid en orde gevormd.

De evolutiën van FREDERIK's ruitery hadden, wat de op- en afmarschen betreft, veel overeenkomst met die der infanterie: Zoo was o. a. de alignements-marsch, het vooruitbrengen der vleugels en het deplouieren, in de wezenlijkheid, met die der troepen te voet gelijkvormig, terwijl ook hierbij de grootste orde en snelheid in de bewegingen tot grondslag strekten. Het karakteristieke van dit wapen moet voornamelijk in zijne aanvallen gezocht worden. Deze werden gewoonlijk *en muraille*, d. i. zonder eskadrons-tusschenruimten, uitgevoerd. De kortste afstand was voor den stap, en de grootste voor den draf genomen, om de paarden op adem te brengen; op 100 à 200 schreden begon men den korten galop, die zich allengskens uitstreckte om de paarden aan te vuren, tot dat men eindelijk op ongeveer 60 schreden den schok-gangaard met de grootste onstuimigheid aanving. De officieren bleven voor het front, om door hun voorbeeld aan te moedigen, en lieten zich eerst op het laatste kommando: *marsch! marsch!* in het gelid opnemen. De geoefendheid der Pruissische kavallerie in zulke bewegingen, waarbij orde en snelheid zulk een noodzakelijk vereischte zijn, grensde aan het onbegrijpelijke, en toch klaagde FREDERIK dikwerf over zijne ruiters, en veegde ze — om ons zoo eens uit te drukken — dikwerf geducht den mantel uit. Dit had dan voornamelijk plaats, wanneer zij zich door hunne uitstekende dapperheid hadden laten vervoeren om verder te gaan dan met de inzigten des Konings strookte.

De rigting had altijd op den regter vleugel plaats, en het was alleen aan zulk eene geoefende kavallerie mogelijk, om met liniën van 25 en 50 eskadrons lengte op deze wijze de rigting te houden. De zevenjarige oorlog was voor dit wapen een schitterend tijdvak, omdat de groote man veel van dat wapen vergde, en hij daarmede, zooals bij Leuthen, Rosbach, Zorn-dorf en bij vele andere gelegenheden, zijne groote oogmerken bereikte; zijne zorgen voor alles wat dat wapen aanging, en de belooningen die hij hetzelfde deed toekomen, waren echter altijd aan deszelfs verdiensten geëven-

redigd. Uit zijne school kwamen ook eene reeks van voortreffelijke ruiterscheFs te voorschijn, die niet weinig hebben bijgebragt om de Pruisische kavallerie op eene hoogte te voeren die vroeger nooit bereikt was, en die thans voor onbereikbaar wordt gehouden. Een SEIDLITZ, ZIETHEN, BÜLOW, LENTULUS, PUTTKAMMER, WARTENBERG, DRIESEN, PLATER, KLEIST, BELLING, WERNER, en vele anderen, welke in dien tijd bijna gelijktijdig schitteren, zijn later slechts door enkele kopijen opgevolgd.

Voor de artillerie bestond destijds geene manoeuvre-taktiek, omdat zij geen reglement had en in vreedestijd paarden miste, om zich in het manoeuvreren te kunnen oefenen. Zij volgde derhalve de infanterie op eene zeer eenvoudige wijze. Intusschen verdiende hare werkdadigheid in het vuur den meesten lof, waarvan wij later, bij de beschouwing der strijdwijze, nog iets naders zullen vermelden.

In zooverre de opstelling en beweging als het hoofdzakelijke der manoeuvre-taktiek kan beschouwd worden, gelooven wij daarvan genoeg gezegd te hebben, om FREDERIK'S veldtogten met eenige vrucht te kunnen bestuderen; te meer daar wij later nog het een en ander meer bijzonder moeten behandelen. Wij moeten alsnu nog met een enkel woord over de vuren der infanterie spreken.

In den slag bij Mollwitz, had FREDERIK voor het eerst het groote overwigt van zijn infanterie-vuur boven dat zijner tegenpartij kunnen waarnemen, en van dien tijd af had hij het er bijzonder op toegelegd, om dat overwigt door veelvuldige oefeningen te verhoogen. De gevolgen bekroonden zijne moeite, en hoezeer er kapitale gebreken — die wij vroeger hebben opgegeven — bij deze oefeningen bleven bestaan, leverden zij echter iets zoo eigenaardigs op, dat eenige krijgskundige schrijvers vermeenden het *ineensmeltende* der Pruisische krijgstucht, linie-opstelling en het infanterie-vuur, onder de bijzondere benaming van de Pruisische *vuur-taktiek* te moeten doen kennen. Deze benaming drukt ook, naar ons inzien, meer dan die van linie-taktiek, het karakteristieke van FREDERIK'S oorlogsmethode uit.

Het pelotons-vuur werd het meest beoefend en aangewend; zag men echter dat er grootere salvo's noodig waren, vooral om kavallerie-aanvallen af te slaan, dan bezigde men het divisie-vuur (van twee pelotons te gelijk). Het bataillons-vuur maakte eene uitzondering, en werd bij het staan in vaste positiën, achter retranchementen, aanbevolen, om den wijkenden vijand, zoo als de Koning zich uitdrukte, « eene gelukkige reis te wenschen.» In het rotten-vuur (*Heckenfeuer*) werd de infanterie eveneens geoefend, doch als een *pis-aller*, dat men zooveel als mogelijk was moest

vermijden; dit laatste strookte ook geenszins met het hoofdbeginsel der krijgstuicht. De grootste regelmatigheid werd gevegd, zoo lang men op zekeren afstand van den vijand stond, en was er nu en dan een man die vóór of na het kommando zijn geweer aftrok, dan werd deze zeer streng gestraft; eerst in het hevigste slaggewoel, als er vele officieren gevallen en de strijdende partijen elkander zeer nabij waren, dan hield het zoogenaamde appel op. In die oogenblikken had het rotten-vuur als van zelf plaats; doch deze waren voorbijgaande, omdat bij zulke gelegenheden de kavallerie doorgaans aan de beurt kwam.

Over het beheer en de verpleging der troepen.

Hoezeer de plaats, welke wij voor het karakteristiek overzicht van het leger van *FREDERIK den Grooten* konden afzonderen, hare grenzen moet hebben, en ook geenszins eene uitvoerige beschrijving in ons doel lag, dienen wij desniettemin eenigen tijd bij het Pruisische verplegingsstelsel te blijven stilstaan. Ons te durven vleijen, dat wij door de voorafgaande schetsen een nieuw of ongekend gezigtspunt voor de krijgsgeschiedenissen van dien tijd aangetoond hebben, zou meer dan vermetel zijn; maar te vooronderstellen, dat wij welligt aan eenige weinigen een gereederen weg tot het verkrijgen eener meer grondige kennis des zeventienjarigen oorlogs hebben aangewezen, is welligt minder gewaagd. Die kennis echter zou nog zeer onvolledig zijn, wanneer wij verzuimden de voorname grondstof der oorlogvoering, de verpleging namelijk, te doen kennen. Den draad der oorzaken van *FREDERIK's* krijgsgeluk volgende, doen zich in dat gedeelte zijner krijgshuishouding voorname lichtpunten op, welke de denkende lezer niet onopgemerkt zal voorbij gaan, en die, bij eene vergelijking van de krijgshuishouding van zijne tegenpartijen, stofte voor eene juiste waardering der wederzijdsche krijgskansen opleveren. Onze aantekeningen over dit gedeelte, zouden ons in staat gesteld hebben, onze beschouwingen van het geheele onderwerp, op dezelfde als tot nu toe gevolgde wijze voort te zetten, toen wij, bij nadere overweging, tot het besluit kwamen, hier grootendeels het artikel des *Soldatenfreund's* (9 December 1837) te volgen. Onze lezers zullen er dit bij winnen, dat zij dezen gewigtigen tak der oorlogvoering van dien tijd, meer in verband met de geschiedenis dier veldtogten kunnen overzien; iets dat, wegens het geringe bestek, niet zoo regstreeks in ons plan lag. Dan ter zake:

De zorgen voor de verpleging der troepen verlamden dikwerf *FREDERIK's* plannen, en bemoeijelijkten de operatiën; aan den anderen kant kwam de

aanzienlijke voorraad van levens- en krijgsbehoefden, welke in de vestingen waren opgehoopt, den grooten Koning zeer te stade, om zijn leger met snelheid, tusschen deze voorraadschuren te doen bewegen. Veeltijds misten zijne vijanden deze hulpmiddelen, hoezeer zij, wat het wezenlijke van de zaak betrof, hetzelfde verplegingsstelsel volgden.

De infanterie trok maandelijks aan soldij 2 Thlr.; de kavallerist $2\frac{1}{2}$ en ook 3 Thlr. Hiervan werd, zoolang het leger op Pruissisch grondgebied was, 12 gGr. voor het brood afgetrokken, dat in natura geleverd werd; — zoodra het leger op vreemden bodem was, hielden deze inhoudingen op. Aan vleeschgeld werd voor elk hoofd 5 gGr. 8 P. te goed gedaan, waarbij bepaald was, dat de soldaat driemaal 's weeks, telkens $\frac{1}{2}$ pond vleesch zoude krijgen. Het kommissariaat leverde het slagvee aan de troepen, en dit werd met het toegekende vleeschgeld betaald. De soldaat ontving daarenboven dagelijks 2 ponden brood in natura, en indien dit niet konde uitgedeeld worden, dan kreeg elk hoofd daarvoor 2 gGr. Groenten, drank en zout moesten de soldaten zich van de soldij aanschaffen, dikwerf echter schonk de Koning deze artikelen, als belooning voor uitstekende dienst. De fourage werd eveneens in natura geleverd, even als het legstroo en het brandhout.

Voor de aanschaffing van brood, bestonden magazijnen, en zoo deze ontbraken, dan werden zij op het tooneel des oorlogs aangelegd. Deze magazijnen lagen den grondslag voor al de te doene operatiën en het was niet dan in zeer zeldzame gevallen, dat de Koning zich zonder magazijnen behielp. Deze voorraad-magazijnen in het eigen land, werden gedeeltelijk door de bewoners der gewesten, in leveringen van koren, tegen vergoeding of kwijtschelding van belastingen, en ook gedeeltelijk door aannemers, gevuld. Polen, was in dat opzigt, zoowel voor de Pruisen, als voor de Russen, de rijkste korenschuur. Saksen werd even als het eigene land behandeld en getaxeerd; de magazijnen in Bohemen werden steeds aangevuld door den toevoer langs de Elbe.

Voor de vervaardiging van het brood, werden ijzeren beugel-ovens medegevoerd, die elk 20 centenaars wogen. In elk dezer ovens kon men dagelijks voor 2000 man brood bakken, terwijl het geheel getal ovens 't welk het leger volgde, zoo groot was, dat in drie dagen tijds ook in de behoefte van brood voor den tijd van drie dagen konde voorzien worden. Het leger, dat in het jaar 1756 in Saksen drong, voerde 56 ijzeren ovens mede; — in de steden bouwde men bovendien nog steenen ovens, waarin men, in geval van nood, in den tijd van twee dagen, voor de driedaagsche behoefte van het geheele leger brood konde bakken. In de vestingen

waren vaste bakkerijen aangelegd, in welk opzigt Dresden, Breslau en Schweidnitz, van bijzonder groot gewigt voor de operatiën werden. Het benooidigde personeel was berekend op 12 man voor elken oven, terwijl nog, behalve dezen, een merkelyk aantal bakkers het leger en de afzonderlyke detachementen volgde, om de in de steden en dorpen aanwezige ovens te bedienen.

De groenten en dranken werden gedeeltelyk door den vrijen toevoer der landbewoners in het leger gebragt, en gedeeltelyk door gedwongene contributiën aangeschaft; in beide deze gevallen moest de soldaat daarvoor een matig vastgestelden prijs betalen. De veldmaarschalk SCHWERIN, in Bohemen, en ook de prins HENDRIK, hebben navolgenswaardige voorbeelden geleverd, hoe men een leger, door het onderhouden eener strenge tucht, van alle levensmiddelen kan voorzien, en tevens den landbouwer te gemoet komen bij het drukkende der oorlogsbezwaren. Ook de Koning zelf weerde, zoo dit slechts doenlyk was, alle wederregtelijke pressingen; intusschen kon hij niet, even als de beide eerstgenoemde veldheeren, het onderhoud zijner troepen in het voordeel der landbewoners doen verkeeren, omdat hij den oorlog door groote bewegingen voerde en de eersten meestentijds stationnair bleven.

Voor de voeding waren eveneens groote depôts aangelegd, die, even als de meel-magazijnen, telkens werden aangevuld. Overigens werden de fourages, ook wel op de plaats waar zich het leger bevond, aangeschaft, hetzij door gedwongene verordeningen, waarbij de landlieden de voeding moesten leveren, of men zond de troepen zelve uit tot het ophalen van het benooidigde. Legstroo en hout werden, zoo lang de troepen in het eigen land waren, door de landraden bezorgd, welke alsdan schadevergoeding erlangden; — in spoedvereischende omstandigheden en in geval van nood, verzag zich de soldaat, dáár waar hij die voorwerpen vinden kon.

Het brood kon negen dagen bewaard worden; daarna was het niet meer eetbaar, en daar nu de soldaat voor drie dagen brood bij zich droeg, zoo volgde daaruit, dat men het brood-voerwezen slechts voor zes dagen konde inrigten. Elke kompagnie of eskadron had een broodwagen, welke met 2000 ponden konde beladen worden.

Voor den aanvoer van meel naar de veld-bakovens, bestond een meel-voerwezen, berekend voor de behoefte van negen dagen. In 1756 voerde de Koning een groot aantal karren in, welke met drie paarden bespannen werden, ten einde een paard van elk span te besparen; deze gingen echter bijna alle in Bohemen verloren, zoodat hij tot de vierradige wagens terugkeerde, die elk door vier paarden getrokken werden en 4 of 6 meelvaten,

à 450 pond konden laden. Deze, even als de brood-, fourage-, munitie- en bagage-wagens, vormden eenen grooten trein, welke het leger in alle rigtingen moest volgen of opzoeken; zoo had o. a. de veldmaarschalk von SCHWERIN, in 1757, niet minder dan 4000 wagens bij zich.

De gedwongene leveringen hadden dan eerst plaats, als de magazijn-verpleging en de vrijwillige aanvoer van levensmiddelen door de bewoners, ongenoegzaam waren voor het onderhoud der troepen. Het nemen op eigen gezag werd niet dan in den hoogsten nood toegelaten. Bij ons tegenwoordig stelsel heeft juist het omgekeerde plaats, en daarin ligt het karakteristieke verschil van ons tegenwoordig stelsel, met dat 't welk in den zevenjarigen oorlog gevolgd werd. Het spreekt nu wel van zelf, dat de oorlogvoering destijds door zekere banden meer beperkt of gebonden werd, dan wij, naar de ondervinding van onzen tijd, ons kunnen voorstellen.

Wanneer men nu de verpleging der troepen met brood, waarvoor de regering alleen bij voorkeur zorgde, in aanmerking neemt, dan ontwaart men, dat de verwijdering van het leger van zijne bakkerijen, en de verwijdering dezer laatsten van de meel-magazijnen, geheel afhankelijk waren van de mogelijkheid, om met het aanwezige militaire voerwezen eene regelmatige gemeenschap en verpleging te kunnen onderhouden. Gewoonlijk begon men de operatiën als er een voorraad brood van negen dagen aanwezig was; wilde men nu de verpleging uit de magazijnen niet in de waagschaal stellen, of niet tot buitengewone hulpmiddelen toevlugt nemen, dan kon men slechts vijf dagmarschen voorwaarts gaan. De bakkerijen namelijk, ontvingen het benodigde meel uit de magazijnen; de meelwagens konden voor de behoefte van negen dagen laden, in welken tijd zij tusschen magazijn en bakkerij heen en weder terug moesten rijden. Daaruit volgt, dat beiden niet verder dan drie dagmarschen van elkander mogten verwijderd zijn; namelijk: drie dagen voor den heen- en drie dagen voor den terugmarsch; twee dagen voor op- en afladen en één dag voor de rust. Wilde men meer van het voerwezen vergen, dan kon, streng genomen, de rustdag wegvallen, waardoor nog een kleine voorraad kon overblijven, die voor een of twee marschen voorwaarts in de behoefte konde voorzien. De Pruissische troepen waren alzoo in hunne bewegingen zeer gebonden, zelfs alleen door de broodverpleging, en dan nog was alles zoo naauw berekend, dat geen der transporten een ongeluk mogt overkomen; weshalve deze dikwerf door 6 en meer bataillons geëskorteerd werden.

De beide eerste Silesische veldtogten hadden FREDERIK bewogen, om deze wijze van verpleging aan te nemen. In den eersten oorlog had hij

zich minder aan eene regelmatige verpleging willen binden, terwijl hij destijds het fourageren door een aantal detachementen, waarbij een ieder nam wat hij vond, beproefde. — Op deze wijze werd eene geheele streek van Hongarije van alles ontbloot, en, als 't ware, uitgeplunderd, omdat het magazijn in Ollmütz niet toereikende gevuld was; doch nu begonnen de levensmiddelen ook zeer spoedig te ontbreken, en dit voerde vele ongelukken en moeilijkheden met zich mede. Toen de Koning daarentegen in April 1742, uit Moravië naar Bohemen trok, en in Koninggrätz, Pardubitz, Podiebrad, goed gevulde magazijnen had, vond hij zich in veel gunstiger omstandigheden; deze deden hem de overwinning bij Czaslau en daarmee den Breslauer vrede behalen. Het was dus de ondervinding, die tot de aanneming van het magazijnstelsel deed besluiten.

In 1744 nam FREDERIK, om zijnen inval van Bohemen te bewerkstelligen, niet slechts een voorraad van levensmiddelen voor den tijd van drie maanden mede, welke over de Elbe vervoerd werd, maar hij rigtte daarenboven nog een zeer uitgebreid en met ossen bespannen proviand-voerwezen in. De Koning vermeende zeer vele voordeelen van dit vervoermiddel te zullen trekken, en wel voornamelijk uit het gemakkelijker onderhoud der trek-ossen, uit de mogelijkheid om grootere lasten te kunnen voortbewegen, en eindelijk uit de mogelijkheid, om de trekdieren zelve tot de vleeschverpleging zijner troepen te kunnen aanwenden. Het groote magazijn op de Elbe konde slechts tot Leitmeritz gebragt worden, en daar nu het leger bij Praag stond, zoo zouden de levensmiddelen en fourages van Leitmeritz door het proviand-voerwezen worden aangebragt. Het bedoelde voerwezen was echter in het gebergte reeds gedeeltelijk te gronde gegaan, terwijl de ossen er, door nalatige oppassing, gebrek aan water en overdrevene inspanning, grootendeels gevallen en achtergebleven waren; het gevolg daarvan was, dat de troepen bij Praag groot gebrek leden (1). Eindelijk viel deze stad, waarop FREDERIK, zonder magazijnen, over Tabor, tot aan Budweis voorwaarts drong; voor dezen afstand van 20 mijlen, kon hij slechts voor vijftien dagen meel medenemen. Middelerwijl was de gemeenschap tusschen Praag en Leitmeritz, door de talrijke ligte troepen der Oostenrijkers, spoedig afgebroken; daarenboven had men geene transportmiddelen, terwijl de landbewoners overal vlugtende waren, en er dus aan geene

(1) Van welk groot gewigt de studie der krijgs-administratie is, wordt door het bovenaangehaald voorbeeld bewezen; immers hier moet men vooronderstellen, dat NAPOLEON deze verplegings-proeven, door FREDERIK bewerkstelligd, niet gekend of doorgrond heeft, daar wij hem in 1812, denzelfden weg als hierboven gevolgd was, zien inslaan. Dezelfde redenering was hier als grondslag aangenomen, en werd ook door dezelfde uitkomsten gevolgd.

requisitiën te denken was. Zonder een slag verloren te hebben, moest FREDERIK alsnu Bohemen ruimen, daar zijn leger zeer spoedig onder gebrek, ziekten en desertie, zoude bezweken zijn. Dit voorval had eenen diepen indruk op het gemoed des Konings, en maakte hem voor altijd afkeerig van lange en onverzekerde operatie-lijnen. Nu gaf hij bevel tot het aanleggen van groote magazijnen in Silezië; dat van Schweidnitz, werd een van zijne voornaamste subjective punten voor de bewegingen, die hem de overwinning bij Hohenfriedberg verzekerden. Het spreekt wel van zelf, dat de laatste ervaring, vergeleken bij die van het vorige jaar, eene zekere vastheid moest geven aan de beginselen die men laatstelijk bij de verpleging der troepen gevolgd had. De Koning werd nog door meerdere be- weegoorzaken, als het ware, gedwongen, om zich zoo uitsluitend mogelijk bij het magazijnstelsel te bepalen: in de eerste plaats door de vele vreemdelingen, die tot leuze hadden: *point d'argent*, *point de pain*, — *point de Suisses!* en om de krijgstucht te kunnen handhaven, moest er eene behoorlijke verpleging gewaarborgd zijn. Eene tweede oorzaak voor de keuze van korte operatielinien, en alzoo voor de magazijnverpleging, moet men in de zwakte zijner strijdkrachten zoeken. Immers de toestand waarin hij gedurig verkeerde, vorderde gebiedend genoeg, dat hij op verschillende kanten observatie-korpsen moest opstellen, die niet dan eenen passief verdedigenden oorlog konden en moesten voeren. — Op één punt slechts kon hij met een hoofdleger optreden, en sedert het jaar 1757 was hij — als ware het — door de omstandigheden gebonden, om daarmede op korte operatie-lijnen te manoeuvreren. De uitgestrekte operatie-lijnen, die wij in later tijd hebben zien aannemen, kan men nimmer als argument tegen FREDERIK bezigen, daar de legers in de revolutie-oorlogen en die van het Fransche keizerrijk en deszelfs tegenpartijen, sterk genoeg waren om die lange liniën eenigzins te dekken.

De operatie-lijn, welke FREDERIK voor de beweging van zijn leger in het jaar 1756 gekozen had, liep van Berlijn en Maagdenburg op Pirna; deze was 50 mijlen of tien dagmarschen lang. De gebruikelijke maatregelen van voorzorg waren hier niet toereikende, zoodat men toevlugt tot buitengewone hulpmiddelen moest nemen. Het leger, in vele kolonnen verdeeld, rukte inmiddels op Saksisch grondgebied, waarop de troepen gekantonneerd, en door de bewoners gevoed werden. Toen men nu bij Dresden en Pirna een legerkamp betrok, werden er brood, andere levensmiddelen, alsmede de voeding, op het platte land en in de steden, gerequireerd, hetgeen geen zwaarigheden had, daar de oogst was afgeloopen. Te Dresden en te Torgau legde men dadelijk groote magazijnen aan, terwijl 298 schepen, langs de

Elbe, voorraad van allerlei aard aanvoerden. Saksen was verplicht al het benoodigde tegen betaling te leveren, en eerst met den 27^{den} September begon de regelmatige magazijn-verpleging.

De weêrstand der Saksers deed den Koning besluiten, hen te blokkeren en een observatieleger naar Bohemen te zenden. Naar het zich liet aanzien, was er niet aan te denken om de troepen in het Erts- en Middelgebergte, door middel van requisitiën te verplegen, zoodat men hen in legerkampen vereenigde. De inzigten des Konings nopens 't geen hij voor mogelijk hield, ontwaart men duidelijk genoeg in zijnen brief aan den hertog van BRUNSWIK, van den 14^{den} September gedagteekend, die in den begiinne in Bohemen het bevel voerde. Daaruit ziet men, van hoeveel belang het den Koning toescheen, niet alleen om de Saksers te neutraliseren, maar ook om het versterkte kasteel Tetschen, dat de Elbe bestreek, te bezetten, daar deze rivier zijne toevoerlijn moest uitmaken bij eenen aanval van Bohemen. De Elbe was het ook, die in de jaren 1744 en 1756 den Koning had doen besluiten, om het Oostenrijksche Huis in Bohemen aan te tasten.

Het observatiekorps rigtte zijne veldbakkerijen in Aussig, op zeven mijlen van de magazijnen van Dresden verwijderd, op; het korps zelf rukte tot bij Lowositz, twee mijlen verder, voort, zoodat het meel- en broodvoerwezen in de benoodigdheden kon voorzien. De Boheemsche landlieden voorzagen de markten van het legerkamp met andere levensmiddelen, terwijl de wijnkelders van Lowositz, $\frac{1}{8}$ flesch wijn per man leverde, zoodat het leger hier in alles voortreffelijk verpleegd werd; de voeding alleen werd gerequireerd. Eene bijzonderheid, die verdiend vermeld te worden, was, dat er bij elk infanterie-regiment veertien, en bij elk kavallerie-regiment zeven bakkers ingedeeld waren, met het doel, om door dezen, gedurende den marsch door Saksen, het benoodigde brood te doen bakken; maar of dit werkelijk heeft plaats gehad wordt niet vermeld. Het benoodigde meel voor de troepen, welke, onder de bevelen van den veldmaarschalk von SCHWERIN, in het legerkamp vóór Konigingrätz lagen, werd uit het, op slechts zeven mijlen verwijderde Glatz aangevoerd; overigens verpleegde deze veldheer zijne troepen op dezelfde wijze als de Koning zulks in Bohemen deed.

Vóór den inval van Bohemen, in het jaar 1757, stonden de zaken niet zoo voordeelig; het land, namelijk, had in den vorigen herfst en winter reeds veel geleden, door het verblijf der troepen, en in het voorjaar kon men geenszins op de fourageringen rekenen; iets dat men bij het verblijf op vijandelijken bodem als het geschiktste middel rekende, om het

groot aantal paarden bij het leger te voeden. De grootste zwaarigheid die zich hier voordeed, was, om zonder magazijnen tot Praag te komen, dat 18 mijlen van Dresden en 25 mijlen van Landshut verwijderd is. De toenmalige generaal-intendant van het leger RETZOW, hield ook de ontwerpen des Konings voor onuitvoerbaar, doch de Koning overreedde hem, door hem de mogelijkheid te doen inzien, dat hij de magazijnen der Oostenrijkers konde bemagtigen; dit gelukte hem en zoo doende kon FREDERIK zijne troepen uit den veroverden voorraad verplegen. Voeding ontbrak er echter, zoodat men de paarden rogge moest voorzetten, waardoor in den tijd van 8 dagen, meer dan 1500 paarden overvoerd werden en verloren gingen.

Op den 20sten April begon de Koning de operatiën met eenen broodvoorraad van zes dagen. Den 25sten was de bakkerij te Aussig in gereedheid, welke later naar Welwarm, vier mijlen van Praag, verplaatst werd. Zoodra nu Tetschen veroverd was, rigtte men een magazijn te Leitmeritz op, welks werkkring zich 15 mijlen ver, tot Kollin, uitstreckte.

Het Schweringsche korps moest intusschen de verbinding met Sileziën opgeven, dewijl Koniggrätz nog altijd door de Oostenrijkers werd bezet gehouden. SCHWERIN trok dan ook zijne levensmiddelen uit Zittau, 15 mijlen van Praag; zijne bakkerijen vestigden zich eerst in Jung-Bünzlau, vervolgens in Brandeis, 5 mijlen van Praag. Te Jung-Bünzlau veroverde de veldmaarschalk een magazijn, 't welk drie weken lang 40,000 man konde voeden. Als een karakteristieke trek van dien tijd, verdient vermelding, dat bij de bakkerij te Jung-Bünzlau een oproer onder de bakkers losbarstte, hetwelk van dien aard was, dat men aan de vorderingen der oproermakers moest toegeven, wilde men het leger voor Praag niet in verlegenheid brengen; de bakkers-gezellen waren dus gewigtige personaadjen, die men zeer ontzien moest; trouwens werden zij ook veel beter dan de soldaten bezoldigd.

Gedurende de blokkade van Praag, was er een observatie-korps onder de bevelen van den hertog von BEVERN, in de omstreken van Kollin opgesteld; — dit korps had zijne bakkerij in Nimburg, 4 mijlen, en zijn korenmagazijn te Jung-Bünzlau, 8 mijlen achter zich. De Koning kon het plan zijner operatiën op dit magazijn vaststellen, namelijk, om tot Goltz-Jenkau, 11 mijlen van Jung-Bünzlau, tegen den Oostenrijkschen veldmaarschalk DAUN, vooruit te rukken; de slag bij Kollin was echter hinderlijk aan de uitvoering dezer beraamde operatie.

Het leger dat bij Kollin gevochten had, werd door een gedeelte der troepen, welke bij Gabel gestaan hadden, versterkt, en trok aanvankelijk, na

den slag tot Jung-Bünzlau terug; toen echter de daar aanwezige voorraad verteerd was, ging het tot bij Leipa terug, zijn verplegingsvoorraad uit Zittau trekkende, dat slechts 5 mijlen van Leipa verwijderd is. Het verlies van Gabel noodzaakte dat leger, om tot bij Lausitz terug te trekken, bij welke gelegenheid bijna al de brood- en meelwagens in de enge gebergte-wegen verloren gingen; de kwade wil der voormalige Saksische soldaten, de onkunde van eenen bevelhebber der bagage, en eindelijk de aanvallen der Oostenrijksche ligte troepen, maakten de schade nog grooter. Het leger had toen in geen twee dagen brood gehad, waardoor de desertie in groote mate toenam; intusschen kwam men tijdig genoeg bij Zittau aan, om uit de brandende stad voor eenige dagen brood te trekken; doch het magazijn was niet te redden, zoodat men zich genoodzaakt zag, den verplegingsvoorraad uit Dresden, dat 15 mijlen verwijderd was, aan te voeren. Ware het meel- en brood-voerwezen behouden gebleven, dan had men bij Zittau stand kunnen houden en in Bautzen eene bakkerij kunnen oprigten; nu moest men tot laatstgenoemde plaats terugtrekken.

Middelerwijl had de Koning bij Leitmeretz gestaan, doch op het berigt der gebeurtenissen bij Gabel, trok hij naar Saksen terug, en snelde nu met versterkingen naar Bautzen. Hier was hij slechts zeven mijlen van zijne magazijnen te Dresden verwijderd; doch de Koning vermeende, dat hij, om reden van den slechten en gedesorganiseerden toestand van dat leger, niet weder tot Zittau zou kunnen voortrukken, zonder een broodvoorraad van 9 dagen te bezitten. De ligging der operatielijn van Dresden op Zittau, liep evenwijdig met het Boheemsche gebergte, zoodat deze zeer was blootgesteld aan de strooptogten der vijandelijke ligte troepen; elk transport moest alzoo door een sterk eskorte vergezeld worden. De Koning wilde echter zijne voornemens ten uitvoer brengen; men behielp zich alzoo met voorspanwagens, en na veel moeite en kosten besteed te hebben, had men eindelijk eenen broodvoorraad voor 9 dagen bijeen; de Koning rukte daarop tot bij Zittau voorwaarts, terwijl hij een klein magazijn bij de bakkerij te Bautzen liet opslaan.

In het midden van de maand Augustus; trok FREDERIK uit het Lausitsche naar Thuringen, en liet den hertog von BEVERN bij Görlitz staan. De laatstgenoemde trok nu nog een transport meel uit Bautzen, verbakte dit in Görlitz en ging daarop naar Bünzlau, alwaar hij nog een kleinen voorraad meel vond, die hem in staat stelde Liegnitz te bereiken, in welke plaats een magazijn van voeding was daargesteld. De generaal-intendant van dit korps, de generaal von GOLTZ, was oorzaak dat hetzelfde te lang bij Liegnitz bleef stand houden, en de registreeksche verbinding met

Breslau verloor; zijnde het reeds vroeger van Schweidnitz afgesneden. Intusschen gelukte het den hertog, om den regter Oder-oever bij Breslau, te bereiken, alwaar hij zich in het bekende legerkamp achter de Lohe, vastzette. — Daar hij nu alles uit Breslau konde trekken, hielden alle zwaarigheden betrekkelijk de verpleging zijner troepen op.

Toen de Koning uit het Lausitsche naar Thuringen marcheerde, voorzag hij zijne troepen met een voorraad van meel en brood, die voor 18 dagen onderhoud toereikte; dezen voorraad leverden de magazijnen te Dresden. Hierdoor zag de Koning zich in staat gesteld, te Leipzig een magazijn op te slaan, waartoe Torgau het noodige moest leveren; dit magazijn werd de basis der operatiën, welke in de maand October plaats hadden. FREDERIK ging nu tot bij Erfurt, alwaar hij 13 mijlen van zijne magazijnen verwijderd was. Van Rossbach marcheerde het leger naar Leuthen. De veertig mijlen lange marsch van Leuthen tot Parchwitz, werd in 17 dagen afgelegd, gedurende welken tijd de troepen kantonnerden, waarbij de landbewoners genoodzaakt werden de soldaten behoorlijk te verplegen. Men ziet hieruit dat FREDERIK zich door buitengewone verplegingsmiddelen moest redden, als zijn toestand dit gebiedend vorderde.

Strijdwijze.

Bij de werkdadige aanwending van een leger, gelijk dat waarmede FREDERIK optrad, moest de geest die den veldheer bezielde, meer dan gewoonlijk doorstralen. Dit was dan ook werkelijk het geval bij de strijdwijze der Pruisische legers van dien tijd, en in dien zin, is het gezegde van NAPOLEON juist: *«Ce n'est pas l'armée Prussienne qui a défendu sept ans la Prusse contre les trois plus grandes Puissances de l'Europe, mais FRÉDÉRIC le Grand.»* Wanneer men echter de verdere oordeelvellingen van den eerstgenoemden, over de veldtogten des zevenjarigen oorlogs, naauwkeuriger beschouwt, dan ontwaart men, dat dit gezegde eerder gelukkig gekozen dan doordacht was, omdat hij bij volgende gelegenheden geheel uit het oog schijnt te verliezen, dat FREDERIK op eene stelselmatige wijze zijn' krijgsgesest in het leger had overgeplant, en dat alzoo zijne troepen een levend gedeelte van zijn genie uitmaakten. Het was dus noodzakelijk, eerst de door hem geschapen werktuigen te leeren kennen, om het criterium zijner krijgshandelingen goed in te zien. Had FREDERIK onverwachts en onvoorbereid, aan het hoofd der Oostenrijksche troepen gestaan, en DAUN aan dat der door FREDERIK gevormde troepen, dan had hij meer dan waarschijnlijk eerst de school des ongeluks moeten

doorloopen, om later, door zijn eigenaardig krijgsgenie geholpen, de zegpalmen aan zijne vaandels te hechten. Voor het door ons aangenomen bestek, valt er alzoo weinig meer te zeggen over de eigenaardige strijdwijze der door FREDERIK aangevoerde troepen, dewijl het geheele Pruisische krijgswezen van dien tijd, door ons reeds beschreven, in zijne opvoeding en samenstelling, tevens de wijze aangaf, hoedanig het gebruikt moest worden. In het reglement van FREDERIK, in 1745 aan zijne troepen gegeven, legt de groote Koning, in korte woorden, zijne wijze van strijdvoeren duidelijk aan den dag, als hij zegt: »Het winnen van eenen veldslag berust voornamelijk daarop, dat men niet zonder bevel blijft *stilstaan*; maar ordelijk en gesloten den vijand te gemoet gaat en vuurt, en mogt de vijand, tegen verwachting, blijven staan, zoo zal de Pruisische infanterie het zekerste voordeel er bij vinden, door met de bajonet in des vijands gelederen te stormen, blijvende de Koning borg voor de goede uitkomst.»

De veldmaarschalk von SCHWERIN hield zich bij Praag aan dit voorschrift, en ging zelfs verder, door te gelasten, dat men volstrekt niet zoude vuren, welk verbod echter geenszins door de gevolgen geregvaardigd werd. Immers het gevecht was door niets ingeleid; de zware artillerie was daarenboven nog achter, zoodat de bataillons van zelve begonnen te vuren, iets dat ongehoord was bij de zoo strenge Pruisische krijgstucht. Overigens verdient hierbij te worden opgemerkt, dat de bajonet-aanvallen niet dan zeer zeldzaam in dezen oorlog zijn beproefd geworden, en diegene welke door de geschiedschrijvers van dien tijd geboekstaafd zijn, waren meer door het toeval bijgevoerd, dan dat zij op last geschiedden.

Tegen de ligte troepen der Oostenrijkers, vooral tegen de Kroaten, zond men enkele malen afgezonderde pelotons, in één gelid; meestal echter waren het gesloten en in bataille opgestelde bataillons, welke belast werden om de verstrooide aanvallen der ligte troepen tegen te gaan, of hunne verdedigings-positiën te forcieren. Tegen de artillerie rukte men, even als tegen infanterie, en op dezelfde wijze, voorwaarts; tegen de kavallerie formeerde men echter holle carré's. Het reglement van 1743 zegt woordelijk: »Een Pruisisch grenadier- of muskettier-bataillon kan, wanneer het in een hol carré opgesteld is, regelregt tegen de vijandelijke kavallerie marcheren, deze van de plaats dringen, en naar den aangewezen post marcheren.»

De Pruisische kavallerie moest, op straf van cassatie, zonder op de sterkte des vijands te letten, aanvallen, en mogt in geen geval eenen aanval stilstaande afwachten. Het voorbereiden van eenen kavallerie-aanval, door middel van het artillerie-vuur, had niet dan zeer zelden plaats; alleen

schijnt het, dat bij Rossbach eene dergelijke voorbereiding is gelast geworden. Dikwijls heeft de Pruisische kavallerie getoond, dat zij zich door geen mislukte aanvallen liet afschrikken, om bij herhaling op hetzelfde punt te chargeren, en dan ook te overwinnen; — de veldslag bij Praag levert daarvan de sprekendste bewijzen. Eerst bij den herhaalden aanval mogt zij de schitterendste palmen der overwinning wegdragen; jammer slechts, dat zij, na dit succes, zich niet met dezelfde onstuimigheid, waarmede deze aanval uitgevoerd werd, op de Oostenrijksche infanterie wierp. Deze toch zou alsdan uit elkander zijn geworpen, terwijl de kavallerie nu, aan de plundering van het Oostenrijksche kamp en aan de vervolging der Oostenrijksche kavallerie, de voorkeur gaf boven den roem van de infanterie te hebben vernield en zodoende den dag van Hoheufriedberg nog in glans te hebben overtroffen.

De Pruisische artillerie onderscheidde zich voornamelijk, vergeleken bij die der Oostenrijkers, door hare meerdere beweegbaarheid, — overigens had hare vechtwijze voor dien tijd niets bijzonders. De bataillons-stukken moesten in het vooruitgaan met de infanterie, 50 schreden vóór het front blijven, en mogten eerst op 550 schreden van den vijand, met kartetsen (1) schieten. Op minder dan 500 schreden werden de stukken door de manschappen vooruitgebracht, ten einde geene trekpaarden aan het kleingeweervuur bloot te stellen; het groote nadeel dat uit deze algemeene verordening voortsproot, was, dat er veel geschut verloren ging, zoodra de krijgskans ten nadeele der Pruisen oversloeg (Hochkirch en Künersdorf). Het vuur der bataillons-stukken deed in dien tijd, om zoo te zeggen, de dienst onzer tirailleurs.

Het valt voornamelijk op te merken, dat bij de strijdwijze der Pruisische troepen onder FREDERIK, de onderlinge ondersteuning der drie wapenkorpsen, bij de vredes-manoeuvres geleerd, in het veld op eene wenschenswaardige wijze plaats had; iets dat voor dien tijd als eene bijna geheel nieuwe schepping gold; en het is daarin, dat men FREDERIK's krijgsgenie heerlijk zag schitteren, wanneer de omstandigheden, het toeval, of het terrein, zulks in 't bijzonder vorderden. Zijne generaals deden het hunne om 's Konings inzichten in dezen te bevorderen, en welligt zouden er weinige legers, zelfs in onzen tijd, te vinden zijn, waarbij de onderlinge ondersteuning der drie wapenkorpsen meer tot eene onmisbare gewoonte geworden was, dan bij de Pruisische legers in dien merkwaardigen oorlog. Van daar dat de studie van FREDERIK's veldtogten nog altijd leerrijk blijft voor

(1) De kartetsen waren destijds gewone musketkogels.

de opper-officieren onzer dagen, en dat het wel eenigzins aan het heden-daagsch *laisser aller* te wijten is, dat de krijgsgeschiedenis van de laatste helft der achttiende eeuw, in den zin zoo als die oefening moet verstaan worden, te veel uit het oog verloren wordt. Immers er bestaan redenen, die de noodzakelijkheid dezer beoefening overtuigend genoeg doen inzien, al ware het slechts om zich de voor- en nadeelen van de toenmalige linie-taktiek duidelijk voor den geest te brengen. Naar ons inzien zou men zich bedriegen, met aan te nemen, dat het taktische stelsel, door FREDERIK ingevoerd, geheel ter zijde geschoven is, en alzoo moet beschouwd worden, als een vraagstuk dat op eene afdoende wijze is opgelost. De Engelschen, welke zich er aan hebben blijven vasthouden, hebben er voordeelen mede behaald, die niet zoo voetstoots te versmaden zijn, en het is meer dan waarschijnlijk, dat zij nog geenszins geneigd zijn, de nieuwere begrippen over de krijgsvoering zoo gaaf weg aan te nemen. Daarenboven hebben die nieuwere begrippen, in onze dagen nog evenmin diepe wortels gevat. Immers ziet men bij de groote vredes-manoeuvres, nog altijd de overblijfselen der zoogenoemde linie-taktiek doorblinken, en wat opmerkelijk is, juist diegene, welke FREDERIK thans zoude afkeuren, als hij met de ondervinding van zijnen tijd nogmaals konde optreden. Die ondervinding nu, kan door ons worden dienstbaar gemaakt; maar daartoe wordt eene oplettende studie vereischt. In den 20jarigen vrede zijn de oude legerhoofden allengkens afgegaan of zijn te oud van dagen, om bij voorkomende omstandigheden, als zoodanig op te treden. De tegenwoordige aanvoerders waren meest allen, hoogstens regiments-chefs, en op de ondervinding af te gaan welke men in dien graad kan opdoen, is een weinig te gewaagd. De krijgsgeschiedenis en de kritiek zijn echter dáár, om zich op dat ongewone standpunt met kennis van zaken te plaatsen, en met een toegelicht oordeel uitgerust, de omstandigheden te gemeet te gaan.

1859.

HET TWEEGEVECHT

DOOR

A. W. P. WEITZEL.

HUNT F. W. REBERTSON

A. W. P. WEITZEL

VERSCHEIDENHEID EN OVEREENSTEMMING.

HET TWEEGEVECHT.

DOOR

A. W. P. WEITZEL.

Mais lorsque de sangfroid, sans haine, sans colère,
Un préjugé cruel que le monde révère,
Pour sauver leur honneur, oblige deux amis
De combattre en champ clos comme des ennemis;
Qui ne déploreraît qu'un caprice bizarre
Impose à l'honneur même une loi si barbare?

FRÉDÉRIC II, *Roi de Prusse.*

Het tweegevecht van onze dagen is inderdaad een zonderling iets. Men daagt elkander uit, men ontmoet elkander, en als men zich van weerskanten zooveel kwaad als slechts eenigzins mogelijk is, heeft toegebracht, zijn de partijen weder even goede vrienden als te voren. Niettegenstaande dit alles, ziet men nog dagelijks tweegevechten plaats grijpen, en hoewel zij dan ook niet allen bloedig zijn, zoo is het evenwel eene waarheid, dat het vechten en plukharen in eigenlijken of figuurlijken zin, bestendig zijn gang gaat. Eene predicatie immers, is niets anders dan een kamp tusschen de overtuiging des leeraars en de verstoktheid zijner toehoorders; een pleitgeding is een duel met scherpe tongen; en de teedere blikken en gloeiende kussen eener schoone vrouw, zijn dikwerf slechts strijdkrachten in het tweegevecht of liever in den aanhoudenden kleinen oorlog, dien haar wil met dien van den dierbaren echtgenoot voert. Het zijn echter geenszins de hier aangehaalde tweegevechten waarvan ik spreken wilde, neen, het zijn de kloppartijen die om de eene of andere reden gehouden worden met blankgeweer of vuurwapenen. Ik verzoeke evenwel lezer, de uitdruk-

king vuurwapenen in hare kleinste en eenvoudigste beteekenis op te nemen; althans mij is het onbekend, dat er ooit duels met monster-mortieren of andere dergelijke grove vernielings-werktuigen gehouden zijn. Het is waar, er wordt tegenwoordig wel zoo razend veel niet geduelleerd, te meer daar men nu en dan het verschil onder een glas champagne beslist, niettegenstaande er reeds degens geslepen en pistolen geladen waren. Deze wijze van beslissing, wanneer zij algemeen aangenomen werd, zou vooral zeer heilzaam voor de garnizoens-apothekers en de wijnkoopers wezen; want de eersten verkregen daardoor eene vermindering, en de tweeden eene gewenschte vermeerdering van bezigheden; doch het is te vreezen dat zulks het geval nimmer zal zijn, dewijl de Nederlandsche krijgslieden wel een doorlopend crediet in de garnizoens-apotheken, doch geenszins bij de wijnhandelaren hebben, en de meesten van hen de zaak geheel anders begripen. Welke van deze twee wijzen, om eenen twist van eer uit te maken, nu de beste is, wil ik niet beslissen; ieder moge daarover naar zijne eigene gevoelens oordeelen; het tweegevecht is evenwel nog zoo geheel onbelangrijk niet, om er zich niet eenige oogenblikken mede bezig te houden. De geschiedenis van hetzelfde staat in verband met onderscheidene instellingen en zaken, welke allen wetenswaardig zijn voor hen die in de beoefening der krijgskunde, bij het nuttige ook het aangename niet vermaden. Dit nuttige echter moge vrijelijk voor eene meer geoefende pen gespaard blijven; doch, hooggeschatte lezer, wanneer gij, na al uwe ernstige studiën en dienstverrigtingen, nog een half uurtje vrij hebt, zoo laat mij daarover beschikken, om u gedurende hetzelfde in de onderstaande regelen alles mede te deelen wat ik wetenswaardig nopens het tweegevecht heb kunnen verzamelen.

Ofschoon bij de Israëlieten, Grieken en Romeinen reeds afzonderlijke gevechten hebben plaats gehad, zoo waren deze toch van een' geheel anderen aard, dan die welke wij ons voorgesteld hebben te behandelen. Zij hebben daarop geen den minsten invloed gehad, en wij kunnen ze gerust met stilzwijgen voorbijgaan, daar de behandeling dezer gevechten niets zoude bewijzen, dan dat de schrijver geen vreemdeling was in het veld der oude geschiedenis, en vooral dat bij de Heilige Schrift, benevens de *Iliade*, *Odyssée* en *Eneide* gelezen had. Stappen wij dus over tot de middel-eeuwen, en we zullen zien dat in het 4de en 5de jaar honderd, geheel ons werelddeel overstromd werd door talloze horden barbaren, die uit het noorden van Europa en het noordwesten van Azië herwaarts kwamen. Uitgelokt door zachtere hemelstreken, en bekoord door tot nog toe bij hen onbekende levensgemakken, werden nagenoeg alle landen van Europa door

hen afgeloopt en uitgeplunderd. De rijkste steden met de schoonste voortbrengselen van kunst en smaak werden vernield en verbrand. Geheel de oude staat der zaken veranderde, en toen ten laatste aan al dat heen- en weder trekken een einde kwam, en men besloot zich met de geroofde schatten hier of elders te vestigen, werd het daartoe gekozene en bemagtigde land, onder den geheelen stam verdeeld. Een iegelijk bekwam naar zijn rang en zijne verdienste, en den grond, die hem ten deel viel, bezat hij in den volmaaktsten zin van het woord. De oude bewoners waren zijne slaven of lijfeigenen (*serfs*). Een zoodanig grondbezitter was alzoo oppermagtig heer, en had aan niemand rekenschap te geven van zijn doen en laten; alleenlijk had de vorst het regt, om hem ter algemeene verdediging tegen buitenlandsche vijanden onder de wapenen te roepen. Dergelijke eigendommen droegen den naam van *allodiale* eigendommen, en dit onder de wapenen komen der vrije mannen, heette den *Heirban*.

De dappere, doch onbeschaafde veroveraars, die de omkeering te weeg bragten, hadden dit gemeen met alle volken waarvan de zedelijke ontwikkeling nog in hare kindsheid is, dat eene overmatige vrijheidszucht hen in alles bezielde. Zelfs van hunne aanvoerders in den oorlog (*voorsten, vorsten*), die met onderling goedvinden gekozen werden, eischten zij eene door onderscheiding gekenmerkte behandeling. Geenszins kan het dus verwondering baren, dat de minste belediging, vooral die welke zij van hun's gelijken ondergingen, bloedige gevolgen had. Het regt van zich hierover te wreken, kenden zij aan niemand toe dan aan zich-zelfen. Dit denkbeeld schijnt aan alle ruwe natiën eigen te zijn, want ook in den *Koran* leest men: »Indien iemand zijn's broeders bloed verzoent, hij zal den kwaaddoener »met schade en nadeel, nadat hem het dienstigst zal schijnen, vervolgen; »dit is een gemak 't welk God door zijne barmhartigheid aan u geeft (1).» Reeds de oude Germanen hielden het voor lafhartig en eerloos, in aangedane beledigingen de tusschenkomst of bemiddeling van eenen derden te gedoogen, en ook zij waren verplicht het ongelijk te wreken 't welk men hunne vrienden of bloedverwanten aandeed. Daarenboven is het aan alle oorlogzuchtige volken eigen, steeds ten hoogste gevoelig te wezen voor iedere aanranding hunner eer, als krijgsman betreffende (2). Indien, volgens de

(1) In het hoofdstuk van *de Koe*.

(2) ROBERTSON, *Hist. der regering van KAREL V.* Om niet telkens in de lastige aanhaling van schrijvers, waartuit wij geput hebben, te vervallen, zullen wij ze hier kortelijk opnoemen; als daar zijn, behalve ROBERTSON, MONTESQUIEU, *Esprit des Loix*; VAN ALKEMADE, *over het kampregt*; *Encyclopédie Méthodique* van DIDEROT en D'ALEMBERT; WAGENAAR, *Vaderlandsche Hist.* en eenige anderen van minderen omvang en rijkdom voor ons onderwerp, die te zijner plaatse zullen vermeld worden.

wet der Lombarden, iemand aan een ander den naam gaf van *Arga*, hetgeen zooveel zeggen wilde als die nergens goed toe is, mogt hij hem terstond ten strijde dagen. Eene oude Zweedsche wet zeide: »Indien een mensch tegen eenen anderen zeide, gij zijt geen mensch gelijk andere menschen, of, gij hebt het hart niet van een mensch; dat zij elkanderen op 's Heeren wegen ontmoeten.»

Volgens de Salische wetten moest men eene groote boete betalen, wanneer men iemand een haas noemde, of hem beschuldigde dat hij zijn schild op het slagveld had achtergelaten. Deze hooge gevoeligheid, ten opzichte van het punt van eer, gevoegd bij de ruwe zeden der middeleeuwen, had ten gevolge, dat men bij den minsten hoon, dikwerf reeds bij den schijn daarvan, in toorn ontstak, en zoovele strijdbare mannen op de been bracht als mogelijk was, om er den beleediger mede aan te vallen en te verderven. Op deze wijze ontstonden *de bijzondere oorlogen*, welke gedurende zoovele eeuwen Europa verwoesteden, en den vooruitgang der beschaving zoozeer tegengewerkt hebben. Een hert of wild zwijn op eens anders grondgebied gedood, een overmoedige kinderstreek van eenen jeugdigen edelknaap, waren voldoende redenen, om de wapens op te vatten, en niet te rusten voor dat een der partijen geheel te gronde gerigt was. Heeren van nietsbeduidende dorpen en gehuchten, verklaarden elkander in allen ernst den oorlog, en voerden dien met eene voorbeeldelooze hardnekkigheid. Zij die geen gewapende magt op de been konden brengen, wezen hunne pleiten door tweegevecht uit.

Het allodiale stelsel, hetwelk, zooals gezegd is, aan ieder grondbezitter een oppermagtig rechtsgebied toekende, begunstigde deze bijzondere oorlogen bij uitstek. Het *leenstelsel* verving hetzelfde trapswijze. De oorzaak van dezen overgang was daarin gelegen, dat de allodiale bezitters van uitgestrekte landstrecken, de moeilijkheid inziende om ze alleen te besturen, en tevens te beveiligen tegen de aanrandingen van twistzieke of hebzuchtige naburen, gedeelten daarvan afstonden aan personen die hen diensten hadden bewezen, of die zij aan zich verpligten wilden; soms ook werden edelen uit de overwonnen landen daarmede begunstigd. Dit wegschenken geschiedde evenwel geenszins onvoorwaardelijk, maar de nieuwe bezitter was gehouden zijnen opperheer in den oorlog in persoon bij te staan, gevolgd door een bepaald aantal krijgsknechten. Zoodanige bezittingen werden *leen-goederen* (*feodale goederen*) genoemd. Kleinere allodiale landheeren, hunne zwakheid tegenover magtiger naburen gevoelende, werden uit vrijen wil leenmannen van meer vermogende baronnen, waardoor zij dan op wederkeerige bescherming mogten rekenen, terwijl weder anderen met geweld

daartoe gedwongen werden. Deze overgang had evenwel slechts langzaam plaats, want ten tijde van KAREL *den Groote* waren er nog vele allodiale goederen. De regeringloosheid en de menigvuldige onlusten echter, welke op zijn overlijden volgden, deden de behoefte aan bescherming zoodanig gevoelen, dat deze verandering daardoor aanmerkelijk bevorderd werd. In Holland vindt men niettemin nog sporen van allodialen eigendom tot in de 12^e en 13^e eeuwen. In den aanvang duurden de leenen slechts zoolang als het den leenheer behaagde; later werden zij levenslang afgestaan. De leenmannen evenwel waren ook hiermede niet tevreden; trapsgewijze vermeerderden zij hunne magt en maakten allerhande inbreuken op de regten hunner opperheeren, hetwelk zich vooral de zwakke vorsten uit het Karlovingische huis moesten laten welgevalven, zoodat eindelijk de leenen en zelfs ambten en betrekkingen erfelijk in het geslacht der bezitters bleven.

Oppervlakkig zou men zeggen, dat gedurende het feodale stelsel, het regt van bijzonderen oorlog, waardoor geheele streken vernield en verwoest werden, en dat derhalve zoo geheel strijdig was met het belang der oppervorsten, door hen tegengegaan en vernietigd had moeten worden. Doch de baronnen van die dagen waren slechts in naam leenmannen en de vorsten waren afhankelijker van hen, dan zij van den vorst. Zij hadden hunne magt allengskens zoo uitgebreid, dat de koningen slechts in hunne kroonlanden inderdaad opperheeren waren. De wetten en bepalingen door hen gemaakt, werden maar zelden door eenig baron erkend. De ellende door al deze bijzondere veten (*faidae*) en de daaruit volgende oorlogen ontstaan, was zoo verschrikkelijk, dat reeds KAREL *de Groote* ze verbood, als eene uitvinding des duivels, geschikt tot vernieling der maatschappij. Maar de regering van eenig monarch, hoe kloek en magtig ook, was niet lang genoeg om dit ingewortelde kwaad te doen ophouden. Onder de opvolgers van KAREL, die, zooals gezegd is, meest zwakke en onverstandige vorsten waren, herleefde het dan ook weder met vernieuwde kracht, en er werden zelfs wetten en bepalingen gemaakt, naar welke deze oorlogen moesten gevoerd worden. Volgens dezelve hadden alleen adellijke personen dit regt; men moest elkander eene plegtige uitdaging toezenden; allen die bij het geschil tegenwoordig waren geweest, moesten partij kiezen en aan den krijg deelnemen; daartoe waren eveneens genoodzaakt de bloedverwanten, tot in dien graad waarin het geoorloofd was een huwelijk aan te gaan. Deze geest van verwoesting en onderdrukking, ook wel de tijden van het *vuistregt* genaamd, was vooral werkzaam in de laatste helft der 15^e eeuw. Ook in sommige oude kronijken van ons vaderland, vindt men voorbeelden van bijzonderen oorlog. Zoo togen die van Heusden in 1184,

ouder de regering van heer JAN IV, reeds voor de tweedemaal uit, om de huizen te vernielen waar thans 's Hertogenbosch ligt. In 1554 stroopte de graaf VAN SAFFENBURG voor eigen rekening in de Kempen, en verbrandde verscheidene huizen te Turnhout, uit wraak tegen den Hertog van Brabant, omdat deze als leenheer aan zijne eischen (1) op de heerlijkheid van Heusden, geen gevolg had gegeven.

En niet alleen adellijke heeren, maar zelfs kloostervoogden, wier stiften in die dagen eveneens leengoederen bezaten, hadden hunne veten en voerden den krijg. Alleenlijk verbood hun geestelijk karakter hen om zelf te velde te trekken en hunne vasallen aan te voeren; zij stelden daartoe *advocati*, dikwerf voornamen personen, die dit voor hen verrigttten. Deze *advocati* (waarvan ons hedendaags advokaat) die wij later ook in de kampgevechten zullen wedervinden, kwamen er echter niet zoo gemakkelijk af als de tegenwoordige, daar een verloren proces hun dikwerf het leven kostte. Zij voerden eveneens de krijgsmagt der kloosters aan, wanneer de vorst die te velde riep. In den slag van Bovines (1214) evenwel, was de bisschop van Beauvais in persoon tegenwoordig; hij velde er de vijanden met een knods, daar hij, om het bloedstorten te vermijden, geen scherp wapentuig durfde voeren.

Wat men ook in het werk mogt stellen om de bijzondere oorlogen te keer te gaan, niets mogt baten. De wereldlijke magt was daartoe te zwak, de vorsten waren niet in staat om hunne vorderingen te doen eerbiedigen, daar hunne krijgsmagt, het eenige middel om dit doel te bereiken, juist bestond uit diezelfde edelen met hunne vasallen, die zij er mede hadden moeten dwingen. Zelfs de hooge geestelijkheid maakte te vergeefs gebruik van haren invloed. In het jaar 990 werden door eenige bisschoppen in het zuiden van Frankrijk, de regten van een Christen ontzegd aan hen, die er zich aan zouden schuldig maken. Verscheidene kerkvergaderingen kondigden er hare verbodschriften tegen af, en zelfs tot visioenen en mirakelen nam men zijne toevlugt. De verschijning van eenen engel aan eenen bisschop in Aquitanie, had in 1052 eindelijk het zoogenaamde *bestand Gods* (*Pax Dei*) ten gevolge. Dit bestond daarin, dat men zijne tegenpartij niet zou mogen aanvallen gedurende de tijden, geschikt tot het vieren der groote kerkfeesten, noch van Donderdag-avond in elke week, tot Maandag-morgen der volgende, wordende de tusschenkomende dagen als bijzonder heilig aangemerkt, wegens het daarop voorgevallen lijden van Christus. Deze schikking verbreidde zich door de geheele Christenheid en werd door

(1) C. W. Pape, *Geschiedenis van Heusden*.

's Pausen gezag bekrachtigd, die al wie haar overtrad met zijne banbliksems bedreigde. Voornamelijk was deze bepaling gemaakt om de strijdenden, door zoovele dagen van rust, tot nadenken en inkeer te brengen, en zeker had zij een einde aan de bijzondere oorlogen gemaakt, wanneer zij was nagekomen geworden, doch de krijgszuchtige geest der edelen was door niets te temmen, en zij beschouwden dit regt als een der gewigtigste en vereerendste van hunnen stand.

Een ander middel, hetwelk men beproefde, om de gemoederen tot bedaren te brengen, was het *koninklijk bestand* of *des koningsvrede* (*Pas regis*), volgens welken men eerst veertig dagen na de uitdaging de vijandelikheden mogt beginnen. Deze verordening, waarschijnlijk door den Heiligen *LODEWIJK* in 1245 ingesteld, breidde zich almede over geheel Europa uit, en was bij ons onder den naam van des Graven vrede bekend. Vele andere bepalingen werden nog door latere vorsten gemaakt. Zoo verbood bijv. keizer *WILLEM*, graaf van Holland, in 1255 ze geheel en al in het Duitsche rijk; in 1296 wilde *PHILIPS de Schoone*, koning van Frankrijk, dat alle bijzondere veten zouden ophouden als het rijk in buitenslandschen oorlog gewikkeld was; later moest men geschriften uitwisselen, waarbij de vrede voor eenen bepaalden tijd of voor immer gesloten werd; in 1415 werd door *KAREL VI* in Frankrijk vastgesteld, dat ieder die eenen bijzonderen oorlog begon, zich blootstelde aan de confiscatie zijner goederen, of dat men *mangeurs* en *gusteurs* naar die goederen zou zenden, die er vrijelijk mogten teren. Sommigen edelen zelfs, het onbestaanbare dezer zaak gevoelende, verbonden zich om er een einde aan te maken. Dit had vooral in Duitschland plaats, en hieruit ontstonden onder anderen het Rhijnsche en Zwaabsche verbond. In 1431 verbood *LODEWIJK XI* ze nogmaals, en nog in 1519 was keizer *KAREL V* verpligt in Spanje de oude keuren daartegen te vernieuwen. De voornaamste oorzaken welke medegewerkt hebben om dit gevaarlijk regt geheel te vernietigen, zijn, behalve de vorderingen der beschaving, ontegenzeggelijk geweest: 1°. de kruistogten, die een andere wending aan de oorlogzuchtige neigingen van den adel gaven; 2°. het daarstellen van *vrije steden* en *gemeenten*, waardoor de vorsten magtiger tegen over hunne baronnen werden, dewijl gemelde steden en gemeenten voor deze vrijheid schattingen betaalden, of, zooals in Frankrijk, krijgslieden leverden; 3°. eene betere regtsbedeeling, voortvloeiende uit de wijze bepalingen van sommige vorsten en den opklimmenden voortgang der wetenschappen; en 4°. het oprigten van staande legers, waardoor de vorsten eindelijk de vereischte klem aan hunne verordeningen konden geven.

Na in de bijzondere oorlogen, de hooge gevoeligheid voor beleediging

en de vaardigheid om die met de wapenen te wreken, te hebben aange-toond, zullen wij het kampregt, als meer onmiddellijke oorzaak van het tweegevecht, gaan beschouwen. Gedurende de slooping van het Romein-sche rijk, en zelfs nog langen tijd daarna, was het aan ieder veroorloofd te kiezen, onder welke wet hij leven wilde; verkoos iemand daartoe b. v. de Salische of Romeinsche, alsdan bekommerde hij zich volstrekt niet om hetgeen er in eenige andere bepaald was, al kwamen ook allen die hem omringden haar na. Het regt der Romeinen geraakte evenwel allengskens in gebruik (1). De oorzaak daarvan is niet minder toe te schrijven aan de volstreckte onwetendheid dier tijden, waardoor alle wetenschappen ver-loren gingen, dan aan de diepe verachting, welke de barbaarsche natiën, die deze reusachtige monarchie overstroonden, koesterden voor alles wat Romein heette. Velen dezer volken stelden in hunne wetten geenszins zulke zware straffen op misdaden aan Romeinen gepleegd, als op die waaraan men zich jegens hunne landgenooten schuldig maakte. Niemand verkoos derhalve langer onder eene wet te leven, welke hem in de oogen der menigte vernederde, en die hem daarenboven minder zekerheid aanbod dan eenige andere, welke hij slechts had te kiezen.

De wijze om zich van aangetijgde misdaden vrij te spreken, bestond, volgens verscheidene dezer wetten, in het doen van eenen zoogenaamden *zuiveringseed*, dat wil zeggen: dat de beschuldigde, naarmate van den aard der zaak, of alleen, of bijgestaan door een zeker aantal getuigen, dikwijls twee-en-zeventig, die allen zweren moesten, en onder eede plegtig zijne onschuld betuigden. Doch hierop kon men slechts zoolang staat maken, als de menschen hunne natuurlijke eenvoudigheid behielden. Toen deze verloren raakte, was het duidelijk, dat men door middel van valsche eeden, de zwaarste misdaden straffeloos begaan kon. Om hierin te voor-zien, werden de proeven door tweegevecht ingesteld. De oordeelkundige *de Montesquieu* merkt aan, dat dit een zeer natuurlijk gevolg der zuive-ringseeden was, » want, » zegt hij: » wanneer men eenen eisch deed, en » alsdan ontwaarde dat die wederregtelijk ontweken werd door eenen » eed, wat bleef er dan anders over aan eenen krijgsman, die op het punt » stond van beschaamd gemaakt te worden, dan gewapenderwijze voldoe- » ning te vragen, zoowel voor het geleden onregt, als voor den voorgestel- » den meined. » Ook waren, volgens denzelfden schrijver, alle volken, bij wie de zuiveringseed geldig was, genoodzaakt het kampgevecht in te stellen.

(1) In hetzelfde was het kampgevecht niet bekend.

Bij andere barbaarsche natiën waren weder de zoogenaamde *oordeelen Gods (Ordalia)* in gebruik. Deze bestonden daarin, dat men, ten bewijze zijner onschuld, zonder eenig letsel, de hand in kokend water moest steken (hetwelk in de Friessche wetten *ketelvang* geheeten werd), of over een gloeiend ploegijzer loopen, of dat men, aan handen en voeten gebonden, in eene rivier of gracht geworpen zijnde, niet mogt zinken, enz. Deze laatste proeven strookten zeer met den bijgeloovigen geest dier tijden en werden algemeen voor onfeilbaar gehouden; zelfs de voor zijnen tijd zoo verlichte *KAREL de Groot*e, wettigde ze, en wilde onder anderen, dat wanneer er eenig verschil tussehen zijne kinderen mogt ontstaan, zulks door het oordeel van het kruis zoude worden uitgewezen, bij welk oordeel de partijen de houding eens gekruisten aannamen, tot dat een hunner door vermoeienis zulks opgaf. Doch de krijgsvruchtige geest, welke toenmaals de wereld bezielde en de geneigdheid om in persoon ondergane beleediging te wreken, die wij reeds in bijzondere oorlogen hebben doen opmerken, was zoo gunstig voor het tweegevecht, dat hetzelfde alle andere wijzen van regtspleging verdrong. De geestelijkheid verzette zich nog lang, zoowel tegen het kampgevecht, als tegen de *oordeelen Gods*, en bedeedde het regt in haar kloosterlijk gebied nog eenen geruimen tijd, naar meer gezonde begrippen, waaronder vooral de zuiverings-eeden gerekend werden, als geheel in overeenstemming zijnde met eenen opregten godsdienstzin; doch daar de voornaamste kerkvoogden ten laatste meestal tot den adel behoorden, zoo lieten velen zich door de gewoonte of het voorbeeld wegslepen. In algemeene vergaderingen, door *KAREL den Groot*e gehouden, deed de natie (adel en bisschoppen) hem opmerken, hoe moeilijk het was, om met het doen van eenen eed achter de waarheid te komen, en dat het verkieslijker was het tweegevecht in te stellen, hetwelk hij deed. Deze keizer, zoowel als zijn opvolger *LODEWIJK de Vrome* en de beide *OTTO's*, maakten verscheidene bepalingen, die het gebruik van het kampgevecht uitstrekten. *OTTO II* wilde zelfs dat een iegelijk, onder welke wet hij ook stond, al ware het zelfs onder de Romeinsche, verplicht zoude zijn zich te gedragen naar de edikten, rakende het gevecht. Door dezen zelfden vorst was in vroeger tijd, in zekere gevallen, het kampgevecht reeds onmiddellijk op de kerkelijken toegepast. Men was zoo ingenomen met deze wijze van regtspleging, dat, hoewel zij tegen de godsdienst streed, de geestelijkheid zich ten laatste genoodzaakt zag, haar zelve kracht bij te zetten. In de 10^e eeuw besliste een tweegevecht, dat de kinderen na het overlijden van den vader, met hunne ooms gelijk in de nalatenschap van den grootvader zouden deelen. De abt *WITTEKIND* die zulks verhaalt, noemt

het een juist begrip van den vorst die er het bevel toe gaf. In de 11^e eeuw werd in Spanje door het gevecht uitgewezen, welke wijze om de christelijke godsdienst uit te oefenen, Gode meer welbehagelijk zoude zijn, de Mosarabische, toen aldaar in gebruik, of die welke door de Pausen voorgeschreven was; en keizer HENDRIK I verklaart dat zijne wet, bij welke hij het kampgevecht bekrachtigt, met toestemming en goedkeuring van verscheidene geloovige bisschoppen gemaakt was.

In weerwil van alle ongerijmdheden, waartoe het tweegevecht aanleiding gaf, was evenwel zijne instelling zoowel als die der Godsoordeelen, een gevolg van op waarheid gegronde opmerkingen. Bij een volk, dat zich uitsluitend met den oorlog bezighoudt, zegt de schrijver van de *Esprit des Loix*, doet bloohartigheid of lafheid meer ondeugden veronderstellen; zij bewijst dat men weêrstand heeft geboden aan de genoten opvoeding, en dat men noch gevoelig is voor de eer, noch geleid wordt door de grondbeginselen, waardoor anderen zich laten besturen; zij doet zien, dat men hunne versmading niet vreest en onverschillig is voor hunne achting; wanneer men goede grondbeginselen heeft, zal er geen vlugheid ontbreken om zich met lichaamskracht te vereenigen, noch kracht om met moed zamen te spannen, want, gedreven door de eer, heeft men zijn geheele leven besteed om deze hoedanigheden te bekomen. Daarenboven zijn bij een oorlogzuchtig volk, waar kracht, moed en afzonderlijke heldenfeiten (*proueses*) vereerd worden, de waarlijk verfoeijelijke misdaden, die, welke uit bedrog, geslepenheid en list, dat wil zeggen uit lafheid ontstaan. Wat nu de proeven door het vuur betreft, daar er eerst drie dagen na het ondergaan er van, geen spoor van mogt over zijn gebleven, zoo is het duidelijk dat lieden, die in de ruwste bezigheden waren opgegroeid, hem voor verachtelijk en verwijfd hielden bij wien zulks anders was. Vrouwen konden ligtelijk eenen strijder of advocatus bekomen, en de met eelt begroeide handen van haar die werken moeten, wisten er zoo weinig van als die der mannen.

Waren evenwel aanvankelijk valsche eeden het middel om straffeloos misdadig te wezen, het kampgevecht dat die eeden verving, was daartoe niet minder geschikt. Alleen het regt van den sterksten of van den vlugsten in den wapenhandel, kwam van nu af aan in aanmerking. Alle geleerdheid en alle wetenschappen gingen verloren of raakten in verachting; van regt en gerechtigheid, zooals men zulks in onze dagen verstaat, wist men geen woord; behalve aan het kampgevecht, hield men zich aan niets dan aan enkele oude gewoonten. Het eenige waarnaar men trachtte, was de hoogste ervarenheid in alle ridderlijke oefeningen en de kennis der wetten op het

kampgevecht en de tournooijen. De krijg was de bezigheid, en de nagebootste voorstelling er van, de uitspanning des adels. De bijzondere oorlogen waren het middel, waarvan de magtigen onder hen zich bedienden om hunne geschillen uit te wijzen, want deze waren tegelijk met het tweegevecht in zwang. Zij, wier goederen op grooten afstand van elkander lagen, of die, zooals boven gezegd is, geene krijgsmagt ter been konden brengen, moesten zich wel met een tweegevecht tevreden stellen. Deze instelling was als het ware een ander oordeel Gods, want men hield het er voor, dat de Almagtige de overwinning slechts aan hem schonk, die haar van regtswege toekwam.

Een pleitgeding greep ongeveer op de volgende wijze plaats: de beschuldiger verscheen voor den regter, deed zijnen eisch en bragt zijne getuigen of schriftelijke bewijzen mede. De beschuldigde verklaarde daarop alles wat zijne tegenpartij gesproken had voor logentaal; de getuigen noemde hij valsch, en de papieren of bescheiden verdicht en ondergeschoven, aannemende om het een en ander met het zwaard in de vuist te bewijzen. Hierop beval de regter den kamp, en verklaarde hen dus, gelijk men dit noemde, *kampvast*. Daar echter de verklaring van twee getuigen de zaak uitwees, zoo had de aangeklaagde te zorgen, dat hij den eerste ten strijde daagde alvorens de tweede gesproken had. Ging het gevecht door, dan werd eerst de valscheid der getuigenis, en daarna die der aanklagt be-
wezen. Deed evenwel de regter, ingevolge de duidelijkheid der zaak, uitspraak, zonder dat er gestreden werd, zoo daagde de veroordeelde hem uit, om de billijkheid zijner beslissing met den degen te bevestigen. Men ziet alzoo dat noch de getuigen, noch de regter veilig waren voor de woede van eenen mensch, aan wien elke kans welkom was boven een stellig vonnis. Dit was dan ook de reden waarom er geen strijd mogt plaats hebben, zoodra de openbaarheid van het feit hetzelfde onloochenbaar maakte.

Tot onderpand van het gevecht, wierp men elkander den handschoen toe; het opnemen daarvan was eene toestemming van den gedaagde.

Dit gebruik was van de oosterlingen op onze voorouders overgegaan, want deze gaven elkander den handschoen, als een bewijs van afstand bij inbezitnemingen of verkooping van grondgebied, en dus ter bezegeling eener overeenkomst (1). De regter ontving daarenboven van de partijen

(1) Het is wel niet waarschijnlijk, dat men in warme landen handschoenen zal gedragen hebben, toen de heerschappij der mode daar nog onbekend was, doch melaatschheid en andere aanstekende ziekten, kunnen wel gevorderd hebben, dat men zijne goederen slechts met bedekte handen aanraakte, gebruikte. Verkocht men nu deze goederen, zoo werd de handschoen nutteloos, en men kon dien zeer goed als een bewijs van volmaakt afstand, ach-

een voorwerp van waarde, hetwelk slechts door den kamp werd ingelost, en waarop de boeten ten laste van den overwonnenen werden geheven. Tijd, plaats en wapen werden door den vorst, baron of heer, bij ons den graaf, bepaald; want zonder zijne toestemming mogt er geen kamp plaats hebben; dien ten gevolge mogt hij ook het onderpand van het gevecht doen terugnemen, wanneer de zaak niet belangrijk genoeg was. Dit laatste geschiedde in den aanvang evenwel slechts zeldzaam, dewijl de boeten door de overwonnenen betaald, eene rijke bron van inkomsten voor de heeren waren. Tot op den veertigsten dag na de *kampvast*-verklaring, werd in Holland des *graven vrede* bewaard. Gedurende dien tijd konden de strijders order op hunne zaken stellen, testament maken, en zich op kosten van den graaf in het scherm laten onderwijzen. Ook hoopte men hen in dit tijdsverloop tot betere gedachten te brengen. Aanlegger en verweerder werden echter zóólang gevangen gehouden — Geestelijke personen, vrouwen, grijsaards en kinderen beneden de vijftien jaar, ofschoon allen aan deze wet onderworpen, streden niet in persoon; een advocaat verrigte dit voor hen; had hij echter het ongeluk van zijne zaak te verliezen, zoo werd hem onmiddellijk de regter hand afgekapt. Gehuurde kampvechters mogt men niettemin wettelijk verwerpen. Men was echter niet gehouden den strijd aan te nemen, zonder dat men zich daarom juist schuldig erkende. Als een lijfeigene b. v. een vrij man ten strijde daagde, of een onadelijke eenen adelijke, konden de laatsten zulks, des verkiezende, weigeren. Aan melaatschen, of zij die met besmettelijke ziekten behebt waren, was het gevecht niet toegestaan, dan met personen die met hen in gelijke omstandigheden verkeerden. Een vader tegen zijn zoon, zoowel als broeders onderling, mogten niet strijden.

Het waren evenwel alleen de edelen, die in volle rusting te paard, met zwaard en lans in het *kreit* verschenen; de onadelijken vochten met den stok, blootshoofds en zonder beschermend wapentuig (1). KAREL de Groote had wel bepaald dat een ieder zich bij het regterlijk tweegevecht van den stok zou bedienen, doch zijn opvolger liet dit reeds aan de keuze des strijders over, en later zag men dien slechts in de handen van het gemeen. Wat de lijfeigenen betreft, en hieronder was in de eerste tijden van het leenstelsel, nagenoeg ieder begrepen die geen edelman was; deze werden

terlaten. Dit gebruik, hoewel in den aanvang slechts op roerende goederen toepasselijk, kan als formaliteit bij verkoop of afstand van onroerende, zeer goed zijn blijven bestaan, en alzoo wordt dit feit, door J. AMBERT bijgebracht, meer dan waarschijnlijk.

(1) MONTESQUIEU. — VAN ALKEMADE beweert evenwel, dat de onadelijken bij ons te land, van een schild of beukelaar voorzien waren.

in de vierscharen hunner heeren gerigt, zooals dezen zulks regt en billijk achtten. Later, toen de edelen, door verscheidene redenen, genoopt werden hunne onderhoorigen de vrijheid te schenken, werd ook aan de vrije mannen het tweegevecht (met den stok) toegestaan.

Wanneer de tijd eenmaal vastgesteld was, kon men er zich niet straffeloos meer aan onttrekken. Zoodra er verscheidene beschuldigers waren, moest men zich onderling verstaan, door wie de zaak vervolgd zou worden. In het zeldzame geval dat een adellijke eenen onadelijke ten strijde daagde, was de eerste eveneens gehouden, om zonder wapenrusting en enkel met schild en stok, in *het kreit* te komen. Verscheen hij te paard en met de wapens van eenen edelman, zoo werden hem die ontnomen, en hij bleef in zijn hemd staan, om zoo te kampen. In Holland was het de *kreitbewaarder*, in Frankrijk de *connetable* die hierop acht gaf. De *kreitbewaarder* moest over het algemeen zorg dragen voor het nakomen der wetten van het kampgevecht en het opzigt houden over het *kreit*- of kampveld. De betrekking van *kreitbewaarder*, ook *grietwaarder* en *griekwachter* genaamd, was zeer aanzienlijk en daarenboven winstgevende, want de paarden, benevens het aanvallend en verwerend wapentuig der strijders vervielen aan hem. Dit ambt was bij ons te lande in het geslacht der *Wassenaars*, die het in leen hadden van den graaf van Holland.

Het kampveld werd met een geschoren touw afgeteekend. Eer het gevecht een aanvang nam, liet het geregt drie bekendmakingen, onder trompetgeschal, aflezen. Bij de eerste werd aan de bloedverwanten der partijen gelast zich te verwijderen; bij de tweede, waarschuwde men het volk zich stil te houden, en bij de derde werd verboden een der partijen bij te staan, onder bedreiging van zware straffen, zelfs die des doods, indien door dezen bijstand een der strijders overwonnen was geworden. Men nam wijders verscheidene naauwkeurigheden in acht, om te beletten dat geen der kampvechters eenig voordeel op den anderen had. Zij moesten onder eede verklaren, dat hunne zaak regtvaardig was en dat zij geene tooverformulieren, bezweringen of andere bovennatuurlijke middelen bezaten; ook mogten zij vóór het aangaan van den strijd biechten en het avondmaal ontvangen.

Wanneer, gedurende den kamp, een der strijders sprak van het verschil bij te leggen, merkte de kampregters naauwkeurig op, in welken stand ieder hunner zich bevond, ten einde hen in dezelfde houding weder te plaatsen, bijaldien het gevecht moest voortgezet worden. Een kampvechter werd gerekend overwonnen te wezen, als hij viel, of als hij op den grond geworpen werd, of als hij over de lijn, uit *het kreit* of vechterperk werd

gedreven. Hij moest dan in Zeeland den graaf drie pond aan boete betalen en verloor daarenboven zijn geding. Was het pleit uitgewezen, alsdan werd ook onmiddellijk aan den overwonnene het vonnis voltrokken en hem dikwijls op de kampplaats zelve, het hoofd voor de voeten gelegd; daarenboven werden zijne goederen bij ons te lande, ten voordeele van den graaf verbeurd verklaard.

Dat de kampgevechten ook in ons vaderland algemeen waren, blijkt onder anderen daaruit, dat in het verdrag tusschen FILIPS, graaf van Vlaanderen, en FLORIS, graaf van Holland, in 1168 gesloten, in art. 2 bepaald was, dat: »de ingezetenen dezer landen (Hollanders, Zeeuwen en Vlaamingen) nergens tweegevechten mogten houden dan te Brugge.» In 1299 was er een twist tusschen graaf JAN I en de schepenen van Dordrecht, over eenige misdadigers, waarover beiden meenden dat hun het regtsgebied toekwam. De baljuw ALOUD hood aan, in een kampgevecht te willen treden tegen elk die het met de schepenen hield. In 1424 was er een tweegevecht bepaald tusschen HUMFREY, hertog van Gloucester, echtgenoot van JACOBA VAN BEYEREN, en FILIPS, hertog van Bourgondie, en wel op den 25sten April, den dag van *St. Joris*. Doch de hertog VAN BEDFORT, wien men als regter over hetzelfde gekozen had, kwam het voor, daar hij oordeelde dat men er elkander geen genoegzame reden toe had gegeven. De laatste merkwaardige kampgevechten zijn de volgende: in 1322 stond KAREL V er een toe in Spanje, dat in zijne tegenwoordigheid met alle plegtigheden der ridderschap plaats had; in 1347 geschiedde in Frankrijk het vermaarde gevecht tusschen JARNAC EN LA CHATAIGNERAIE, en in 1631 werd er in Engeland nog een bevolen, doch KAREL I belette het. Uit het kampgevecht, hoeveel kwaads het ook gebrouwen hebbe, zegt MONTESQUIEU, zijn evenwel ontstaan de bepalingen van hetgeen wij nog ten huidigen dage onder het punt van eer begrijpen. De beschuldiger verklaarde b. v. voor den regter, dat een zeker persoon deze of gene misdaad had bedreven; de beschuldigde antwoordde dat het gelogen was, en hierop werd het gevecht bevolen; derhalve vorderde eene logenstraffing (*démenti*) dat men strijden zou.

Had iemand het gevecht aangenomen, dan eischte de wet dat het voortgang zoude hebben; dus was een eens gegeven woord heilig, en die het schond een eerlooze.

De edelen vochten onder elkander, zooals gezegd is, te paard en in volle rusting; het gemeen deed zulks te voet en met den stok; stokslagen waren alzoo hoonend, omdat hij die ze ontving, als een geringe dorper behandeld werd.

De adel streed met gesloten vizier, het gemeen vocht zonder helm, en kon derhalve slagen in het aangezicht bekomen; dien ten gevolge waren een slag in het gezicht of een oorvijg, beleediging, welke met bloed moesten worden afgewassen.

Onder de oorzaken die voornamelijk medegewerkt hebben om het gebruik der tweevechten ook in bijzondere twisten eigendunkelijk toe te passen, behoort in de eerste plaats de instelling der ridderschap. De hoofd-denkebeelden waarop deze instelling berusteden, waren: het beschermen van zwakken en onderdrukten, boven alles de hulde aan het schoone geslacht.

Ja, edele ridderschap, schoone droom uit langvervlogene dagen, waaraan zoo menig jeugdig hart in deze koele, prozaische eeuw, nog met warm gevoel terugdenkt; eervolle stand, waarnaar koningen en vorsten dongen, en waaraan zulke heilige verpligtingen verbonden waren, in wier vervulling uwe leden evenwel hunnen grootsten roem zagen; wakkere heldendrom, zoo vroom van zin, zoo groot van hart en zoo edel van begrippen, wier verhevene heldenfeiten als fabelen in de ooren van het late nageslacht klinken; neen, gij zoudt u in geenen anderen tijd gevormd hebben. Wij kunnen u slechts bewonderen, en eene enkele bladzijde aan uwe geschiedenis gewijd, die in zulk een naauw verband met die van ons onderwerp staat, moge van de hulde getuigen die wij u toebrengen.

Het bestaan dezer instelling, als eenvoudige daadzaak, en afgescheiden van de edele denkebeelden daaraan verbonden, is gemakkelijk te verklaren. Het woord *ridder* was in de vroegste tijden volmaakt gelijkkluidend met *krijgsman*. Het gemeen toch was uitgesloten van den roemvollen *krijgsstand*, de edelen verrigteden dien alleen, en nimmer anders dan te paard. Men vindt hiervan zelfs sporen in onze taal, want in de 15^e en 14^e eeuwen noemde men, volgens WAGENAAR, hier te lande iederen krijgsknecht *ruiter*, terwijl de eigenlijke ruitery onder den naam van *reizige ruiters* bekend was. Die schoone gevoelens echter, die men later bij de ridders opmerkte, en zonder welke men niet onder hen opgenomen of geduld werd, hadden, naar onze wijze van zien, haren oorsprong onder de regering van *KAREL den Groote*. Deze schrandere vorst had nagenoeg geheel Europa onder zijnen scepter vereenigd. Door hem werden kunsten en wetenschappen aangemoedigd; hij handhaafde regt en billijkheid. In al zijne instellingen ontwaart men heldere denkebeelden en eenen geest van beschaving, die steeds werkzaam is om de zeden zijner eeuw te verzachten, dáár waar hij ze niet kon veranderen. Welkom moet het hem dus geweest zijn, wanneer zijne Paladijnen de onderdrukten wreekten, en de nog niet alom

gevestigde Christelijke kerk beschermden; edel moet hij het geheeten hebben, wanneer de schoone, maar zwakke sexe geëerd en gevierd werd door mannen, wier wil hen eene wet had kunnen wezen, en voor wier heldenvuisten geheele scharen van heidenen en roovers beefden. Onder hem vormden zich de wakkere REINOUD en de onverwinnelijke ROELAND. Ongetwijfeld moet onder zijn bestuur, ieder die een regtschapen hart in den boezem droeg, in weerwil der ruwe schors die hen omkleedde, beseft hebben, dat dit de deugden waren die aan de inzigten van den vorst voegden, en ongetwijfeld moet zoodanig een vorst hen geacht en beloond hebben, die zijne edele bedoelingen zoo krachtig ondersteunden. Hij, de zeldzame man, die met vaste hand de teugels zijner uitgebreide monarchie hield, die zooveel mogelijk, alles met eigen oogen zag, voerde zijne ridders uagenoeg door geheel Europa. De heldere zuidelijke hemel en de gloeiende maagdenblikken van Italië, dat toen nog, meer dan thans, bedekt was met prachtige en trotsche overblijfsels van den nooit overtroffen glans der Cesars, moeten op hunne eenvoudige noordsche harten al den indruk eener feëen-wereld gemaakt hebben. Gezantschappen naar KARELS verheven tijdgenoot, den Kalif HAROUN AL RASCHID, zagen wonderen van ongekenden rijkdom en oostersche weelde, met zeldzame voortbrengselen van kunst en smaak, waarvan zij zich te voren geen denkbeeld gevormd hadden, en die nog hun begrip te boven gingen, zoodat het verhaal daarvan, bij hunne tehuiskomst gedaan, in de ooren hunner toehoorders, als herinneringen uit een land vol tooverij en bovennatuurlijke verschijnselen, moet geklonken hebben. Krijgstogten tegen de ontembare Friezen en de woeste Saksers, bragten hen in aaraking met mannen, wier lichamen door eene matige en gezonde levenswijze, eene reusachtige ontwikkeling hadden bekomen, wier fysieke kracht door geen de minste weelde of vadzigheid ontzenuwd was, en wier wilde vrijheidszucht onbegrijpelijk voorkwam, ten ware zij die, gelijk OUNSON, met beerinnenmelk hadden ingezogen. Uit dit alles ontstond in hunne onbeschaafde en bijgeloovige harten, dat geloof aan magtige tovenaars en aan liefdadig beschermende feëen, aan norsche bloedgierige reuzen en listig gediensstige kaboutermannen, aan schitterende paleizen en burgten, die met torenspitsen en kanteelen, wallen en grachten, als in eenen enkelen nacht uit den grond oprezen; aan vuurspuwende draken en gedochten, en in één woord aan al die wonderbaarlijke voorstellingen en zaken, waarvan de overlevering in tallooze ridderromans, tot ons is gekomen. Het heilige vertrouwen op hunne roeping, om den zwakken te beschermen en het onregt te herstellen, deed den Paladijnen het harnas aangespen, om de ongelukkige vorstinnen, van zeld-

zame schoonheid, te bevrijden, waarmede het geloof dier dagen, de paleizen van tovenaars en de sloten van reuzen bevolkt had.

Deze vereerenswaardige gevoelens, hoezeer met bijgeloovige dwalingen omhuld, verspreidden zich al meer en meer, en werden zorgvuldig aangekweekt. Gode te eeren, zijne dame te dienen en onderdrukten ten steun te strekken, waren de deugden waarop men zich met regt verhoovaardigde. Een ridder was steeds gereed om ter eere zijner schoone eene lans te breken; met hare kleuren versierd en van den priesterlijken zegen voorzien, sidderde hij ook voor het grootste gevaar niet. De schoone daden der doolende ridderschap, werden door Minstrels, Troubadours, of, gelijk men ze in ons land noemde, door Meijstreels algemeen verbreid. De luchtartige zwervelingen vonden, zoowel in het slot van den geringsten edelman, als aan het hof van den magtigsten vorst, een goed onthaal. Bij de rollende toonen hunner geïmproviseerde liederen, smolt het hart der teedere maagden weg van aandoening en bewondering over de vurige liefde eens fieren ridders, terwijl de borst der jongelingen gloeide van moed, en klopte van verlangen om den wakkeren strijder te evenaren, die met de hulp van den vromen St. Joris, de beschermheilige der ridderschap, zulke stoute feiten bestaan had, om de dame van zijn hart uit de klauwen eens monsters te redden.

In de 12^e en 15^e eeuwen bereikte de riddergeest zijnen schoonsten bloei. De kruistogten hadden er niet weinig aan toegebracht om dien te verlevendigen; het werd een heilige pligt genoemd de pelgrimmten in Palestina te beschermen. Gedurende die togten vormden zich de zoogenaamde geestelijke ridderorden. De voornaamste daaronder waren St. Jansheeren in 1099, bij ons te land onder den naam van St. Jansheeren bekend, naderhand de ridders van Rhodus en eindelijk van Maltha geheeten; de Tempeliers in 1118, aanvankelijk armen der heilige stad, later Tempeliers genaamd, omdat hun eerste huis dicht bij den tempel stond; deze orde werd wegens hare bandeloosheid, in het begin der 14de eeuw alom uitgeroeid; voorts de Teutonische of duitsche orde, in 1190 door de steden Lubek en Bremen gesticht en die nog heden bestaat. Het hoofdoel dezer orders was, de bescherming van het heilige graf en der bedevaartgangers. De opvoeding van hem die bestemd was om eenmaal ridder te worden, werd van de vroegste jeugd af daarnaar geregeld. Op zijn zevende jaar namen hem uit de handen der vrouwen, en hij werd gezonden naar een wakker ridder uit zijne naastbestaanden, die hem als edelknaap of lijtjonker (*page*) onder zijn gevolg opnam. Bij dezen ontving hij onderwijs in alles wat den geest en het ligchaam kon vormen voor zijnen toekomstigen stand.

De omgang met ridders en schildknapen leerde hem de verhevenste gevoelens van eer en moed kennen, benevens eerbied en liefde jegens het schoone geslacht, terwijl het gezelschap der vrouwen hem opkweekte in »hovescheit» (*courtoisie*) jegens allen. Op zijn veertiende jaar werd hij schildknaap (*écuyer*), nadat men hem zijn eerste zwaard, plegtig voor het altaar en door den priester gezegend, had overhandigd. Als schildknaap was het vooral, dat hij beziggehouden werd met die oefeningen, welke aan het ligchaam eene krachtige ontwikkeling, benevens vlugheid en behendigheit konden mededeelen. De gymnastische oefeningen onzer dagen kunnen niet in de schaduw staan van hetgeen men deze krijgsvuchtige jeugd liet verrigten. Van top tot teen geharnast, maakten zij lichtsprongen (*soubresauts*) en wipten, schrijlings op de schouders van een lang man, gezeten op een hoog paard, of sprongen in den zadel van den ros, zonder den stijgbeugel te gebruiken. In een stalen maliënkolder gekleed, klouterden zij, al springende van sport tot sport, tegen den achterkant eener ladder op, enkel gebruik makende van hunne handen. Zonder maliënkolder klommen zij op dezelfde wijze, doch met slechts eene hand, verscheidene sporten hoog. Verder wierpen zij met de lans, of leerden te paard rijden, en het zwaard benevens den strijdbijl handteeren. De betrekking van schildknaap was zeer gezien, daar ieder, al was het ook des Konings zoon, dien moest bekleed hebben, alvorens ridder te worden. De voornaamste bedieningen in de kasteelen, of liever hoven der edelen, waren onder hen verdeeld, doch het eervolste was, wanneer zij aan den persoon van den heer of diens echtgenoot verbonden waren. De ware roeping van den schildknaap evenwel, was om den ridder, dien hij diende, in den oorlog te volgen; dit werd hem echter niet toegestaan dan nadat men wel overtuigd was, dat hij daarvoor, ten gevolge der reeds genoemde oefeningen, de vereischte geschiktheid en krachten had. Gedurende den strijd hield hij zich bestendig achter zijnen ridder, en voorzag hem van andere wapenen en een versch paard, zoo dikwerf zulks noodig was. Vaak keerde hij de hem toegedachte slagen af, doch mogt nimmer aanvallerwijze handelen; ook bewaarde hij de gemaakte krijgsgevangenen. Verder liet hij geen gelegenheid voorbijgaan om zelf blijken van zijnen moed te geven, want het was slechts na vele »provetsen» (*prouesses*) dat hij den ridderslag bekwam. Deze gunst werd niet voor het een-en-twintigste jaar verleend, behalve somwijlen aan vorsten, dewijl het denkbeeld van meerderjarigheid naauw verbonden was aan dat van ridder te zijn.

Het verheffen tot den ridderstand geschiedde niet zonder plegtigheid; aanvankelijk deed dit steeds de vorst; later had ieder ridder daartoe het

regt, en soms verleenden ook vorstinnen den ridderslag, want in 1426 sloeg **JACOBA VAN BEYEREN**, heer **DIRK VAN DE MERWEDE** tot ridder, die haar behulpzaam was geweest in hare ontvlugting uit Gent. In oorlogstijd geschiedde het onmiddellijk voor of na den slag, doch in tijden van vrede nam men daarbij een uitgebreid ceremoniëel in acht, hetwelk ongeveer op het volgende neêrkwam: Den avond voor de plegtigheid ging de toekomstige ridder in het bad, en werd daarna in geheel nieuwe en prachtige klederen gestoken, vervolgens begaf hij zich naar eene kerk of kapel, waar hij den nacht wakende en biddende moest doorbrengen. Bij het aanbreken van den dag werd de mis gevierd, men nam hem de biecht af, en hij ontving het avondmaal; dit gedaan zijnde, kon hij zich eenigen tijd ter ruste begeven; doch later werd hij door eene deputatie van ridders en schildknepen plegtig afgehaald en voor den vorst gebracht. Deze omgordde zelf hem met het zwaard en twee der voornaamste ridders gespten hem zijne gouden sporen aan de voeten, te beginnen met de linker. Daarna knielde hij voor den koning neder, welke hem den ridderslag gaf, met de vermaning van zich steeds als een getrouw en wakker ridder te gedragen. De ridderslag (*calade*) werd gegeven met de palm van de hand in het geelaat, of met het plat van het zwaard in den hals, en was ingesteld, opdat men zoude blijven denken aan hem, van wien men zijne waardigheid ontvingen had.

Een gewoon ridder werd ook *batselaar* (*bachelier*) genoemd, en de troep dien hij te velde bragt, heette *ponioen* (*pennon*), na het spits toeloopend vlaggetje zijner lans. Bedroeg deze troep het getal van vijf-en-twintig ridders, zoo noemde men haar *banier*, en hem-zelfen *baanderheer* of *baanrots* (*bonneret*), dewijl hij alsdan eene vierkante vlag of banier mogt voeren.

Bij alle ridderlijke plegtigheden was steeds eene schitterende vrouwen-schaar tegenwoordig; want waar zij ontbraken, misten deze wakkere helden ziel en leven. Geheel waren zij dus in hun element op de tournooijen; dáár immers vertoonden zich de schoonste onder de schoonen, om den geliefden moed in te spreken gedurende den strijd, en hem te troosten na eene ongelukkige nederlaag. Bij gelegenheid van een tournoi, werden er steeds ridders geslagen, doch altijd daags te voren, dewijl men zonder deze waardigheid, aan zulke edele uitspanning geen deel mogt nemen. Wanneer er een tournoi plaats had, spreidden de vorsten die hetzelfde gaven, al hunne pracht en grootheid ten toon. Lang te voren, werd het in de naburige landen bekend gemaakt en ieder ridder uitgenoodigd om er eene lans te komen breken. De wapenschilden van hen die zich in het strijperk wenschten te vertoonen, hing men bijtijds aan de naburige kerken

en kloosters ten toon, opdat, wanneer vrouwen of zwakken tegen hunne bezitters ernstige en wezenlijke klagten hadden in te brengen, de kampregters dezulken den toegang konden weigeren, en hen zelfs met geweld verdrijven. Het kreit of renperk was omringd met prachtige en hoogverhevene zitplaatsen, die versierd waren met banieren, vlaggen en wimpels, en waarop eene aanzienlijke en rijk getooide vrouwenschaar zich plaatste, benevens de reeds bejaarde ridders, die geen deel meer aan den strijd konden nemen. Het veld daarbuiten was als bezaaid met tenten en paviljoenen, de eene al fraaijer dan de andere, waarin de vreemde ridders, die van alle kanten aansnelden, hun verblijf hielden. Meijstreels, waarzeggers en goochelaars vermaakten er het volk voor en na den strijd. Gedurende den strijd waren de kampregters zoodanig geplaatst, dat zij het geheel konden overzien; wapenkoningen en herauten doorkruisten in alle rigtingen het perk, ten einde een getrouw verslag te doen van alles wat invloed op de overwinning kon hebben. Men voerde er optogten en zinnebeeldige evolutiën uit, men *joesteerde* er (man tegen man vechten) en men vocht er met hoopen. Ieder ridder ontving, eer het gevecht begon, een lint, strik of een ander geschenk van zijne dame, hetwelk in de hitte van den strijd dikwijls verscheurd, doch telkens vernieuwd werd. Geen hunner zou de kampplaats verlaten hebben, zonder nog eene laatste lans ter eere zijner dame te breken. Na afloop van het tournooi werden de prijzen met de meeste onpartijdigheid verdeeld, en niet zelden gebeurde het dat de dames tot scheidsregters gekozen werden. Wanneer zij eenen ridder den prijs waardig keurden en hij bekwam hem niet, dan stelden zij hem daarvoor schadeloos door geschenken, welke zeker niet minder vleijend en vereerend waren.

Het is ligt te begrijpen, dat de ridders zulk eene schoone gelegenheid, om op eene schitterende wijze voldoening te erlangen van hen, door wie zij beleedigd waren, niet ongebruikt lieten voorbijgaan.

Zelden greep er een tournooi plaats, zonder dat er niet tevens een hoogst ernstige strijd gestreden werd. In 1240 kwamen er te Nuys, bij Keulen, op één tournooi zestig ridders te sneuvelen. Deze spelen bevorderden de tweegevechten dan ook zoodanig, dat sommigen enkel dáárin den oorsprong dezer gewoonte meenen te moeten zoeken. Zeker is het, dat zij de gewigtigste oorzaak zijn, waardoor het gebruik der kampgevechten in eene eigenmagtige regtspleging overging. Aanvankelijk geschieden deze kampgevechten niet dan in tegenwoordigheid der wethouderschap, doch de ridders, die het zich ten pligt rekenden om alle verdrukking en alle onregtvaardigheid te straffen, waren steeds met hunne uitdagingen gereed en

streden, wanneer en waar het hun te pas kwam. Evenwel, de billijkheid vordert dat men toestemt, dat wij waarschijnlijk aan de ridderschap de menschelijkheid te danken hebben, welke tegenwoordig te midden van de verschrikkelikheden des oorlogs heerscht, benevens de loijale beschaafdheid, waarin de heldhaftigheid zich in onze dagen hult. De edele gevoelens dezer instelling deden haren invloed nog lang op het menschdom gevoelen, toen zij-zelve reeds had opgehouden te bestaan.

De ridderschap was evenwel nog in haren vollen bloei, toen men reeds pogingen aanwendde, om het kampgevecht af te schaffen en eene volmaaktere regtsbedeeling in te voeren. De geestelijkheid, wier zaak het was door overreding en zedelijke overmagt te heerschen, deed daartoe van lieverlede weder haar uiterste best; de regters, die het verdroot bestendig in dergelijke bloedige tooneelen betrokken te zijn, spaarden geene moeite om dit gebruik verachtelijk te maken, en verscheidene vorsten, doordrongen van het ongerijmde daarvan, vaardigden er bevelen tegen uit. Een der oudste keuren tegen het kampgevecht, is die van HENDRIK I, Koning van Engeland. LODEWIJK VII van Frankrijk, volgde zijn voorbeeld, en de *Heilige* LODEWIJK poogde door zijne *etablissemens* eene betere uitoefening van het regt daar te stellen; doch hetgeen de eene vorst gebood en wist te doen nakomen, moest dikwijls weder door zijnen opvolger herroepen worden, ten gevalle der magtige en oorlogzuchtige edelen. De vorderingen die de beschaving maakte, vooral het terugvinden der wetten van JUSTINIANUS, waren de voornaamste oorzaken van het in onbruik raken dezer gewoonte. In het jaar 1157 werd toevallig te Amalfi een afschrift der Pandecten gevonden; dit volmaakte zamenstel van regtsgeleerdheid verspreidde zich met verbazende snelheid door geheel Europa en wordt nog ten huidigen dage beoefend. Hetzelve gaf in de meeste staten aanleiding tot eene regtspleging, welke naar den geest in overeenstemming is met de zeden en gebruiken der eeuw. Het oprigten der vrije steden had gewis mede geen geringen invloed op deze verandering, want binnen hare muren werd door de magistraat het regt onmiddellijk geregeld en deszelfs vasten voortgang bepaald.

In Holland schijnt men al vroeg meer heldere begrippen ten opzichte der regtsbedeeling gehad te hebben, want op het laatst der 15^e en in het begin der 14^e eeuwen, vertrouwde men reeds zeer weinig op den zekeren uitslag der kampgevechten, hetwelk daaruit blijkt, dat de aangeboden kamp van RUWAARD MOND, waarvan wij hierboven melding maakten, werd afgeslagen, daar die van Delft deden opmerken, dat men de voorregten der steden niet aan den onzekeren uitslag van een gevecht moest wagen.

Het kampfgevecht werd dus overal afgeschaft, of men liet ten minste geen pogingen onaangewend, om tot dit doel te geraken. De menschen echter, die sedert onheugelijke tijden gewoon waren, om op zulk eene zonderlinge wijze in de gerechtshoven vonnis te zien vellen, hadden, bijgestaan door den strijd lustigen geest hunner eeuw en de gewoonten der ridderschap, niet gedraald het tweegevecht ook op hunne bijzondere zaken toe te passen. Een belangrijk voorbeeld, hetwelk de oogen van geheel Europa tot zich trok, en ook niet naliet dit gebruik zeer te bevorderen, werd gegeven door KAREL V en FRANÇOIS I in 1528. Toen de eerste zich namelijk op eene hoonende wijze had uitgelaten tegen de wapenherauten, die hem van wege FRANÇOIS den oorlog verklaarden, en hij hunnen meester eenen verachtelijken schender der openbare trouw had genoemd, liet de Fransche Koning hem door dezelfde herauten voor een logenaar uitmaken en tot een tweegevecht uitdagen, hetwelk echter, na verscheidene boodschappen over en weër, die vol van de onbeschofte beleedigingen waren, geen plaats had. Acht jaren later had er tusschen hen eene dergelijke uitdaging plaats, welke eveneens zonder gevolg bleef. De vechtwoede nam dan ook zoodanig toe, dat zelfs in algemeene oorlogen, bijzondere personen van weerskanten elkander, met toestemming hunner veldheeren bevochten. Dergelijke gevechten werden door de Franschen *armes à outrance* geheeten, en geschiedden meestal zes tegen zes, somwijlen ook met meer of minder strijders, doch ook zelden een tegen een. Ook in de geschiedenis van ons vaderland zijn deze gevechten niet onbekend. Jonkheer LOUWIS VAN DER KETHULLE, streed in het beleg van Deventer, 1591, tegen een Albaneesch ruiter en behaalde de overwinning. In het jaar 1600, gedurende het beleg van 's Hertogenbosch, had er een dergelijke strijd plaats tusschen BREAUTÉ, met twee-en-twintig der zijnen, en GERRIT ABRAHAMS, bijgenaamd *Lekkerbeetje*, tot de bezetting der stad behoorende, met evenveel manschappen, bij welk gevecht BREAUTÉ het onderspit moest delven.

Zodoende deed eene instelling, die aanvankelijk als een beroep op Gods regtvaardigheid beschouwd was, welhaast het beste bloed der Christenheid stroomen, en er waren tijden, waarin zelfs de oorlog minder vernielend was dan deze twisten van eer. Vooral had dit plaats in Frankrijk; het laatste aldaar van hoogerhand goedgekeurde tweegevecht, was het reeds aangehaalde van JARNAC en LA CHATAIGNERAIE, hetwelk in tegenwoordigheid van Koning HENDRIK II geschiedde. LA CHATAIGNERAIE werd doodelijk gekwetst, en uit verdriet dat hij in het bijzijn van zijnen vorst overwonnen was, wilde hij geen hulp aannemen en overleed. De Koning, door het ongelukkig lot van zijnen gunsteling getroffen, besloot van toen af, geen

duël meer toe te staan. Het eerste edict echter dat hetzelfde stellig verbood, was dat van KAREL IX in 1569; doch het scheen dat men slechts op een verbod gewacht had, om in woede te verdubbelen. Dertig jaren later werden de tweegechten verklaard te zijn mitterij en misdaad van gekwetste majesteit. Niets evenwel baatte, men vocht meer dan ooit. In 1609 wilde HENDRIK IV genoemde wet door eene ordonnantie kracht geven, doch deze vorst was te toegevend voor de uitpattingen der jeugd, om zulks ernstig te meenen. De regentes MARIA DE MEDICIS, bewogen door de voorstellingen van haren biechtvader, gaf bevelschriften in 1611 en 1615; de Koning, haar zoon, hernieuwde ze in 1617 en 1624, doch niemand sloeg er acht op. Het duël geraakte in de mode; men streed om de schaduw van een niets, niet eens gaf men zich de moeite om eene afgezonderde plek op te zoeken: op wandelingen, pleinen en bruggen, overal viel men elkander aan. In de eerste dagen van Maart des jaars 1626, werd de koets des kardinaals DE RICHELIEU, op de brug van Notre-Dame, opgehouden door een hoop volks. Weldra vernam hij, dat dit niets anders was dan eene nieuwsgierige menigte, welke twee vechtende edellieden omringde. Zich naar LODEWIJK XIII begeeven hebbende, stelde hij dien vorst onmiddellijk de bepalingen voor, welke ten grondslag strekten van het bekende edikt van dat jaar. Bij hetzelfde werden de straffen meer geregeld naar den aard der gevolgen; de kardinaal hoopte door lichtere straffen de registers minder huisverig te maken voor de toepassing daarvan, en alzoo meer zeker te zijn van de uitroeijing dezer noodlottige gewoonte. De doodstraf bleef evenwel nog altijd bedreigd tegen hem, die zijne partij van het leven beroofde. De gestrengte uitvoering dezer wet veroorzaakte geen geringen schrik onder de voorstanders en uitoefenaars van het duël. Onder de betreuenswaardige tooneelen, welke het gevolg van de wet waren, behoort vooral de doodstraf, voltrokken aan den baron DE BOUTTEVILLE en den graaf DESCHAPPELLES, den 22sten Junij 1727, ter oorzaak van een gevecht, waarin de marquis BUSSI D'AMBOISE omgekomen was. De Koning bleef doof voor alle smeekingen om genade; de aanzienlijksten des lands stelden zich voor de schuldigen in de bres, doch het vonnis was onherroepelijk. Dit bewerkte eenigen stilstand in de vechtwoede, doch van lieverlede bekwam men van den schrik; en dat het duël niet uit de mode geraakte, blijkt daaraan, dat LA BRUYÈRE het in zijnen tijd nog als zoodanig kende. LODEWIJK XIV zag zich weder genoodzaakt hetzelfde te verbieden; de beste zijner wetten tegen het tweegevecht, is die van 1679. Ingevolge deze, bekwamen de marschalken van Frankrijk de bevoegdheid van regt te spreken, in zaken het punt van eer betreffende; doch, hoewel zeldzamer, de duëls hielden zich

nog altijd staande. **LODEWIJK XV** hernieuwde de genoemde wet in 1725 en hield haar gedurende zijne geheele regering in stand, zonder evenwel, zoomin als zijne voorgangers, dit rampzalige kwaad geheel te kunnen uitroeijen. Onder de woelige regering van **LODEWIJK XVI** hielden ernstigere zaken de gemoederen bezig, zoodat het duël eenige jaren later sterker dan ooit herleefde.

Ofschoon wij niet veronderstellen, dat het gebruik der tweegevechten, nadat zij in gevechtzaken hadden opgehouden te bestaan, zich, evenals de vele andere modes uit Frankrijk, over geheel Europa verspreidden, zoo is het niettemin zeker dat geen land van ons werelddeel daarvan verschoond bleef. Bij ieder volk namen zij echter een geheel eigen karakter aan, naar mate de geaardheid van hetzelfde. De jaloersche minnenijd der Spanjaarden b. v. deed het duël aldaar in menigvuldige, dikwerf gemeene nachtelijke vechtpartijen ontaarden. **LE SAGE**, die de zeden van dat land in zijnen *Gilblas* en *Le Diable boiteux* beschrijft, geeft daarvan onderscheidene voorbeelden. Wel waren de tweegevechten in Spanje verboden, doch hij, die het ongeluk had van zijne tegenpartij het leven te benemen, begaf zich slechts buiten 's lands, en het kostte zijne familie soms zeer weinig moeite, om de zaak weder in orde te brengen.

In Italië had de listige wraakzucht van den landaard ten gevolge, dat het tweegevecht er niet zelden in moord verkeerde. **PAUS SIXTUS V**, die in 1585 den kardinaalshoed met de driedubbele kroon verwisselde, was verontwaardigd over de tallooze ongeregeldheden, welke ter dier oorzaak in zijne staten plaats grepen. Gestreng bevelschriften vaardigde hij daartegen uit, en deed ze met alle mogelijke klem naleven, doch niet al zijne opvolgers wisten, evenals hij, hunnen wil te doen gelden. Het is genoegzaam bekend, welke bloedige tooneelen nog vele jaren later dien bodem onteerden, die eenmaal de schouwplaats van zulke grootsche bedrijven was. Geheel Italië bevleete zich met moord en doodslag, en men kwam eindelijk zóóver, dat alle tweegevecht overbodig werd, daar gehuurde dolken steeds gereed waren om eene gehaatte tegenpartij van het leven te berooven. Alle groote steden, voornamelijk Venetië, waren rijk in zoogenaamde bravo's. De oorlogen in later dagen, door de Fransche republiek in dat land gevoerd, benevens de gedeeltelijke overheersching van hetzelfde, hebben er veel aan toegebracht om deze ellendelingen uit te roeijen.

Ook in verschillende Duitsche Staten heeft het duël gewoed, doch daar geschiedde het over 't algemeen minder uit grillige modezucht of lichtzinnigheid, dan wel als een ernstig gevolg van wezenlijke of vermeende beleedigingen. In Pruisen zijn door **FREDERIK WILHELM** edicten tegen hetzelfde

gegeven en zijn groote opvolger, FREDERIK II, veroordeelde hen niet minder, hoewel hij, gelijk uit ons motto blijkt en later nog breeder zal worden aangetoond, diep gevoelde, hoe moeilijk het in sommige gevallen is om een tweegevecht te ontgaan.

Rusland, dat ver verwijderde en onmetelijke rijk, heeft zich almede moeten onderwerpen aan een gebruik dat geheel Europa beheerschte. Dat echter het tweegevecht in dit land een uitvloeisel was der ruwe zeden, gelijk men oppervlakkig zoude denken, komt ons minder waarschijnlijk voor. De Russen zullen wel, evenals alle beschaafde volken, hunne bloedige twisten gehad hebben, doch er pleit veel voor 't gevoelen, dat het eigenlijke duël juist een gevolg der toenemende beschaving was. Door de pogingen toch om tot dit doel te geraken, werden door de Czars verscheidene personen uit andere natiën derwaarts gelokt. Deze bragten er natuurlijkwijze de zeden en gewoonten van het volk waartoe zij behoorden. Velen togen er uit eigen beweging heen, en gewis zijn er onder dezen geweest, welke de reis naar Rusland als een gevolg hunner twistzieke en vechtlievende neigingen ondernamen. Weldra moest men ook aldaar door verbodschriften het misbruik beletten. CATHARINA II gaf voor haar leger en volk een der beste wetten, die welligt ooit tegen het duël zijn afgekondigd. Deze wet, welke het kwaad tegengaat en tevens aan al de vereischten van het punt van eer voldoet, is van den volgenden inhoud: Ieder die tegenwoordig was bij eenigen twist tusschen militairen, moest daarvan kennis geven aan den gouverneur der stad of aan den kolonel van het regiment. Onmiddellijk werd er alsdan een raad verzameld, de twistenden kwamen voor, en men hoorde de getuigen. Bij geringe zaken werd er gelast dat men zich moest verzoenen; men gaf zijn woord van eer dat het daarbij zoude blijven en alles was vergeten. Bij ernstige beleedigingen evenwel, of wanneer men tot dadelikheden was overgegaan, werd het tweegevecht bevolen. De troepen van het garnizoen verzamelden zich en vormden een carré. De strijders werden binnen hetzelfde gebragt en een heraut gaf hun te kennen, dat zij thans vechten mogten, doch dat een hunner op de plaats moest blijven. Was een der kampioenen gekwetst, zonder dat de dood er op volgde, zoo werd het gevecht onmiddellijk na zijn herstel hervat, tot dat een der partijen den geest gaf. — Deze wet stremde de vechtwoede niet weinig, daar men zich soms wel eens een heldhaftig voorkomen wil geven wanneer de kans bestaat om met eene kleine schram vrij te komen, maar de zekerheid van te dooden of gedood te worden, is minder aangenaam. Lichtvaardige beleedigingen werden alzoo tegengegaan, doch wee hem die het ongeluk had van te mishagen aan een' eerloozen doch geoefenden voorvechter.

De Zweedsche wetten (1) getuigen dat ook daar het tweegevecht reeds vroeg in zwang was, want deze wetten, verzameld in 1441, bevestigd in 1581 en later vermeerderd, hielden in, dat het duël tusschen edellieden, gestraft zou worden met den dood van hem die overleefde; indien er niemand gedood was, werden de partijen veroordeeld tot twee jaren gevangenis te water en te brood, benevens 1000 kroonen boete, of één jaar gevangenis en 2000 kroonen boete.

In Engeland vindt men, gelijk wij gezien hebben, nog laat sporen van geregtelijke gevechten, en de Koning had in dat land nog lang eenen kampvechter, wiens taak het was, om met de wapens in de hand, de regten van zijnen meester op de kroon staande te houden tegen ieder die zulks begeerde. Het duël werd er in den ruimsten zin uitgeoefend, want hij die het met den degen deed, was evenwel ook steeds vaardig, om zijne tegenpartij met de vuist een paar ribben te breken, den neus te verpletteren of een oog uit te slaan. Het *boksen* werd langzamerhand naar vaste regels kunstmatig onderwezen, en is daár immers nog tegenwoordig eene echt nationale vechtwijze, waarbij JOHN BULL, dikwijls met het grootste genoegen der wereld, de buitensporigste weddenschappen aangaat.

Dat de vechtziekte ook in ons vaderland hare lijdens heeft gehad, blijkt uit het voorgevallene onder de muren van Deventer en op de Vuchtsche heide, waarvan wij hierboven reeds melding maakten. Het schijnt echter in meer dan een opzigt zeker, dat onze voorouders, in den langgerekten en bloedigen strijd tegen Spanje, alles hadden verspild wat zij aan krijgsvuchtige neigingen in zich gevoelden. Althans onze geschiedenis levert een aantal ongelukkige bewijzen, dat deze aanmerking volkomen van toepassing is op alles wat slechts eenigermate met het voeren of doen voeren der wapenen te lande in verband staat. Hierdoor verkreeg men echter dit gelukkige resultaat, dat in een land, waar men er zoo weinig aan hechte om steeds gereed te wezen tot het voeren van gunstige tweegevechten met legers, ook de tweegevechten tusschen bijzondere personen zeldzamer dan ergens plaats grepen. Ter zee scheen, wel is waar, na het tijdvak van den tachtigjarigen oorlog, de heldenzon der Bataven glansrijker dan ooit, doch de strenge krijgsvucht aan boord der schepen en de erkende gods vrucht der meeste vlootvoogden, maakten onder het bootsvolk alle vechterijen zoo goed als onmogelijk.

Niettemin hadden het schadelijk voorbeeld der kampgevechten en andere overblijfsels uit de middeleeuwen, ook in ons vaderland, hun barbaarsch

(1) Zie boven bladz. 158.

spoor achtergelaten, hoe vroeg het dan ook reeds op beschaving mogt bogen. Immers is het nog zoo lang niet geleden, dat er in verscheidene dorpen lieden bestonden, die in de gelagkamer van deze of gene herberg, steeds op zichtbare plaatsen, een mes hadden liggen, tot uitdaging van elk die het met hen wilde opnemen. Hij die daartoe lust gevoelde, behoefde hetzelfde maar even aan te roeren, en wee den onvoorzigtige die dit ook slechts bij toeval deed, want niets kon hem vaak van den gevaarlijken strijd meer redden. Gelukkig echter schijnt in onze dagen dit onwaardige gebruik niet meer te bestaan.

Onze inlijving met Frankrijk deed de neiging tot het tweegevecht zeker niet verminderen. Het Fransch keizerlijk leger toch, had aan hetzelfde de handen ruim gegeven, en het duël was er als het ware geheel te huis. In alle rangen vond men lieden, die steeds vaardig waren om van leër te trekken, of een paar kogels te wisselen met den eersten liefhebber den beste. De eernaam van *bourreau des cranes*, was het doel van veler wenschen. Vooral zij, die eenige oefening in het voeren der wapenen bezaten, en gelukkig genoeg waren geweest om het tot *prévôt* of *meester* te brengen, telden een duël zooveel als niets. BLAZE zegt dat hij verscheidene officieren gekend heeft, die zoodanig van de *duëllomanie* aangetast waren, dat zij zich verplicht achtten, hetzij als hoofdauteur, hetzij als getuige, ten minste eens in de maand, eene *affaire d'honneur* te hebben; zelfs enkele generaals noemden het tijdverdrijf, hunnen man naar de andere wereld te zenden; de spijsverteering werkte daarom bij hen niet slechter, en zij sliepen er des te beter op. Het ging hen even als ons, voegt hij er bij, wanneer wij eenige patrijzen of snippen doodschieten. Niet zelden echter vonden deze mannen hunnen meester, in personen die zich nimmer op de verhevene regels der vechtkunst hadden toegelegd.

In den aanvang was het duël steeds van harte gemeend, dat wil zeggen dat het wel degelijk de bedoeling was om elkander zoo mogelijk naar het rijk der schimmen te doen verhuizen; zelfs de secondanten deden daartoe hun uiterste best, zooals blijkt uit het meergemelde tweegevecht van BOUTTEVILLE, waar het juist een secondant was die er het leven bij inschoot. De geschiedenis van alle volken doet echter overtuigend zien, dat de bewijzen van personelen moed in omgekeerde reden staan met den voortgang der beschaving, en dat men sterker aan het leven begint te hechten, naarmate het meer genoegens oplevert. Ook verdwenen de edele gevoelens der ridderschap allengskens van de aarde, om plaats te maken voor denkbeelden van materiëel belang en laag egoïsmus, en de bloedige uitkomsten van het tweegevecht lokten al meer en meer strenge of gepaste

verbodschriften tegen hetzelfde uit. Daarenboven begon men in die landen waar het duël mode was, van lieverlede betere en zuiverder begrippen over het gevoel van eer te krijgen en het ongepaste van zoovele buitensporigheden in te zien. Sommigen — doch deze leefden waarschijnlijk slechts voor vuige baatzucht — gingen zóóver, van zich diets te maken dat de eer in vele opzichten maar een denkbeeldig iets is, dat veelal in woorden, doch zelden in zaken bestaat. Waarom, zeiden zij, zou men wegens een enkel ongepast woord, zijn leven in gevaar stellen; men had daardoor toch geen penning schade geleden. Deze en meer andere voorwendfels en gronden zouden het duël reeds lang hebben doen ophouden te bestaan, wanneer er geene gewigtige oorzaken waren geweest die tot zijne instandhouding hadden medegewerkt. De openbare meening was daarvan gewis een der krachtigste. Sedert zoovele eeuwen was men namelijk gewoon om beleedigingen slechts met den degen te zien herstellen, dat er nog altijd heethoofden waren die voor niets ter wereld het vermeende regt daartoe zouden hebben opgegeven. Bovendien bestonden er nog steeds mannen, welke, geen de minste vlek op hunne eer kunnende dulden, liever tot het tweegevecht besloten, dan in de uitspraak te berusten, die door regtbanken vaak zeer onvoldoende gegeven wordt, gelijk wij later uitvoeriger zullen betoogen. Daar nu vooral dit laatste denkbeeld steeds de goedkeuring der menigte bleef wegdragen, zoo was de publieke opinie in vele gevallen nog altijd voor het tweegevecht.

Men ziet dus ten klaarste, dat twee gewigtige krachten hier tegen elkander in werking waren, namelijk: het gebrek aan moed, gevoegd bij de vrees voor de wet, met de openbare meening; en deze strijd, misschien reeds voor eeuwen begonnen, duurt nog immer voort. Men vergeve het ons voor het overige, dat wij bij dit alles de Godsdienst buiten rekening laten. Wij meenden daartoe gegronde redenen te hebben, dewijl wij de vrijheid nemen van onwrikbaar te gelooven, dat, wanneer tien personen wegens hunne Godsdienstige beginselen een tweegevecht weigeren, er van deze tien negen zijn die in dit geval de Godsdienst als dekmantel voor hunne vreesachtigheid bezigen.

Dit een en ander kon niet nalaten eene belangrijke wending te geven aan de wijze waarop het duël werd uitgeoefend, en is ongetwijfeld de oorzaak van de bespottelijke voorvallen welke wij te dien opzichte nu en dan zien plaats grijpen. In den beginne was, gelijk gezegd is, het duël op leven en dood, en de secundanten streden zoo goed als de beleediger en de beleedigde. Dit was waarschijnlijk een uitvloeiSEL der *armes à outrance*, die reeds oneindig vroeger bestonden dan de voorbeelden die wij daarvan uit onze geschiedenis bijbragten, en waarin de uitdager en de gedaagde, zooals

wij gezien hebben, van een gelijk aantal strijders vergezeld waren. Men trachtte in de tweegevechten dan wel zooveel mogelijk te zorgen, dat de secondanten in hunne tegenpartij personen vonden, wien zij eene vijandelijke gezindheid toedroegen; dit was evenwel niet altijd doenlijk, maar dan ging het evenals in den oorlog, waar de bijzondere strijders ook maar zelden op elkander gebeten zijn. In het hierboven aangehaalde duël, waren de partijen als volgt verdeeld:

De baron DE MONTMORENCY BOUTEVILLE, tegen de marquis DE BEUVRON, uitdager en gedaagde;

De graaf DESCHAPPELLES, tegen den marquis BUSSI D'AMBOÏSE, die mede wrevelig op elkander waren;

En de ridder DE LA BERTHE, tegen den heer BUQUET, écuyer van BERNERON. Gemelde écuyer was hier louter noodhulp en had niets met de zaak gemeen; hij was echter te zeer met zijne tegenpartij vereerd om het aanbod te weigeren. De wapens waren de degen en dolk. Men pareerde alsdan gewoonlijk met den dolk de stooten die aan den degen ontsnapten. De Spanjaarden deden dit dikwerf met den linker arm, waarom zij hunne mantels wonden.

Het medevechten der secondanten geraakte het eerste in onbruik, en waarlijk daartoe waren gegronde redenen aanwezig. Men nam dus slechts getuigen mede, die des noods moesten bevestigen dat er een eerlijk duël en geen toeleg tot moord had plaats gegrepen. Van toen af begon de pistool bij het tweegevecht gebruikt te worden. Dit wapen door DEMAS niet zonder regt *l'arme du brigand* geheeten, had evenwel reeds vroeger in afzonderlijke gevechten gediend. De Albanesche ruiter die met LODEWIJK VAN DER KETHULLE streed, wilde op hem een pistoolschot lossen, toen zijne tegenpartij hem nagenoeg de hand afhieuw, en *Lekkerbeetje* viel op de Vuchtsche heide, getroffen door een kogel uit een dergelijk vuurwapen. Het invoeren van dit wapen had ten gevolge, dat dikwerf het blinde toeval besliste in een met weifelende hand losgedrukt schot.

Later, naarmate men al meer en meer duëlleerde, enkel om aan de openbare meening te gehoorzamen, wilde men natuurlijkerwijze zijn leven ook zoo min mogelijk in gevaar stellen. Men bedacht om op het eerste bloed te vechten, en men moet toestemmen dat eene soms gevaarlijke wonde de meeste beleedigingen zwaar genoeg straft. Hierbij bleef het echter niet, onder al de ernstige variatiën welke het duël met pistolen aanbiedt, kwamen er ook nu en dan zeer bespottelijke voor. Onder anderen besloot men somwijlen, om van weerskanten slechts een enkel schot te wisselen, en de *strijders* (?), die er beiden belang bij hadden om hun lijf en leden gezond

te bewaren, zorgden wel dat zij elkander geen kwaad deden, daar toch de eer louter door den knal van het ontbrandende buskruid gewroken werd. Dewijl het echter steeds gevaarlijk blijft om met schietgeweer te spelen, kan ook het verbod der tweegevechten voor zoodanige duëllisten nuttig geheeten worden. In ernstige zaken bleef de pistool de meest beslissende vechtwijze, die de zekerste, maar droevigste uitkomsten opleverde.

Hoeveel kwaad de tweegevechten ook aan het menschedom gebrouwen hebben, moet men echter bekennen, zegt ROBERTSON, dat wij aan deze gewoonte gedeeltelijk de aanmerkelijke beschaafdheid en zachtheid der hedendaagsche zeden, alsmede den eerbied, waar de eene mensch den anderen mede bejegent, hebben toe te schrijven, waardoor de maatschappelijke verkeerling thans oneindig genoegelijker en bescheidener geworden is, dan zij ooit bij de beschaafde volkeren der oudheid is geweest, en voegen wij er bij, dan zij ook zijn kan, zoo lang ieder onbesehofte vlegel aan zijne grofheid den vrijen teugel durft vieren.

Zoo zijn wij dan met de geschiedenis der tweegevechten tot aan den huidigen dag genaderd; wij hebben gezien, welke belangrijke pogingen er alom zijn aangewend om ze te doen ophouden, doch wij weten niettemin allen, dat zij nog steeds bestaan, en vreezen, men moge de wetten verdubbelen en in hare geheele kracht en uitgestrektheid toepassen, dat het duël nog zoo spoedig niet zal geteld worden onder de dwaasheden die slechts in langvervlogene tijden te huis behoorden. Men zal het duël dan eerst uitgeroeid hebben, wanneer men zijne oorzaak wegneemt, wanneer men andere middelen aanwijst, om iemands geschondene eer te wreken, die daartoe in alle opzigten toereikende zijn, en waarin de openbare meening dus genoegzaam neemt. Geleerde mannen, magtige vorsten en edeldenkende harten hebben tegen het tweegevecht geijverd, doch geen hunner geeft een middel aan de hand om zijn beginsel te vernietigen, en schoon dit beginsel in vele opzigten een vooroordeel moge wezen, is het evenwel zeker, dat dit vooroordeel nog altijd eene verschrikkelijke wraak neemt op hem die er zich boven verheven acht.

De diepdenkende HUGO GROTIUS, de schranderste regtsgeleerde zijner eeuw, zegt in het *Regt van Oorlog en Vrede*: »Wanneer men de volstreckte regtvaardigheid (*droit rigoureux*) in aanmerking neemt, is het geoorloofd iemand die ons met een oorvijs bedreigt, te dooden. Want welke ongelijkheid er tusschen den dood van den aanvaller en de beleediging waarmede hij dreigt, moge bestaan, zoo is het niettemin waar, dat van het oogenblik waarin hij zich gereed maakt ons te hoonen, hij juist daardoor een onbegrensd regt tegen hem geeft; of liever eene zedelijke magt om zonder einde tegen hem

te handelen, ingeval men zich op geene andere wijze voor zijne aanranding kan beveiligen. De liefde tot den naasten, op zich-zelve beschouwd, legt ons uit haren aard niet eens de onvermijdelijke verpligting op, van den beleediger in dit geval te sparen. Maar volgens het Evangelie, is eene zóóver gedrevene verdediging voor eene dusdanige zaak geheel ongeoorloofd." Hij haalt echter christelijke godgeleerden aan, wier meening het niet alleen is, dat men den aanvaller wettig mag dooden om den oorvijg te vermijden, maar ook nog na die ontvangen te hebben, zelfs indien de dader ontvlugt, want alsdan, zeggen zij, moet de eer gewroken hebben. »Dit denkbeeld,» vervolgt Grotius, »is evenwel geheel strijdig met de godsvrucht en het gezond verstand. Want de eer niets anders zijnde dan de goede meening die men van iemands vereereerswaardige hoedanigheden heeft (1), zoo geeft de persoon die dergelijke beleediging verduurt, blijken van een meer dan gewoon geduld, en alzoo, wel verre van inbreuk te maken op zijne eer, zal hij die zelfs nog vermeerderen. En wanneer sommige personen, ten gevolge van valsche begrippen, aan deze deugd eigenschappen toekennen die haar vreemd zijn en dus belagchelijk maken, zoo verandert dit verkeerde denkbeeld de natuur der zaak geenszins en vermindert in niets hare wezenlijke waarde." Hoe echter dit vooroordeel wordt weggenomen, geeft de geleerde schrijver niet op, en echter is zijne magt zoo uitgestrekt, dat ook zij, die het bespottelijke daarvan ten volle inzien, er zich aan moeten onderwerpen. Wijders merkt hij aan, dat alles wat van een oorvijg en diens gevolgen gezegd is, eveneens moet toegepast worden. In een ander hoofdstuk zegt hij: dat iemand die schade aan zijne eer of goeden naam heeft geleden, daarvoor (behalve de straf die de wet aan den dader oplegt) regt heeft op eene vergoeding, daarin bestaande dat de schuldige zijn misdrijf erkent, dat hij blijken geeft van achting voor hem dien hij heeft gehoond, dat hij diens onschuld bewijst, en meer dergelijke voldoeningen. Men zou zelfs boete kunnen opleggen aan den beleediger, ten voordeele van den beleedigde, indien de laatste zulks eischte, want het geld is de gemeene maat der zaken die van eenig nut aan het menschedom zijn."

Ik durf echter gerust betwijfelen, of iemand onzer deze laatste vergoeding wel zou begeeren, hoezeer dit ook in de Mozaische wet is voorgeschreven en bij de Romeinen in gebruik was. Bij al het hier aangehaalde is evenwel slechts sprake van het al of niet kortweg dooden des beleedigers, hetwelk

(1) In weerwil van den eerbied dien wij voor de scherpzinnigheid van onzen geleerden landgenoot koesteren, kunnen wij evenwel niet instemmen met de definitie welke hij van het woord *eer* geeft; ter zijner plaatse zullen wij onze eigene denkbeelden daaromtrent mededeelen.

zeker niet boven het tweegevecht is te verkiezen; doch ook dit veroordeelt hij, gelijk trouwens uit den geest van het bovenstaande ligtelijk is op te maken.

De wijsgeerige FREDERIK II zegt omtrent het tweegevecht: »Het verbod er tegen is regtvaardig, billijk en goed; maar het leidt niet tot het doel dat de vorsten zich voorstelden, toen zij het afkondigden; vooroordeelen, ouder dan dit verbod, hadden een magtig overwigt op hetzelfde, en het schijnt dat het publiek, vol van verkeerde denkbeelden, stilzwijgend overeengekomen is om er niet aan te gehoorzamen. Een kwalijk begrepen, maar algemeen aangenomen punt van eer, trotseert de magt der souvereinen, en zij vermogen deze wet slechts met eene soort van wreedheid te handhaven. Ieder die het ongeluk heeft van beleedigd te worden door eenen onbeschoften, gaat in de geheele wereld voor een lafaard door, indien hij zich niet wreekt over den aangedanen hoon met den dood van den dader; gebeurt zulks eenen persoon van rang, zoo beschouwt men hem als onwaardig de titels van adeldom die hij bezit; is hij krijgsman en maakt hij zijn verschil niet uit, zoo doet men hem als eerloos het korps verlaten waarin hij dient, en geene mogendheid van Europa wil hem onder hare banieren ontvangen. Welken weg moet hij nu inslaan, die zich in eene zoo netelige omstandigheid gewikkeld ziet? Zal hij zich oenteeren door de wetten te gehoorzamen, of zal hij liever zijn leven en zijn tijdelijk geluk op het spel zetten, om zijnen goeden naam te redden.»

»De grootste moeilijkheid bestaat in het vinden van een hulpmiddel dat de eer van een iegelijk beschermt en de wet in hare geheele kracht handhaaft.»

»Indien al de vorsten van Europa niet besluiten een congres te vormen, waarin zij overeenkomen schande te hechten aan den persoon van hen, die beproeven elkander in afzonderlijke gevechten te dooden; indien zij niet besluiten, zeg ik, om aan deze soort van moordenaars iedere schuilplaats te weigeren en hen gestreng te straffen die hunne medemenschen beleedigen, zoowel met woorden als in geschrift, zoolang zal er geen einde aan de tweegevechten komen.»

Er zijn echter beleedigingen waarvoor geen regtbank ons voldoening kan verschaffen; vooral geene regtbanken, waar men ieder woord in zijnen kouden spraakkunstigen zin nagaat en afweegt. Er bestaan uitdrukkingen waaraan de openbare meening, die beheerscheres der wereld, eene beteekenis heeft gegeven, die geheel anders klinkt, dan een vernuftig woordenzifter haar zou verklaren. Schrijvers van eene erkende zachtzinnigheid hebben het onvoldoende der wet daaromtrent gevoeld (1).

(1) En is niet onlangs hier te lande in een gerechtshof de uitspraak gedaan, dat de

J. J. ROUSSEAU zegt in den *Emile*: »Maar, zal men vragen, wie is beveiligd voor een oorvijg of eene logenstraffing, gegeven door een onbeschoften rekel, een dronkaard, of een onvervaard den deugniet, die, om het genoegen te hebben van zijnen man te dooden, begint met hem te onteeren? — Dit is iets anders, geen lomperd, geen dronkaard en geen dappere fielt mag beschikken over de eer en het leven der burgers, en voor een dergelijk ongeval is men zoomin zeker als voor het nederstorten eener dakpan. Een oorvijg en eene logenstraffing, die ondergaan en verduurd worden, hebben burgerlijke gevolgen, welke geene wijsheid kan tegengaan en waarvan geene regthand den gehoonden kan wreken. *Het ontoereikende der wet* geeft hem dus hierin zijne vrijheid weder; hij is alsdan de eenige regter tusschen zich en den beleediger; hij is de eenige tolk, de eenige uitoefenaar van de wet der natuur; hij is zich-zelfen regt verschuldigd en hij kan het zich verschaffen; er is geen bestuur ter wereld, dat onverstandig genoeg zoude wezen om hem te straffen, wanneer hij het in zulk een geval had genomen. Ik zeg niet dat hij een tweegevecht moet aangaan, dit is eene buitensporigheid; ik zeg dat hij zich-zelfen regt verschuldigd is, en dat hij er de eenige bedeeelaar van is. Indien ik souverein was, zou er in mijne staten, zonder al die ijdele edikten tegen het duël, nooit een oorvijg of eene onbeschaamde logenstraffing gegeven worden, en dit door een zeer eenvoudig middel, waar de gerechtshoven zich geenszins mede zouden bemoeijen.»

Welk middel JEAN JACQUES hier bedoelt, is ligtelijk te raden, doch zeker zou de toepassing daarvan, tot nog erger buitensporigheden en nog bloediger tooneelen aanleiding geven dan het tweegevecht zelf.

PAUL DE MUSSET, in zijn artikel over het edict van 1626, zegt van den kardinaal DE RICHELIEU: »dat hij, als staatkundige en prelaat, een vraagstuk behandelt, hetwelk door zijne teergevoeligheid aan de staatkunde en de godsdienst ontsnapt. Hij treedt niet in het hart der zaak, door dat hij de persoonlijke eer ter zijde stelt, om slechts den manslag in aanmerking te nemen, en niet te erkennen dat er eene soort van beleediging bestaat, waarover geen tribunaal regt kan doen, noch iemand ter wereld wraak kan nemen dan de beleedigde zelf. Het is vrijelijk geoorloofd zulke beleedigingen vooroordeelen te noemen, doch ze te loochenen, na zoovele eeuwen die van haar aanzijn getuigen, dit is eene komedie, welke verre beneden de waardigheid des wetgevers is.»

Wat zal er nu plaats grijpen, wanneer men, zonder verdere maatregelen woorden *smeerlap* en *dief*, in het bijzijn van getuigen, aan eenen burgemeester toegevoegd, niet strafbaar waren.

te nemen, het duël verbiedt en dit verbod gestreng doet nakomen? De krijgsman die zoo uitsluitend door de eer geleid moet worden, die zich als het ware moet bedekken en versieren met de golvende plooijen van haar hagelblank gewaad, die zich voor haar in het stof moet nederbuigen, maar ook slechts voor haar alléén, omdat zij zijn palladium is, wanneer de hel alles tegen hem ophitst wat zij aan vuil bedrog, aan listige geldzucht en lage huichelarij over onze eeuw heeft uitgebraakt, omdat zij de eenige lichtende ster is, die het vaak reddelooze schip zijner hoop voor stranden kan behoeden, omdat zij het schoonste gevoel is wat de God van hemel en van aarde in het menschelijke hart heeft geplaatst. — Ik bedoel hier met de Eer, dat waarachtig, schoone, groote en verhevene denkbeeld, en geenszins die nietige kitteling der eigenliefde, welke door kleine zielen zoo vaak met haar verward wordt; dat gevoel van eer, die edele aandrift, die ons noopt om slechts dat te doen wat waarlijk goed en waarlijk groot is; die innerlijke stem, die ons waarschuwt als slechts een blik of eene gedachte den medemensch kan kwetsten, doch die luide spreekt, zoodra de besmettende vinger des hoons zich naar haar uitstrekt; die prikkel tot handelingen, welke bewonderenswaardig zijn, schoon zij door geene opgewondene menigte worden rondgevent; dat fijne gevoel, hetwelk niet duldt dat men ons ook slechts verdenkt, veel minder beschuldigt, van handelingen of daden die verachtelijk zijn; het grondbeginsel dat den moed geeft om den hooggeplaatsten schelm het schaamrood op de kaken te jagen; dat gehaat wordt door hen die het niet bezitten, en gevreesd door hen die het niet kennen. — De krijgsman nu, die gloeit van verontwaardiging, omdat het reinste wat hij op aarde huldigt bevekt is, en die slechts enkele woorden en klanken kan vinden om regt te eischen, zal dan moeten gelooven in de woorden van ijs, die hem uit een hart van marmer in de ooren dreunen, zal dan moeten berusten in de vernietigende uitspraak, die, met een sardonisch gelaat gegeven, hem leert, hoe een behendig babbelaar, uit dezelfde woorden het eene denkbeeld weggoochelt, om er het andere in te leggen; hij zal dan gedwongen worden zich aan de verachting der wereld prijs te geven: want het eenige middel om zijne geschondene eer te herstellen, is hem ontnomen, terwijl het vooroordeel, hetwelk hem tot dit middel dwong, is blijven bestaan, en hem rusteloos zal vervolgen, tot hij eindelijk het matte hoofd en het gebroken hart in den koelen schoot der aarde nedervleit. Kunt gij dat magtige vooroordeel wegnemen? Kunt gij beletten, dat hij laaghartig geheeten en als eerloos geschuwd wordt, wanneer hij in sommige gevallen weigert er zich aan te onderwerpen? Kunt gij dit? Welnu, belet hem dan ook vrijelijk het tweegevecht; — doch vermoogt gij dit niet, dan is het eene onmenselijke

wreedheid, hem tusschen twee zulke verschrikkelijke uitersten te plaatsen, welke beiden tot eerloosheid en verachting in het oog der menigte leiden. Bovendien, hoevelen zullen liever de drukkende gevolgen der wet trotseren, dan er aan te gehoorzamen; hoevelen zullen die onderwerping lafheid noemen, en juist in de grootheid van het gevaar dat hun dreigt, naar echte soldaten-beginsels, eene nieuwe reden vinden om er weêrstand aan te bieden. Neen! geen gewone regtbank kan het tweegevecht vervangen: slechts eene regtbank van eer is dit in vele gevallen mogelijk, eene regtbank, bestaande uit achtenswaardige personen, die uitspraak doen, niet naar de doode letter, maar naar den geest, ja zelfs naar den toon waarin, en naar de gebaren of wezenstrekken waarmede de woorden gesproken zijn, en aan wier beslissing men zich onherroepelijk moet onderwerpen. Doch dan, als mannen van erkende deugdzame grondbeginselen geene minnelijke uitspraak weten te doen, als geen andere regtbank den gehoonde kan wreken, wie zal hem dan veroordeelen, omdat hij geen martelaar der openbare meening wilde worden, of dewijl hij zwak christen genoeg was, om niet geloovig op de regtvaardigheid des Allerhoogsten te vertrouwen? O, dat hij dan veilig den eersten steen op hem werpe, die zelf vrij van zonde is, en nooit de leer van het Evangelie verzaakt heeft.

Ja, waarde kameraden, laat ons daartoe onze stem verheffen, dat wij regtbanken van eer verkrijgen, en kweken wij, als medehelpers en steunpilaren daarvan, den *esprit de corps* aan. Door dit woord moet men echter geenszins verstaan het zoogenaamde aan elkander hangen als klissen, waardoor de eerlooze zoo goed kan beschermd worden als de brave; neen, door *esprit de corps* bedoelen wij dien edelen geest, waardoor mannen, onder dezelfde vaan vereenigd, zich wetten geven, die niemand hunner zou durven overtreden, waardoor iedere blaam op hun karakter en hunnen stand voorgekomen wordt, en die daâr, waar zij dit niet kunnen, den schuldige met de diepste verachting straffen, en hem als een door den kanker aangetast lid, afsnijden, opdat hij de overigen, die zich edel en ongeschonden bewaard hebben, niet besmette; wetten, die eene zedelijke kracht daastellen, sterker dan die welke door alle mogelijke straffen kunnen gewrocht worden, die den zwakken beschermen en de magt der willekeur breken.

Indien het leger gelukkig genoeg geweest was om onder den invloed van egergerigten te staan, zou het vraagstuk der tweegevechten zeker nog maar voor een groot gedeelte zijn opgelost, doch dan waren wij, krijgslieden, ten minste overtuigd, dat onze geschondene eer nooit ongewroken zou blijven.

Ingeval van beledigingen door militairen aan civiele personen en omge-

keerd, kon de zaak even goed voor het eegerigt behandeld worden. Er zijn toch meer omstandigheden, vooral in tijd van oorlog, waarin de burgers voor de militaire regtbank moeten verschijnen, even goed als wij nu en dan uitgenoodigd worden hunne deftige regters, enz., te woord te staan. De eer der civiele personen zou daarbij althans geen schade lijden, misschien zelfs, wanneer het tot uitersten kwam, voor sommigen al te streng beschermd worden.

Tot nog toe bestond er bij ons te lande geen wet op het tweegevecht; hij die zijne tegenpartij in hetzelfde kwetste of doodde, werd veroordeeld tot een der straffen, bepaald tegen ligchaamsbeledigingen of manslag. Thans zal het duël, als feit erkend, en eene wet daarop aan de kamers voorgedragen worden (1). Overtuigd te zijn, dat men bij een ongelukkig tweegevecht niet als moordenaar kan veroordeeld worden, is natuurlijkerwijze reeds eene weldaad, maar daarom is het niet minder grievend, dat de straffen bij deze nieuwe wet bepaald, van eenen ontcerenden aard zijn, vooral dat in een volgenden titel hoon en laster onder de zwaarste omstandigheden, naauwelijks strenger gestraft worden dan eene eenvoudige uitdaging tot duël. Deze wet, zooals zij daar ligt, kan echter moeilijk van eenige toepassing zijn op ons krijgslieden; men heeft immers verzuimd er in uit te drukken, tusschen welke militairen eene uitdaging kan plaats hebben, zonder dat men zich aan *misdaad tegen de subordinatie* schuldig maakt; men heeft de talloze verwickelingen buiten rekening gelaten, voortvloeiende uit de bepaling dat bij gelijkheid in rang, de oudste in dienstjaren de superieur is. Wanneer men dit alles in aanmerking had genomen, wanneer men wist, wie elkander konden uitdagen, dan wist men ook eindelijk eens, tusschen welke personen het regt op herstel, in geval van belediging, gelijkstond. Thans blijft èn de belediging, èn, naar onze wijze van zien, ook de uitdaging, zoodra die van de zijde eens inferieurs komen, onder de insubordinatie behooren, en kan dus verschrikkelijk gestraft worden, terwijl de superieur zich wegens *honende uitdrukkingen of feitelijkheden* jegens zijnen minderen, slechts aan eene geringe *disciplinaire correctie* blootstelt. Men spreekt in art. 20 van het Reglement van Krijgstucht, wel van kameraden, doch behalve dat dit art. blijkbaar slechts op manschappen van toepassing is, mag men veilig vragen, wie kameraden zijn, indien, zooals gezegd is, bij gelijkheid van rang, de oudere in dienstjaren alle *eerbied en gehoorzaamheid* kan vorderen.

Veronderstel nu ook dat wij ons bedrogen hadden, en dat bij de wet op het duël, de afstand, hoe scherp ook geteekend, tusschen inferieur en

(1) Dit stuk werd geschreven in het jaar 1843.

superieur, buiten rekening kon gelaten worden, waaraan wij altijd blijven twijfelen, zoo dient toch ten minste, bij het straffen der beledigingen, dezelfde grondslag te bestaan, als bij het straffen der wijze van uitwissching er van, en dit zal door deze nieuwe wet, gepaard bij de reeds bestaande, toch wel nimmer mogelijk wezen. Neen, daartoe, wij herhalen het, is een eengerigt noodig in het belang eener opregte kameraadschap, in het belang dier heilige verbroedering tusschen mannen, bestemd om voor dezelfde zaak, dezelfde gevaren te trotseren en dezelfde ontbeeringen te lijden, in het belang van dien zachten band, die op het eeuwige doornenpad van den krijgsstand, ons zoo vaak met zijn bloemenweefsel omstrengelde, die ons met zijnen nectar gelaafd en met zijnen balsemgeur verkwikt heeft, als het ligchaam afgemat en de geest ter nedergedrukt was bij de moeilijke taak, die zoo vroeg begonnen werd, doch welks einde nog zoo verre, verre in het verschiet verborgen ligt. Waar zou zij ons heen leiden, die strenge onderscheiding van persoon tot persoon? zou dan ieder, die slechts één dag ouder is dan hij, met wien hij denzelfden rang bekleedt, van dezen eene bespottelijke ondergeschiktheid moeten eischen? Zou dan die ongedwongene toenadering en die gulle vrije omgang moeten ophouden? Neen, kameraden, laat ons waken dat het heilige woord WAPENBROEDER, nimmer als eene ijdele klank in onze ooren ruischt; laat ons trachten, door eene belanglooze kameraadschap, steeds innig aan elkander verknocht te blijven. Neen, waarde makers, in den stand der eer mag geene kleingeestige verwijdering ons van elkander scheiden, zoolang het oogenblik van de dienst ons niet herinnert, dat wij verschillende pligten te vervullen hebben, tot het welzijn en in het belang van denzelfden vorst en hetzelfde vaderland. Doch laat dan ook onze handel en wandel gekenmerkt wezen door die edele gevoelens, waarop zich de ridders van vroeger eeuwen beroemden; laten ook wij niet ophouden „hovesch” te wezen jegens elkander, gelijk wij dit op het voetspoor onzer voorgangers jegens het schoone geslacht zijn, en wanneer dan nog de:

Oorzaak van groot Iyen,

Ontzinde Tweedraght, die heur gruwzaam slangenhaer

Met bloedig hairsnoer, strickt en opknoopt, wreet en naer (1),

het gift tusschen ons uitstortte, laten wij dan in onze eeuw, even als zij dit in de hunne deden, het eervolste middel kiezen, om weder tot eene gewenschte eensgezindheid te geraken, en dit middel zij eene regtbank van eer, die, op eene groote schaal ingerigt, zelve oordeel velle over het gedrag en de zeden der officieren. Wenden wij daartoe onze blikken naar den troon des Konings, opdat onze eer gewroken worde, wanneer die gekwetst

(1) J. VAN VONDEL.

is, zonder dat wij tusschen die verschrikkelijke uitersten geplaatst worden, waarvan het eene ons bedreigt met eene onteerende gevangenis, en het andere met de verachting van zoovele, overigens edeldenkende mannen.

Waarlijk, het is betreurenswaardig, dat eene zoo barbaarsche gewoonte nog bestaat, nadat de reine leer des christendoms reeds zoovele eeuwen haren zegen over het menschedom heeft uitgestort. Alle dwaasheden uit den nacht der middeleeuwen, verdwijnen voor den glans der hedendaagsche verlichting, gelijk de heldere gloed eener vuurbaak, die het dobberende schip in de duisternis toeflickert, voor den prachtigen stralenkroon der zon. Men ziet in onzen tijd vereenigen zich vormen, om deugden aan te moedigen en om ondeugden uit de roeijen, maar aan de waarlijk tijrannieke eischen van het punt van eer, gelijk het veelal begrepen wordt, denkt niemand; slechts zeldzaam verheft zich een buitengewoon godsdienstig hart, doch meermalen geschiedt het, dat deze eischen door den lafaard bespot, of achter de wet van God of die der menschen ontweken worden, dewijl hij zich gelukkig acht, zoo gemakkelijk zijne vrees te kunnen verbergen; doch de man van moed, die met edele gevoelens begaafd is, slaat treurig de blikken rondom zich, wanneer hij bedenkt, aan welke zwakke draden soms zijne rust en zijn geluk kunnen hangen. O, hoe vurig wenscht hij dan, dat dit vooroordeel door iets waardigers vervangen wierd, of dat hij ter goeder trouw en zonder van vreeze verdacht te zullen worden, met BAYARD kon zeggen: » Qu'un preux chevalier, un guerrier sans tâche et sans reproche, n'a jamais rougi ses armes du sang de ses compagnons; mais il les a souvent et moulte fois trempées dans celui des ennemis de son roi.»